

ISSN (PRINT) 2307-2318

ISSN (ONLINE) 2707-9899

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

**ЕКОНОМІКА
і ОРГАНІЗАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ**

**ECONOMICS AND
ORGANIZATION OF
MANAGEMENT**

ЖУРНАЛ

Засновано у 2007 р.

Випуск № 4 (48) • 2022

Вінниця • 2022

УДК 338.24(045)

З а с н о в н и к : Донецький національний університет імені Василя Стуса

В и д а в е ц ь : Донецький національний університет імені Василя Стуса

Друкується за рішенням Вченої Ради ДонНУ імені Василя Стуса (протокол № 2 від 23.12.2022 р.)

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

Козловський С. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса (головний редактор)

Антонюк Л. Л. – д-р екон. н., професор, проректор з наукової роботи Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

Безгін К. С. – д-р екон. н., професор, професор кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса (заступник головного редактора)

Брич В. Я. – д-р екон. н., професор, директор Навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій Західноукраїнського національного університету

Дороніна О. А. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса

Житар М. О. – д-р. екон. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Міжнародного європейського університету

Іонін Є. Є. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу та аудиту Донецького національного університету імені Василя Стуса

Лактіонова О. А. – д-р екон. н., професор, державний експерт експертної групи з питань вищої освіти і освіти дорослих директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України

Левченко О. М. – д-р екон. н., професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського національного технічного університету

Лісогор Л. С. – д-р екон. н., професор, головний науковий співробітник відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень

Орхова Т. В. – д-р екон. н., професор, декан економічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса

Міщук Г. Ю. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри трудових ресурсів і підприємництва Національного університету водного господарства та природокористування

Савченко М. В. – д-р екон. н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса

Ушенко Н. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри фінансів та економіки Київського університету імені Бориса Грінченка

Хаджинов І. В. – д-р екон. н., професор, проректор з наукової роботи Донецького національного університету імені Василя Стуса

Шаульська Л. В. – д-р екон. н., професор, професор кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Захарієв А. (Zahariev A.) – доктор з економіки, професор, декан факультета, Господарська академія імені Д. А. Ценова (Болгарія)

Польовчик Я. (Polowczyk J.) – доктор наук з управління, професор Університету економіки і бізнесу (Польща)

Москардіні А. (Moscardini A.) – доктор математики, професор Університету Нортумбрії (Велика Британія)

Шолтес М. (Šoltés M.) – доктор філософії, декан економічного факультету Кошицького технічного університету (Словаччина)

Рязанов М. Р. – аспірант (технічний секретар редакційної колегії)

Засновано у 2007 р., свідоцтво КВ № 22679-12579ПР. Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук наказом Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. науковому фаховому журналу «Економіка і організація управління» присвоєно **категорію «Б»**.

Періодичність видання: 4 рази на рік.

Адреса редакції: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21 e-mail: ecoman-period.div@donnu.edu.ua

Офіційний сайт: <http://jeou.donnu.edu.ua/index>

Електронна версія журналу в Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/oieu>

ISSN (Print) 2307-2318 ISSN (online) 2707-9899

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022

ЗМІСТ

Бондаревська К.В.

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД 4

Заюков І.В.ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЙ В СИСТЕМУ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ
ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ..... 19**Дороніна О.А., Трезубов О.С., Якімова Н.С.**ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
НА ВІННИЧЧИНІ ..... 31**Ismayilov V, Karpenko A.**THE IMPACT OF TOURISM ON THE EMPLOYMENT OF THE COUNTRY'S
POPULATION ..... 40**Варламова М.Л., Шкурат М.Є.**

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ БІЗНЕСУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 53

Клочковська В.О., Клочковський О.В.ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ДЖОНА М. КЕЙНСА ЯК ОСНОВА РОЗВ'ЯЗАННЯ
МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ..... 61**Мартінович П.Г., Бакалінська А.О., Білик А.В.**РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
ЧЕРЕЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СМАРТ-ЕКОНОМІКИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ ..... 66**Міщенко С.О., Капранова Л.Г.**ІНКЛЮЗИВНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ТРУДОРЕСУРСНОЇ ВОЛАТИЛЬНОСТІ – ПІСЛЯВОЄННИЙ ПІДХІД ..... 76**Roleders V.**

BUILDING VECTORS OF AN ECOLOGICAL SUSTAINABLE SOCIETY 83

Савченко М. В., Біла І.В.

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ БОРГІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ 88

Юрчишена Л. В.МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ПОТОЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ 96

ОГОЛОШЕННЯ 109

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.1

UDC 331.5.024.5

JEL: J23

Бондаревська К.В.,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри соціального забезпечення та податкової політики,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID: 0000-0001-8683-6834
e-mail: kseny-8888@i.ua

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено визначенню методологічних підходів до оцінки соціальної безпеки в сучасних умовах з урахуванням міжнародного та національного досвіду. Проаналізовано основні показники соціального розвитку у світовому вимірі за допомогою глобальних індикаторів - Індексу глобальної конкурентоспроможності, Індексу соціального прогресу, Індексу людського розвитку, Індексу добробуту, висвітлено методики оцінки стану соціальної безпеки у національній практиці. Визначено необхідність проведення комплексної оцінки соціальної безпеки з метою подолання загроз та небезпек у соціальній сфері з урахуванням провідного зарубіжного досвіду та напрацювань вітчизняних науковців.

Ключові слова: соціальна безпека, ринок праці, соціальна безпека на ринку праці, оцінка соціальної безпеки, індекс людського розвитку, індекс добробуту, індекс соціального прогресу, індекс глобальної конкурентоспроможності.

Табл. – 5, Літ. – 17

Bondarevska K.,

Doctor of Economic Science, Associated Professor,
Professor of the Social Security and Tax Policy Department,
University of Customs and Finance, Dnipro
ORCID: 0000-0001-8683-6834
e-mail: kseny-8888@i.ua

ASSESSMENT OF THE SOCIAL SECURITY: INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE

The article is devoted to the definition of methodological approaches to the assessment of social security in modern conditions, taking into account international and national experience. The main indicators of social development in the global dimension are analyzed with the help of global indicators: the Global Competitiveness Index, the Social Progress Index, the Human Development Index, the Welfare Index. The methods of assessment of the social security in national practice are highlighted. The necessity of carrying out a comprehensive assessment of social security in order to overcome threats and dangers in the social sphere, taking into account the leading foreign experience and the work of domestic

scientists, was determined.

Key words: social security, labor market, social security in the labor market, assessment of the social security, human development index, welfare index, social progress index, global competitiveness index.

Tabl. – 5, Ref. – 17

Постановка проблеми. В умовах невизначеності зовнішнього та нестабільності внутрішнього економічного середовища, появи нових викликів та загроз соціальній безпеці населення, важливу роль відіграє формування механізму оцінки соціальних показників та критеріїв розвитку суспільства. Вивчення стану соціальної безпеки повинно охоплювати діагностику цілого комплексу індикаторів, що має на меті подальше формування механізму врахування важливих соціальних процесів, серед яких провідне місце займають такі напрями, як подолання бідності, забезпечення гідної оплати праці, підвищення рівня та якості життя населення. Формування ефективної методології оцінки соціальної безпеки сприятиме визначенню ключових загроз і небезпек, які здійснюють негативний вплив на соціальний розвиток держави, регіонів, суб'єктів господарювання, індивідів, а також обґрунтуванню пріоритетних напрямів щодо покращення існуючої ситуації. Особливого значення в сучасних умовах набуває розробка такої методики оцінки соціальної безпеки, яка дозволяє ідентифікувати основні загрози та виявити їх вираженість, порівняти динаміку індикаторів з відповідними пороговими значеннями та здійснити на цій основі аналіз тенденцій формування соціальної безпеки на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням методологічних аспектів оцінки соціальної безпеки присвячено значну кількість наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Зокрема, особливості визначення критеріїв та показників соціальної безпеки відображені у дослідженнях В.Вареника, О. Грیشнової, Т. Длугопольської, С. Козловського, Ю. Харазішвілі та інших науковців [1, 2, 6, 14]. У той же час особливої актуальності в сучасних умовах набуває необхідність актуалізації напрацювань міжнародної та національної практики оцінювання соціальної безпеки в умовах сьогодення, а також визначення світових тенденцій забезпечення соціальної безпеки, що і обумовило тематику і мету дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення методологічних підходів до оцінки соціальної безпеки в сучасних умовах з урахуванням міжнародного та національного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Діагностика соціальної безпеки, як і будь-якого іншого соціально-економічного явища, здійснюється за відповідною методикою, що являє собою сукупність методів прийомів, способів розрахунку і правил виконання дослідження. Виходячи з міжнародної практики оцінки соціальної безпеки, на сьогоднішній день, на жаль, не існує єдиної комплексної методики її аналізу. У той же час визначаються не менш важливі глобальні індикатори, які свідчать про стан соціальної безпеки в числі інших досліджуваних економічних питань. Найбільш показовими в контексті визначення стану соціальної безпеки глобальними індикаторами вважаємо Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс соціального прогресу, Індекс людського розвитку, Індекс добробуту [1].

Згідно Методики розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – GCI), що використовується Світовим економічним форумом (СЕФ) з метою ранжування країн світу, даний індекс враховує 113 складових, що узагальнені у 12 контрольних показниках, які характеризують рівень

конкурентоспроможності країн-учасників дослідження. Серед визначених параметрів оцінки – якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність компаній та інноваційний потенціал [2, с. 76]. Розглядаючи дану методику в контексті соціальної безпеки, слід зазначити її важливість саме з точки зору діагностики складових ринку праці, розвитку сфери освіти та охорони здоров'я, інфраструктурного та інституційного забезпечення. Виходячи із ключової ролі безпеки зайнятості та оплати праці, що сприяє врахуванню соціальних інтересів громадян у сфері використання людського потенціалу та формування гідного рівня добробуту населення, доцільно більш детально розглянути групу показників, що відображають розвиток ринку праці.

Складова «Ефективність ринку праці» належить до групи «Підсилювачі продуктивності» та включає такі індикатори, як: гнучкість (гнучкість визначення заробітної плати, вплив оподаткування на стимули до роботи), використання талантів (здатність країни утримувати таланти, здатність країни залучати таланти) [2, с. 76]. Разом із ефективність ринку праці в даній категорії визначається підгрупа «Вища освіта і професійна підготовка», що враховує показники: частка освіти (зарахування до закладів середньої освіти, зарахування до закладів вищої освіти), якість освіти (якість освітньої системи, якість математичної та природничої освіти, якість шкіл менеджменту, доступ до Інтернету в школах), навчання за місцем роботи (доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів, ступінь підготовки персоналу) [2, с. 76]. Таким чином, можна спостерігати наявність тісного зв'язку між освітніми складовими та складовими ринку праці в процесі діагностики рівня конкурентоспроможності у глобальному вимірі, а також наявність багатьох соціальних показників, які впливають на рівень економічної безпеки та конкурентоспроможність економік країн світу.

У таблиці 1 наведені дані Світового економічного форуму щодо розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності серед країн-представників різних моделей регулювання соціально-трудова відносин та України.

Таблиця 1

Індекс глобальної конкурентоспроможності країн-представників різних моделей соціально-трудова відносин (СТВ)

Країна	Модель СТВ	2018		2019	
		Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
США	Англосаксонська	1	85,6	2	83,7
Японія	Японська	5	82,5	6	82,3
Німеччина	Континентальна	3	82,8	7	81,8
Швеція	Скандинавська	9	81,7	8	81,2
Великобританія	Англосаксонська	8	82,0	9	81,2
Данія	Скандинавська	10	80,6	10	81,2
Франція	Континентальна	17	78,0	15	78,8
Норвегія	Скандинавська	16	78,2	17	78,1
Австрія	Континентальна	22	76,3	21	76,6
Китай	Китайська	28	72,6	28	73,9
Україна	Континентальна	83	57,0	85	57,0

Джерело: побудовано автором за даними [3, 4]

Згідно дослідження глобальної конкурентоспроможності, серед 141 економік країн, що були проаналізовані у 2019 році, на перші позиції вийшли: Сінгапур (індекс становив 84,8), США (83,7), Гонконг (83,1). Також високі показники рівня конкурентоспроможності економіки спостерігаються у Нідерландах (82,4), Швейцарії (82,3), Японії (82,3), Німеччині (81,8), Швеції (81,2), Великобританії (81,2), Данії (81,2). Останні місця в рейтингу посідають країни «третього світу», що характеризуються вкрай слабким рівнем економічного розвитку. До трійки країн, що замикають рейтинг, належать Чад (35,1), Йемен (35,5), Демократична Республіка Конго (36,1) [3].

За результатами дослідження 2019 року, Україна зайняла 85 місце (з індексом глобальної конкурентоспроможності, що дорівнює 57,0), погіршивши даний показник у порівнянні з попереднім періодом, коли Україна займала 83 позицію [3].

Аналізуючи результати оцінки індексу глобальної конкурентоспроможності серед країн-представників різних моделей ведення соціально-трудова відносин та розвитку ринку праці, слід відзначити певні особливості. Так, до першої десятки серед досліджуваних країн незмінно входять економічно розвинені держави, які є яскравими представниками англосаксонської, скандинавської, японської та континентальної моделей. У той же час більшість досліджуваних країн дещо погіршили свої позиції у рейтингу у 2019 році порівнянні з попереднім періодом. Такі зміни були викликані посиленням економічної нестабільності в світі, що здійснює суттєвий вплив не лише на сферу ринку праці, а й на рівень макроекономічної стабільності країн, фінансові ринки, інвестиційну та інноваційну складові та рівень конкурентоспроможності компаній.

Важливим глобальним показником, який визначає стан соціальної безпеки на міжнародному рівні, є Індекс соціального прогресу – Social Progress Index (SPI), розроблений проф. Гарвардського університету М. Портером у 2013 році. Даний показник визначає рівень добробуту населення, стан забезпеченості базових потреб людей, а також можливості та перспективи розвитку людського потенціалу по 149 країні світу (за даними 2019 року). Виходячи із важливості соціального розвитку суспільства та врахування соціальних інтересів населення, соціальний прогрес став важливим завданням для країн, бізнесу та суспільства. Індекс соціального прогресу оцінює ефективність країн з багатьох аспектів соціального розвитку, що дає можливість вивчення як абсолютних, так і відносних показників, удосконалення державної політики у соціальній сфері та визначення пріоритетної програми дій щодо підвищення соціальних та економічних показників [5].

Таким чином, індекс соціального прогресу став альтернативою показникам економічного розвитку країн світу та охоплює три категорії індикаторів: 1) базові потреби людини (харчування та базова медична допомога, забезпечення житлом, доступ до води, електрики, санітарних послуг, рівень особистої безпеки); 2) основи добробуту людини (доступ до базових знань та рівень грамотності, доступ до інформації та засобам комунікації, рівень охорони здоров'я, екологічна стійкість); 3) можливості розвитку людини (рівень особистих та громадянських прав, забезпечення прав та можливостей людини приймати рішення та реалізовувати свій потенціал) [6, с.52].

Досліджуючи стан соціальної безпеки країн світу з різними моделями регулювання соціально-трудова відносин за допомогою результатів розрахунку індексу соціального прогресу, варто відзначити наступні тенденції (табл. 2).

За даними дослідження The Social Progress Imperative у 2020 році, до п'ятірки країн-лідерів за індексом соціального прогресу належать: Норвегія (значення індексу становить 92,73), Данія (92,11), Фінляндія (91,89), Нова Зеландія (91,64), Швеція (91,62). На останніх місцях рейтингу знаходяться країни з низьким рівнем

економічного та соціального розвитку: Південний Судан (31,06), Чад (31,29), Центральна Африканська Республіка (31,62) [8].

Таблиця 2

Індекс соціального прогресу країн-представників різних моделей соціально-трудо­вих відносин

Країна	Модель СТВ	2018		2019		2020	
		Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
Норвегія	Скандинавська	1	90,26	1	90,95	1	92,73
Данія	Скандинавська	4	89,96	2	90,09	2	92,11
Швеція	Скандинавська	11	88,99	5	89,45	5	91,62
Німеччина	Континентальна	9	89,21	8	88,84	11	90,56
Японія	Японська	6	89,74	10	88,34	13	90,56
Австрія	Континентальна	20	86,76	20	86,40	15	89,50
Франція	Континентальна	16	87,88	15	87,79	18	88,78
Велика Британія	Англосаксонська	13	88,74	13	87,98	20	88,54
США	Англосаксонська	25	84,78	26	83,62	28	85,71
Україна	Континентальна	64	69,30	80	66,97	63	73,38
Китай	Китайська	87	64,57	80	66,97	63	73,38

Джерело: побудовано автором за даними [5,7,8]

Незмінні лідерські позиції та першу позицію протягом останніх трьох років зберігає Норвегія; Данія та Швеція суттєво покращили свої показники соціального розвитку. Саме ці країни, які є яскравими представниками скандинавської моделі регулювання соціально-трудо­вих відносин, проводять активну державну політику на ринку праці, що характеризується спрямованістю на створення нових робочих місць, посиленням державних гарантій у сфері праці та зайнятості, а також високими соціальними стандартами.

Не зважаючи на нестабільність динаміки показників у загальному рейтингу, високим рівнем соціального розвитку також характеризується Німеччина, Японія та Австрія, які у 2020 році увійшли до ТОП-15 країн за індексом соціального прогресу. Франція, Великобританія та США, що демонструють характерні риси континентальної та англосаксонської моделей відповідно, погіршили свої позиції протягом останніх трьох років. Враховуючи результати розрахунку індексу соціального прогресу, китайська модель регулювання соціально-трудо­вих відносин не відзначається високим рівнем ефективності, про що свідчить незмінно низькі індекси Китаю у загальному рейтингу (87 місце у 2018 році; 63 місце у 2020 році).

Україна у 2020 році посіла 63 місце в рейтингу з індексом 73,38, розмістившись між країнами Мексика (73,52) та Шрі-Ланка (73,20), дещо покращивши свої позиції у порівнянні з попереднім періодом. Коментуючи результати України за останні роки, генеральний директор організації Social Progress Imperative Майкл Грін зазначив: «Історично Україна має відносно рівні показники в Індексі соціального прогресу. Країна демонструє достатньо високі результати в галузі освіти, однак у більшості інших галузей протягом останніх років не було суттєвого прогресу. Зокрема, у питаннях екології та інклюзивності прогрес також був відносно слабким у порівнянні з іншими країнами з аналогічним достатком» [9]. Щодо показників соціального розвитку в Україні можна зазначити наявність цілої низки проблем соціального характеру, які, на жаль, не були вирішені протягом аналізованого періоду, потребують значних обсягів фінансових ресурсів та кардинальних змін державної політики.

В свою чергу результати дослідження індексу соціального прогресу засвідчили наявність економічно розвинутих країн світу на перших позиціях рейтингу. Саме ці країни мають високі показники ВВП на душу населення, і, відповідно можуть підтримувати власний соціальний розвиток за допомогою видатків на соціальну сферу (понад 20 % ВВП). Крім того, лідери рейтингу, серед яких Норвегія, Данія, Фінляндія належать до соціально-орієнтованих країн з так званою скандинавською моделлю соціальної політики, що вважається максимально наближеною до потреб населення та адаптованою до вимог соціальної безпеки.

Важливим показником соціальної безпеки в контексті стану захищеності соціальних інтересів населення є Індекс людського розвитку (ІЛР) – Human Development Index (HDI). Це підсумковий показник для оцінювання довгострокового прогресу в трьох основних площинах людського розвитку: довготривале та здорове життя, доступ до знань і гідний рівень життя. При цьому тривалість і здоров'я вимірюється середньою очікуваною тривалістю життя; рівень знань вимірюється середньою тривалістю навчання в школі дорослого населення (середньою кількістю років навчання в школі за все життя людей віком 25 років і старше), а доступ до навчання та знань — очікуваними роками навчання для дітей-першокласників (загальною кількістю років навчання, на які дитина, що досягає шкільного віку, може розраховувати); рівень життя вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності рівня 2011 року, конвертованих за коефіцієнтами переходу на паритет купівельної спроможності (ПКС) [10].

Досліджуючи стан соціальної безпеки країн світу з різними моделями регулювання соціально-трудова відносин за допомогою результатів розрахунку індексу людського розвитку, вважаємо за доцільне відзначити наступні тенденції (табл. 3).

Таблиця 3

Індекс людського розвитку країн-представників різних моделей соціально-трудова відносин

Країна	Модель СТВ	2018		2019	
		Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс
Норвегія	Скандинавська	1	0,954	1	0,957
Німеччина	Континентальна	4	0,939	6	0,947
Швеція	Скандинавська	8	0,937	7	0,945
Данія	Скандинавська	11	0,930	10	0,940
Великобританія	Англосаксонська	15	0,920	13	0,932
США	Англосаксонська	15	0,920	17	0,926
Австрія	Континентальна	20	0,914	18	0,922
Японія	Японська	19	0,915	19	0,919
Франція	Континентальна	26	0,891	26	0,901
Україна	Континентальна	88	0,750	74	0,779
Китай	Китайська	85	0,758	85	0,761

Джерело: побудовано автором за даними [11,12]

За результатами оцінки ІЛР у 2019 році до країн із найвищим індексом людського розвитку належать: Норвегія (0,957), Ірландія (0,955), Швейцарія (0,955), Гонконг (0,949), Ісландія (0,949), Німеччина (0,947), Швеція (0,945), Австралія (0,944), Нідерланди (0,944), Данія (0,940) – країни, що увійшли до десятки лідерів рейтингу. Останні місця традиційно займають країни Африканського континенту: Нігерія (0,394), Центральна Африканська Республіка (0,397), Чад (0,398) [11].

Серед країн-представників різних моделей регулювання соціально-трудо­вих відносин простежується тенденція щодо збереження лідерських позицій у країнах зі скандинавською моделлю, зокрема Норвегії, Швеції та Данії, що входять до десяти країн з найвищим рівнем людського розвитку за даними 2019 року. Високі значення індексу людського розвитку зберігаються і у Німеччині, що дає можливість відзначити ефективність державної політики у сфері розвитку людського потенціалу та її спрямування та забезпечення соціальної складової безпеки. Найнижчий серед означених країн з різними моделями регулювання соціально-трудо­вих відносин рівень людського розвитку засвідчує Китай, що у порівнянні з попереднім періодом зберігає 85 позицію у загальному рейтингу. Україна у 2019 році дещо покращила свої позиції, перемістившись із 88 на 74 місце у загальному рейтингу. Згідно Доповіді ПРООН Про стан людського розвитку, протягом 1990–2018 років значення Індексу людського розвитку України збільшилося з 0,705 до 0,750, тобто на 6,3%. За цей же період очікувана тривалість життя при народженні в Україні збільшилась на 2,1 років, середня кількість років навчання збільшилась на 2,2 роки, а очікувана кількість років навчання зросла на 2,7 років; однак рівень життя, який вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення, скоротився приблизно на 25,6 % [10]. Серед основних проблемних аспектів, які негативно впливають на показник людського розвитку в Україні, недостатня сформованість середнього класу, зростання диференціації доходів, високий рівень тіньової зайнятості, низький рівень соціального захисту, зростання еміграційних тенденцій (в тому числі посилення «вдпливу інтелекту»), корупція.

Одним із глобальних індексів, що враховує критерії розвитку соціальної сфери та забезпечення соціальної безпеки, є Індекс добробуту – показник, який розраховується кожного року британським інститутом Legatum, та включає індикатори безпеки, особистісної свободи, управління, соціальний капітал, інвестиційне середовище, підприємницьке середовище, доступ до ринків та інфраструктура, якість економіки, умови життя, охорона здоров'я, освіта, охорона навколишнього середовища [13]. Результати розрахунку індексу добробуту за останні три роки наведені у таблиці 4.

Таблиця 4

Індекс добробуту країн-представників різних моделей
соціально-трудо­вих відносин

Країна	Модель СТВ	2018	2019	2020
Данія	Скандинавська	2	1	1
Норвегія	Скандинавська	1	2	2
Швеція	Скандинавська	4	4	4
Німеччина	Континентальна	9	8	8
Австрія	Континентальна	15	13	10
Великобританія	Англосаксонська	10	11	13
США	Англосаксонська	18	18	18
Японія	Японська	19	19	19
Франція	Континентальна	23	23	22
Китай	Китайська	60	57	54
Україна	Континентальна	86	96	92

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Так, незмінними лідерами за рівнем добробуту залишаються країни-

представники скандинавської моделі регулювання соціально-трудових відносин – Данія, Норвегія та Швеція, які мають найвищі показники за усіма досліджуваними індикаторами. До першої десятки лідерів у 2020 році увійшли і країни, які успішно використовують континентальну модель соціально-трудових відносин – Німеччина та Австрія. Крім того, слід відзначити покращення позицій цих країн у загальному рейтингу протягом 2018–2020 років. Схожою динамікою характеризуються Франція та Китай, що засвідчили певне покращення показників добробуту.

Серед представників англосаксонської моделі Великобританія перемістилася на декілька позицій у бік погіршення стану добробуту, в той час як США зберігає незмінне 18 місце у загальному рейтингу. Серед вищезазначених країн-представників різних моделей соціально-трудових відносин Україна має найгірші показники загального добробуту, що відзначаються негативною динамікою. Так, у 2020 році Україна посіла 92 місце серед 167 країн, розмістившись між країнами Гаяна та Сальвадор. Все це засвідчує незадовільний стан соціальної безпеки, що, в свою чергу відображається на рівні добробуту суспільства.

Погоджуємося з думкою таких вчених, як С. Козловський, Л. Ніколенко, О. Пересада, О. Похилук, О. Ятчук, Н. Болгарова, О. Кульганік, щодо необхідності застосування комплексного підходу до оцінки рівня добробуту країн. Так, з метою оцінки добробуту країни доцільно використовувати індикатори, які характеризують економічний та соціальний розвиток, зокрема індекс економічної свободи (IEF), глобальний індекс миру (GPI), індекс демократії (DI), індекс сприйняття корупції (CPI), індекс людського розвитку (HDI), Індекс добробуту (PI), глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI), показник прожиткового мінімуму (LW) та рівня життя (WI) [14]. Враховуючи реалії соціального та економічного розвитку України саме показник прожиткового мінімуму є ключовим фактором покращення добробуту суспільства, підвищення якого може стати гарантом зростання рівня соціальної безпеки.

Результати дослідження індикаторів добробуту серед країн з різними моделями соціально-трудових відносин засвідчують схожу до інших показників тенденцію, що відображається на переліку тих країн, які займають найвищі та найнижчі позиції в рейтингах. Зокрема, такі економічно розвинуті країни, як Норвегія, Данія, Швеція, Німеччина знаходяться серед лідерів за всіма рейтингами, що свідчить про високий рівень людського, соціального розвитку, конкурентоспроможності економіки та добробуту суспільства. Все це засвідчує доцільність використання позитивного досвіду країн-провідників державної політики в межах скандинавської та німецької моделей регулювання соціально-трудових відносин та забезпечення соціальної безпеки.

У національній практиці застосовується Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, яка з-поміж інших важливих груп індикаторів включає показники соціальної безпеки. Вперше дана методика була затверджена Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у 2007 році (наказ № 60 від 02.03.2007 року). Окрім визначення переліку важливих індикаторів, методика містить оптимальні, порогові та граничні значення та механізм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки, завдяки чому виявляє потенційні загрози та небезпеки розвитку економіки. Серед основних сфер оцінки економічної безпеки визначаються: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, соціальна, демографічна, продовольча, виробнича. При цьому соціальна безпека характеризується, як «такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від

впливу внутрішніх та зовнішніх загроз» [15].

Згідно вищезазначеної методики, до індикаторів соціальної безпеки належать наступні [15]:

1. Частка населення із сукупними витратами, які нижче 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності), %, з пороговим значенням не більше 25.

2. Частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму, %, з пороговим значенням не більше 40.

3. Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів, з пороговим значенням не менше 3.

4. Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, разів, з пороговим значенням не менше 1,5 – 2 .

5. Відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін, разів з пороговим значенням не менше 1.

6. Відношення сукупних витрат 10 % найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого, разів з пороговим значенням не більше 8 .

7. Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, % з пороговим значенням не більше 50.

8. Рівень безробіття (за методологією МОП), % з пороговим значенням не більше 10 .

9. Рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних), % з пороговим значенням не більше 25–30.

10. Наявність житлового фонду в середньому на особу, м² з пороговим значенням не менше 25.

11. Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб з пороговим значенням не більше 60.

12. Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків до ВВП з пороговим значенням не менше 4.

13. Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків до ВВП з пороговим значенням не менше 8,3.

14. Охоплення випускників 9-х класів повною середньою освітою, % з пороговим значенням не менше 100.

Оптимальні значення індикаторів визначаються, як інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці; порогові значення являють собою кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці; граничні значення – це кількісні величини, порушення яких викликає загрозливі процеси в економіці [15]. Досить тривалий час діагностика соціальної безпеки здійснювалася за цією методикою, однак вітчизняні науковці та практики пропонували доповнення до неї у вигляді додаткових оціночних показників.

У 2013 році наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України було затверджено нову редакцію Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (наказ № 1277 від 29.10.2013 року), у яких визначалися 9 складових економічної безпеки (виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова) [16]. Діапазон значень індикаторів є значно ширшим, аніж в попередній редакції Методики, оскільки варіюється за 6 рівнями: оптимальний,

задовільний, незадовільний, небезпечний, критичний, абсолютно небезпечний. Більш глибоким і конкретизованим є визначення соціальної безпеки, що являє собою «стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни» [16]. В свою чергу інтегральний індекс економічної безпеки містить 9 середньозважених субіндексів, що відображають основні складові економічної безпеки; а розрахунок інтегральних індексів у розрізі зазначених субіндексів здійснюється за допомогою оцінки більш, ніж 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних даних, так і на результатах опитування респондентів. Вагові коефіцієнти також були визначені за допомогою методу експертних оцінок. Сама методика оцінки має суттєві відмінності. Зокрема, вона передбачає визначення діапазону характеристичних значень кожного індикатора від 0 до 1 (або від 0 % до 100 %) та його поділ на відповідні інтервали, а також розподіл множини індикаторів на три типи - індикатор типу С, що є стимулятором (тобто спостерігається прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою), індикатор типу В, що є дестимулятором (між дестимулятором та інтегральною оцінкою присутній зворотній зв'язок), індикатор типу А, що являє собою так званий змішаний тип (до певного значення є стимулятором, потім перетворюється на показник-дестимулятор). Крім того, відрізняються й самі індикатори соціальної безпеки, що згідно редакції 2013 року включають наступні показники [16]:

1. Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, %.
2. Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів.
3. Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів.
4. Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів.
5. Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, %.
6. Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП.
7. Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП.
8. Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення.
9. Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення.
10. Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6–17 років.
11. Сума невиплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, %.
12. Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення).
13. Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, % населення відповідної вікової групи.
14. Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів.
15. Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів.

Таким чином, Методичні рекомендації 2013 року є більш розширеними,

конкретизованими, такими, що враховують найбільш значимі для забезпечення соціальної безпеки індикатори.

Методологія розрахунків показників соціальної безпеки також була запропонована Науково-дослідним інститутом праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України. Дана методологія розроблена з метою оцінки показників соціальної безпеки України як однієї із головних складових системи національної безпеки України і визначає основний перелік таких показників, їхні значення, методичні підходи та методики щодо розрахунку показників соціальної безпеки, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу соціальної безпеки [17]. Інтегральний показник соціальної безпеки включає п'ять складових, серед яких: соціально-трудова відносина; демографічна сфера; соціальне розшарування; соціальний захист; безпека життя. Сама методика розрахунків передбачає наступні етапи: формування переліку показників; визначення значень показників за категоріями «норма – оптимальне значення показника», «виклик», «загроза»; нормування показників, що передбачає відповідні розрахунки величин норми показника (Пн), величини виклику (Пв), величини загрози (Пз); визначення вагових коефіцієнтів для кожного показника; розрахунок інтегральних показників соціальної безпеки за окремими сферами соціальної політики та інтегрального показника соціальної безпеки в цілому по Україні. В залежності від отриманих показників стає можливим віднесення характеристичних значень до однієї з трьох зон: безпечної – у випадку, якщо фактичний показник є меншим за показник виклику ($Пф < Пв$); небезпечної – якщо фактичний показник є більшим за показник виклику, але меншим за показник загрози ($Пв < Пф < Пз$); зони загрози соціальній безпеці – якщо фактичний показник знаходиться у межах між загрозою та максимальною загрозою ($Пз < Пф < Пз.макс.$). Розглядаючи соціальну безпеку на ринку праці, можна констатувати той факт, що саме індикатори сфери соціально-трудова відносин згідно даної методики відображають її стан. Перелік індикаторів та їх характеристика наведені в таблиці 5.

Таблиця 5

Індикатори соціально-трудова відносин згідно з Методологією розрахунків показників соціальної безпеки НДІ праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку	Характеристичні значення індикатора*					Значення вагового коефіцієнта
			Пз. мін	Пн (опт)	Пв	Пз	Пз. макс	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Відношення наявного доходу населення до ВВП, %	наявний дохід населення, млн. грн. / ВВП, млн. грн. x 100	>65	65	50	40	<40	0,0925
2	Рівень безробіття (за методологією МОП), %	-	<5	5	7	10	>10	0,1984

Продовження табл.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
3	Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів	зарплата, млн. грн. / соціальні допомоги та інші одержані пот. трансферти млн. грн.	1,6	1,4	1,2	1	<1	0,1520
4	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	середньомісячна зарплата, грн./середньозважений прожитковий мінімум на одну працезд. особу на місяць, грн.	3	2	1,75	1,5	<1,5	0,2615
5	Відношення сум несплаченої заробітної плати станом на кінець місяця до фонду оплати праці на кінець місяця, %	-	0	0	5	10	>10	0,2956

* Пз.мін – мінімальна величина загрози; Пн (опт) – оптимальна величина показника; Пв – величина виклику; Пз – величина загрози; Пз.макс – максимальна величина загрози

Джерело: складено автором за даними [17]

Наведені індикатори можуть використовуватися в процесі періодичного моніторингу стану соціальної безпеки на ринку праці за умови дотримання принципів репрезентативності, достовірності та інформаційної доступності.

Висновки. Економічні перетворення та соціальні потрясіння, що мають місце в сучасних умовах функціонування економічних систем та існування суспільства, здійснюють свій вплив на стан захищеності соціальних інтересів населення. Зокрема, постає об'єктивна необхідність у проведенні всебічної діагностики та моніторингу стану соціальної безпеки з метою нейтралізації негативного впливу наявних загроз та запобігання виникненню відповідних небезпек у соціальній сфері. Враховуючи методологічні аспекти оцінки соціальної безпеки у міжнародному та національному вимірах варто відзначити наявність актуальних методик оцінки відповідних соціальних показників. У той же час на світових теренах наразі відсутня єдина методика оцінки стану соціальної безпеки, яка б відображала весь комплекс індикаторів соціального розвитку суспільства. Таким чином, постає необхідність проведення глибокої та

комплексної діагностики, що включатиме не лише визначення поточного стану загроз, а й висвітлення прогностичних їх характеристик з урахуванням можливостей коригування отриманих даних, що є особливо важливим в умовах мінливості зовнішнього та внутрішнього економічного середовища.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бондаревська К.В. Стратегія забезпечення соціальної безпеки на ринку праці України. Дисертація на здобуття наук.ступеня д-ра екон.наук, Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. URL: <file:///C:/Users/hp/Downloads/9734-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-19396-1-10-20210409.pdf>
2. Вареник В.М. Аналіз методик розрахунку економічної безпеки України. *Академічний огляд*. 2016. №1 (44). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=ao_2016_1_9
3. The Global Competitiveness Report 2019 / editor Professor Klaus Schwab. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
4. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / editor Professor Klaus Schwab. World Economic Forum. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
5. 2019 SOCIAL PROGRESS INDEX: Executive Summary. URL: <https://www.socialprogress.org/static/9d3cd3204599ff2cdf87248edc2b1242/2019-social-progress-index-executive-summary-v2.0.pdf>
6. Длугопольська Т.І. Дослідження соціальної безпеки в системі пріоритетів держави добробуту: зарубіжні підходи. *Технологический аудит и резервы производства*. №3/5 (29). 2016. С.48-53.
7. 2018 SOCIAL PROGRESS INDEX. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ec/Documents/deloitte-analytics/Estudios/2018-Social-Progress-Index-brief.pdf>
8. 2020 SOCIAL PROGRESS INDEX. URL: <https://www.socialprogress.org/static/37348b3ecb088518a945fa4c83d9b9f4/2020-social-progress-index-executive-summary.pdf>
9. Україна посіла 80 місце за рівнем соціального розвитку. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2019/ukraine-spi-2018.html>
10. Доповідь про стан людського розвитку – 2019. Нерівність у людському розвитку в 21 столітті. Аналітична записка за країнами, що представлені в Доповіді про стан людського розвитку за 2019 рік. URL: [https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Annual%20Reports/Ukraine-\(ukr\)-HDR-2019.pdf](https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Annual%20Reports/Ukraine-(ukr)-HDR-2019.pdf)
11. Human Development Report 2020. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>
12. Human Development Report 2019. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>
13. The Legatum Prosperity Index 2019. URL: <file:///C:/Users/hp/Downloads/Legatum-Prosperity-Index-2019-Web.pdf>
14. Kozlovskiy S., Nikolenko L., Peresada O., Pokhyliuk O., Yatchuk O., Bolgarova

N., Kulhanik O. Estimation level of public welfare on the basis of methods of intellectual analysis. *Global Journal of Environmental Science and Management*. URL: https://www.gjesm.net/article_38259_b5e58d0c075bd7a9717cd6ab455f76b9.pdf

15. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, наказ від 02.03.2007 № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0060665-07/ed20070302>

16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, наказ від 29.10.2013 № 1277. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014__218079

17. Методологія розрахунків показників соціальної безпеки. КІІВ 2014. URL: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Methodologiya-rozrahunkiv-sotsialnoi-bezpeky.pdf>

REFERENCES

1. Bondarevska K.V. (2021) *Stratehiia zabezpechennia sotsialnoi bezpeky na rynku pratsi Ukrainy* [Strategy of implementation of social security in the labor market of Ukraine]. *Dysertatsiia na здобuttia nauk.stupenia d-ra ekon.nauk* [Dissertation on the receipt of the scientific degree of doctor of economic sciences]. Vinnytsia: Vasył Stus Donetsk National University, Vinnytsia. URL: <file:///C:/Users/hp/Downloads/9734-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-19396-1-10-20210409.pdf>

2. Varenik V.M. (2016) *Analiz metodyk rozrakhunku ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Analysis of methods for calculating the economic security of Ukraine]. *Akademichniy ohliad* [Academic review]. №1 (44). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=ao_2016_1_9

3. The Global Competitiveness Report (2019). Editor Professor Klaus Schwab. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

4. The Global Competitiveness Report (2017–2018). Editor Professor Klaus Schwab. World Economic Forum. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

5. SOCIAL PROGRESS INDEX: Executive Summary (2019). URL: <https://www.socialprogress.org/static/9d3cd3204599ff2cdf87248edc2b1242/2019-social-progress-index-executive-summary-v2.0.pdf>

6. Dluhopolska T.I. (2016) *Doslidzhennia sotsialnoi bezpeky v systemi priorytetiv derzhavy dobrobutu: zarubizhni pidkhody* [Study of social security in the system of priorities of the welfare state: foreign approaches]. *Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva* [Technological audit and production reserves]. №3/5 (29). P.48-53.

7. SOCIAL PROGRESS INDEX (2018). URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ec/Documents/deloitte-analytics/Estudios/2018-Social-Progress-Index-brief.pdf>

8. SOCIAL PROGRESS INDEX (2020). URL: <https://www.socialprogress.org/static/37348b3ecb088518a945fa4c83d9b9f4/2020-social-progress-index-executive-summary.pdf>

9. *Ukraine posila 80 mistse za rivnem sotsialnoho rozvytku* (2019) [Ukraine ranked 80th in terms of social development] URL:

<https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2019/ukraine-spi-2018.html>

10. Dopovid pro stan ljudskoho rozvytku (2019). Nerivnist u ljudskomu rozvytku v 21 stolitti. Analitychna zapyska za krainamy, shcho predstavleni v Dopovidi pro stan ljudskoho rozvytku za 2019 rik [Report on the state of human development - 2019. Inequality in human development in the 21st century. Analytical note by country presented in the 2019 Human Development Report] URL: [https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Annual%20Reports/Ukraine-\(ukr\)-HDR-2019.pdf](https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Annual%20Reports/Ukraine-(ukr)-HDR-2019.pdf)

11. Human Development Report (2020). URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>

12. Human Development Report (2019). URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>

13. The Legatum Prosperity Index (2019). URL: <file:///C:/Users/hp/Downloads/Legatum-Prosperity-Index-2019-Web.pdf>

14. Kozlovskiy S., Nikolenko L., Peresada O., Pokhyliuk O., Yatchuk O., Bolgarova N., Kulhanik O. (2020) Estimation level of public welfare on the basis of methods of intellectual analysis. *Global Journal of Environmental Science and Management*. URL: https://www.gjesm.net/article_38259_b5e58d0c075bd7a9717cd6ab455f76b9.pdf

15. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (2007) [On the approval of the Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0060665-07/ed20070302>

16. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (2013) [On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine] URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014__218079

17. Metodolohiia rozrakhunkiv pokaznykiv sotsialnoi bezpeky (2014) [Methodology for calculating social security indicators] URL: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Metodologiya-rozrahunkiv-sotsialnoyi-bezpeky.pdf>

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.2

UDC 378 : 331

JEL: J24

Заюков І.В.,

д.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ,

[https:// www.orcid.org/0000-0002-7225-2827](https://www.orcid.org/0000-0002-7225-2827)

Zivan@i.ua

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЙ В СИСТЕМУ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Сучасні трансформації на світовому ринку праці вимагають змін в зайнятості, зокрема в професійній підготовці кадрів, адже автоматизація виробництва, комп'ютеризація та застосування штучного інтелекту у багатьох сферах трудової діяльності призводять до появи нових професій (спеціальностей) та зникнення існуючих. Метою статті є дослідження необхідності реалізації освітніх інновацій в систему розвитку персоналу організацій.

В статті розглянуто структуру системи управління персоналом організацій, де акцентовано увагу на такій важливій її підсистемі – управлінні професійним розвитком, що дозволяє забезпечити конкурентоспроможність персоналу, зокрема шляхом забезпечення його професійного розвитку з використанням освітніх технологій. Виділено важливість факторів в системі розвитку персоналу організацій (компетентність, корпоративна відданість, корпоративна ефективність, командна узгодженість). Розглянуто теоретико-методичні аспекти реалізації таких освітніх інновацій, як: «дуальна освіта», «біржа ідей», «корпоративний університет», що дало можливість побудувати модель реалізації освітніх інновацій в системі розвитку персоналу організацій. Обґрунтовано необхідність запровадження освітніх інновацій в систему розвитку персоналу Державної митної служби України. Запропоновано алгоритм реалізації дуальної освіти в систему розвитку персоналу Державної митної служби України.

Ключові слова: професійна підготовка, освіта, інновації, модель, алгоритм.

Рис – 3, Літ. – 17

Zayukov I.V.

Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration of the Vinnytsia Trade and Economic Institute of the State Trade and Economic University,
[https:// www.orcid.org/0000-0002-7225-2827](https://www.orcid.org/0000-0002-7225-2827)
Zivan@i.ua

IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL INNOVATIONS IN THE STAFF DEVELOPMENT SYSTEM OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE

Modern transformations in the global labor market require changes in employment, in particular in the professional training of personnel, because the automation of production, computerization and the use of artificial intelligence in many spheres of labor activity lead to the appearance of new professions (specialties) and the disappearance of existing ones. The purpose of the article is to study the need to implement educational innovations in the personnel development system of organizations.

The article examines the structure of the organization's personnel management system, where attention is focused on such an important subsystem of it – management of professional development, which allows to ensure the competitiveness of personnel, in particular by ensuring their professional development using educational technologies. The importance of factors in the personnel development system of organizations (competence, corporate commitment, corporate efficiency, team coherence) is highlighted. The theoretical and methodological aspects of the implementation of such educational innovations as: «dual education», «exchange of ideas», «corporate university» were considered, which made it possible to build a model of the implementation of educational innovations in the personnel development system of organizations. The need to introduce educational innovations into the personnel development system of the State Customs Service of Ukraine is substantiated. An algorithm for the implementation of dual education in the personnel development system of the State Customs Service of Ukraine is proposed.

Key words: professional training, education, innovation, model, algorithm.

*«Освіта – найкращий двигун особистісного розвитку...»
(Нельсон Мандела)*

Постановка проблеми. Сучасні трансформації на світовому ринку праці вимагають змін в зайнятості, зокрема в професійній підготовці кадрів, адже автоматизація виробництва, комп'ютеризація та застосування штучного інтелекту у багатьох сферах трудової діяльності призводять до появи нових професій (спеціальностей) та зникнення існуючих. Так, в праці наголошується, що попит на когнітивні навички та соціально-поведінкові навички більш високого рівня зростає, а попит на більш вузькі навички, які затребувані на конкретному робочому місці, знижується [1], [2]. При цьому надзвичайної актуальності набувають освітні інновації не тільки в підготовці фахівців або робітників в системі професійно-технічної, вищої освіти, але і в системі післядипломної освіти у різних сферах професійної діяльності, зокрема при підготовці фахівців Державної митної служби України (ДМСУ). Адже нині в військових умовах на ДМСУ покладено важливі завдання

щодо сприянні в організації процесу забезпечення всіх сфер життєдіяльності необхідними ресурсами, що вимагає від її персоналу якісної безперервної професійної підготовки, а без застосування сучасних освітніх інновацій це зробити надзвичайно складно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В еволюції підходів до управління персоналом виділяють гуманістичний підхід [3], який дає можливість обґрунтувати важливість освітнього фактору при формуванні людського капіталу і розвитку персоналу підприємств. Так, основними представниками цього підходу були такі іноземні вчені, як: Г. Беккер, Л. Вальрас, Т. Вігстейн, Е. Енгель, А. Маршалл, К. Маркс, Дж. Мілль, В. Петті, Д. Рікардо, В. Рошер, А. Сміт, Л. Туроу, У. Фарр, І. Фішер, Т. Шульц та багато інших. Важливі доробки даного підходу розглядалися в наукових працях відомих українських науковців, зокрема, В. Антонюк, А. Базилюк, Д. Богині, І. Бондар, В. Близнюк, В. Брича, С. Вовканича, О. Грішньої, Б. Данилишина, Г. Дмитренка, М. Долішнього, О. Дороніної, Т. Заяць, Г. Назарової, А. Колота, Т. Кір'ян, В. Куценко, Ю. Краснова, Е. Лібанової, Л. Лісогор, В. Лича, Н. Лук'янченко, Л. Михайлової, В. Мортікова, Т. Орехової, Л. Семів, Л. Шаульської, Н. Якимової та багатьох інших. Основною ідеєю гуманістичного підходу являється розгляд працівників організації як унікального ресурсу. Особливістю даного підходу виступає акцентування уваги на системі цінностей і переконань, що розділяють усі працівники даної установи. Тому, перед менеджером лежить нелегке завдання, яке потребує володіння новими методами управління персоналом, щоб не лише зібрати команду з окремих індивідів, а об'єднати потенціали особистостей враховуючи складність людської природи; створити потрібне середовище. Отже, освітній фактор є одним із визначальних в системі розвитку персоналу підприємства (установ, організацій).

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження необхідності реалізації освітніх інновацій в систему розвитку персоналу організацій.

Об'єктом дослідження є освітні інновації в системі розвитку персоналу організацій.

Предметом дослідження є реалізація дуальної освіти в систему розвитку персоналу Державної митної служби України.

Виклад основного матеріалу. Автори статті [4] (О. Морозов, В. Гончар) акцентують на важливості удосконалення системи розвитку персоналу, під якою розуміють: «систему керування розвитком персоналу підприємства як комплекс таких методів, що забезпечуватимуть втілення цілей у галузі розвитку персоналу та здійснення навчання підлеглих, покращення їх кваліфікації та, відповідно, кар'єрного росту». Задля збільшення рівня розвитку персоналу важливим є навчання та проходження курсів для поглиблення та розширення його знань і умінь. Щодо структури системи управління персоналом розглянемо підсистеми управління персоналом організації [5]: S1 – аналіз та планування; S2 – наймання та облік; S3 – мотиваційна підсистема; S4 – оцінки підлеглих; S5 – управління професійним розвитком; S6 – забезпечення умов праці; S7 – інформаційного забезпечення управління персоналом; S8 – розвиток організаційної структури адміністрування; S9 – правове забезпечення. Отже, кожна підсистема допомагає у вирішенні основних завдань управління персоналом та в кінцевому підсумку направлена на формування конкурентоспроможності персоналу, зокрема шляхом забезпечення його професійного розвитку, мотивації, створення гідних умов праці тощо. Отже, важливість освітнього фактору у системі управління персоналом не викликає сумніву. Кожен вид людської діяльності змінюється та вдосконалюється, і задля ефективного здійснення своїх

обов'язків потрібно безперервно слідкувати за новими тенденціями та змінами.

Гарвардські дослідники у своїй праці виділили важливі фактори системи розвитку персоналу організацій, які позначаються «4С», зокрема: «*competence*», «*commitment*», «*cost-effectiveness*», «*congruency*», за якими варто надавати оцінку управлінню людськими ресурсами. Нижче їх деталізуємо [6]:

- *competence* (компетентність), показник розрахований на відповідність професійних навичок працівника, необхідність для підготовки чи перепідготовки;

- *commitment* (корпоративна відданість), даний показник має на увазі відношення співробітників до свого підприємства, наскільки працівник самомотивований та прихильний до своєї роботи;

- *cost-effectiveness* (корпоративна ефективність), потрібно так використовувати людські ресурси, щоб при оптимальних витратах отримували найкращі результати;

- *congruency* (командна узгодженість), за допомогою стилю керівництва, системи внутрішніх комунікацій управлінська ланка і працівники працюють одночасно розділяючи мету та цілі організації.

Наведені вище фактори, які досить сильно впливають на систему розвитку будь-якої організації, є надзвичайно важливими, оскільки вони є фундаментом інноваційного розвитку, зокрема країни, регіону (територіальної громади), організації і особистості. При цьому освітня складова відіграє надзвичайного значення. Говорячи про освіту важливо звернути увагу на такий термін як «*інновація*», який означає щось нове, нововведення.

В широкому розумінні під інноваціями в освіті розуміють запровадження нового теоретичного чи практичного продукту, який здатний суттєво змінити результат освітнього процесу. Так, позитивний досвід Німеччини підготовки високопрофесійних кадрів в системі безперервної освіти показав, що дуальна освіта як інноваційний освітній підхід в професійній підготовці досить ефективно вирішує проблему дисбалансу на ринку праці і ринку освіти, що для України має надзвичайно важливе значення. Головною перевагою впровадження ДО є підготовка не просто теоретично підготовлених фахівців (робітників), а професіоналів своєї справи яких потребуватимуть роботодавці. Відповідно до Положення [7], дуальна форма здобуття освіти (далі – дуальна освіта (ДО)) – це «*спосіб здобуття освіти, який передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору*».

Інакше кажучи під ДО розуміють таку форму освіти у якій теоретична частина навчання здійснюється в аудиторіях закладу освіти, а практична відбувається на виробництві підвищуючи цим самим якість підготовки. Результатами та перевагами ДО виступають: висока якість навчання за рахунок жорстокого контролю якості надання освітніх послуг, як на виробництві, так і у закладах освіти; вивчення теоретичного матеріалу відбувається відповідно до конкретних потреб підприємства; близько 70% студентів залишаються надалі працювати на підприємствах, де навчалися за дуальною формою освіти; для роботодавця держава надає пільги у вигляді субсидій та компенсацій за підготовку молодих кадрів [8]. Саме концепція ДО дозволяє реалізувати інші освітні інновації, оскільки вона спрямована на підготовку висококваліфікованих фахівців, зокрема тих, які здатні приймати участь в реалізації і запровадженні інших освітніх інновацій, що

забезпечать розвиток системи персоналу будь-якої організації, зокрема ДМСУ.

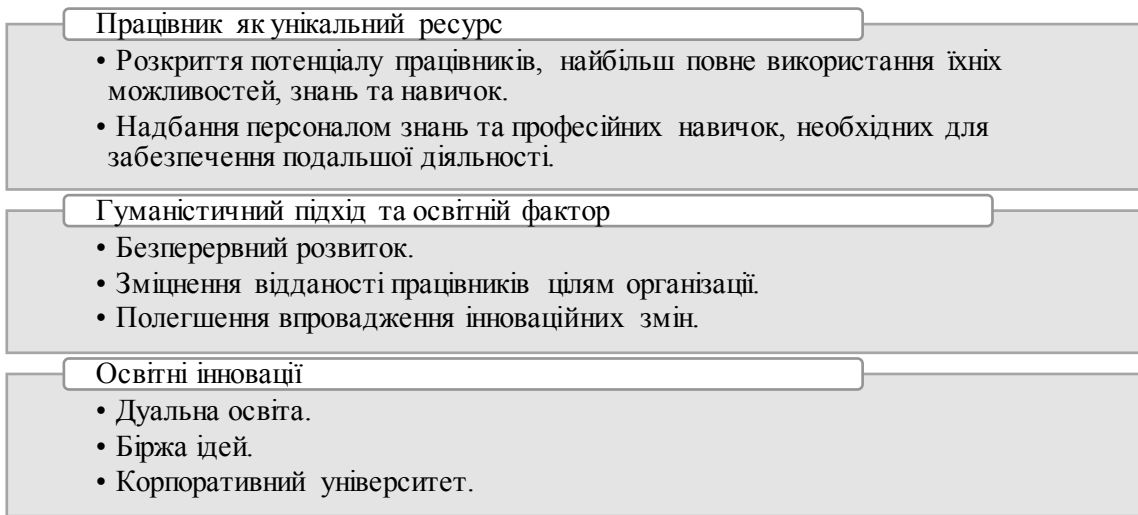
Так, до освітніх інновацій також відносяться «*Біржа ідей*» та «*Корпоративний університет*». Біржа ідей це такий інструмент за рахунок якого організація може скоротити власні витрати, оптимізувати процеси або ж отримати додатковий дохід. Це відбувається за рахунок нових ідей які генерують працівники даного підприємства, тим самим проявляючи власну ініціативу, надалі отримуючи зворотній зв'язок, бонуси та бачить реалізацію власної ідеї. Ефективність даної інновації можна оцінити на прикладі Великобританії, де Міністерство праці та пенсії може щорічно заощаджувати біля 10 млн. фунтів за рахунок ідей співробітників та клієнтів на базі платформи «Біржі ідей» [9].

Для кожної компанії є свій список етапів щодо надання інноваційних пропозицій, які потрібно пройти перед тим, як отримати підсумкові результати, що називається «*Воронкою ідей*». «Воронка ідей» гнучко налаштовується в залежності від конкретних бізнес-процесів. Це працює таким чином, що користувачі можуть інвестувати віртуальні бали в ідею, яка сподобалася найбільше. Однак, кожен ідею потрібно дослідити, чи варто її взагалі реалізовувати, цим займаються експерти. Підсумкові результати будуть доступні працівникам.

Наступною освітньою інновацією в межах реалізації концепції ДО може бути запровадження в систему розвитку персоналу такого її виду як – «*корпоративний університет*», який виступає комплексним інструментом в управлінні людським капіталом у сучасному бізнесі. Основою метою у професійному розвитку персоналу виступає капіталовкладення, що повертається у вигляді збільшення продуктивності праці та прибутків у довгостроковій та короткостроковій перспективі. Завданням корпоративного університету виступає: генерування нових знань, розвиток практичних знань, формування організації і створення команди однодумців, для подальшого формування інтелектуального капіталу компанії. Основними цілями корпоративного університету є [10]: формування корпоративної культури та єдиних корпоративних цінностей; підготовка організації до змін та залучення співробітників до нововведень; впровадження змін для покращення конкурентоспроможності та прибутковості компанії; підвищення ефективності діяльності компанії за допомогою комплексного навчання менеджерської команди.

Концепція корпоративного університету допомагає бути в курсі останніх новин, дізнаватися цінний та своєчасний матеріал для співробітників, що надає можливість безперервного розвитку та навчання. З урахування систематизації наведеної вище інформації запропонуємо модель реалізації освітніх інновацій в системі розвитку персоналу організацій, яку відобразимо на рис. 1.

Отже, реалізація гуманістичного підходу в управлінні персоналом організації (підприємства, установи) на основі широкої реалізації освітніх інновацій (рис. 1), зокрема дуальної освіти, біржі ідей, корпоративного університету сприяють підготовці висококласних спеціалістів, безперервному розвитку персоналу, максимальному використанню їх можливостей та навичок. Нині освітні інновації почали впроваджуватись в систему розвитку персоналу в сфері державної служби. Так, Національне агентство України з питань державної служби здійснює реформу направлену на підвищення ефективності управління персоналу на державній службі, що передбачає і якісну підготовку для її потреб.

Рисунок 1 – Модель реалізації освітніх інновацій в системі розвитку персоналу організації

Джерело: складено автором за [3; 4; 6]

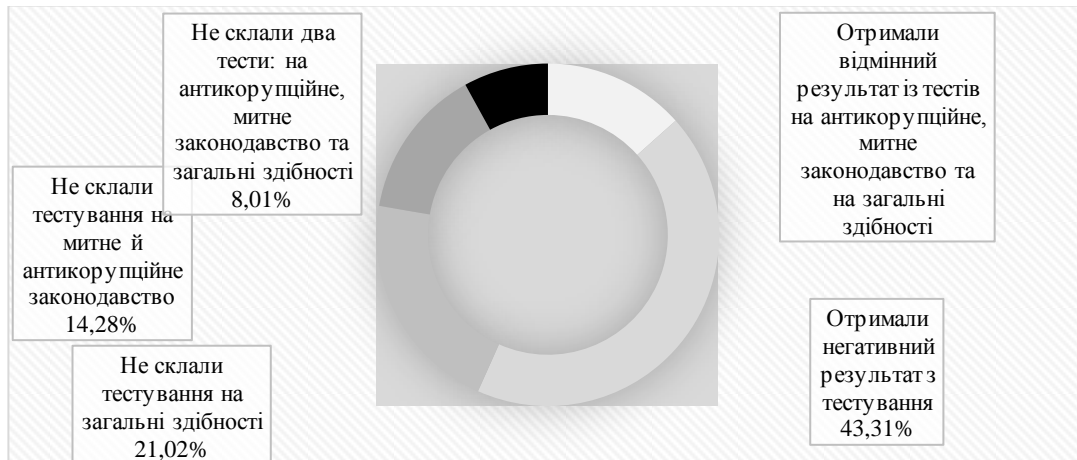
Наприклад, досвід ДО може використовуватися для задоволення потреб Державної митної служби України (ДМСУ) у висококваліфікованому і благонадійному персоналі. Відповідно до Постанови Кабінету України «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України» від 18 грудня 2018 року № 1200 шляхом реорганізації Державної фіскальної служби України, була створена ДМСУ. Нова структура потребувала реформування, особливо щодо якісної підготовки персоналу та необхідності повернути довіру громадян України до неї. Тому ДО тут розглядається як важливий резерв розвитку персоналу ДМСУ. Актуальність впровадження ДО та освітніх інновацій в систему розвитку персоналу ДМСУ пов'язана із її реформуванням, що направлено на такі інноваційні зміни, як кадрові, так і інституційні. Для цього надзвичайно важливим для ефективної реалізації реформи є відбір професіональних, здібних та талановитих службовців як з числа працюючих на службі, так і їх пошук на ринку праці України. Цим займається спеціальний структурний підрозділ ДМСУ – «Департамент по роботі з персоналом», який виконує такі завдання і функції [11]: здійснює набір персоналу в органи територіальних структур; веде документальну роботу пов'язану з державною службою; забезпечує контроль за роботою та організаційно-методичне керівництво персоналу в територіальних підрозділах; проводить роботу по підвищенню кваліфікації посадових осіб; здійснює розробку проектів нормативно-правових актів з питань державної служби, трудових відносин та управління персоналом.

Обґрунтованість необхідності запровадження освітніх інновацій в систему розвитку персоналу, зокрема підвищення ефективності його відбору актуалізується сучасною співпрацею Міністерства фінансів України, Міжнародної організації з міграції, ДМСУ, Посольства США в Україні з приводу застосування методики атестації персоналу ДМСУ. Саме атестація дає можливість виявити ті знання і практичні навички, які отримали працівники ДМСУ, зокрема в закладах вищої освіти (ЗВО). Своєчасність запровадження ДО в систему розвитку ДМСУ пояснюється необхідністю проведення атестації персоналу

на основі застосування сучасних стандартів ЄС, яке здійснюється на основі його тестування. В статті акцентуємо увагу на результатах атестації персоналу ДМСУ, яке проводилось у вигляді тестування в 2021 році. Варто відмітити, що тестування складалось з таких блоків, як: виявлення знань законодавства, зокрема митного і антикорупційного; розв'язання творчих завдань на математичне і абстрактне мислення; вирішення питань, що дозволяють визначити рівень благонадійності претендента на займання відповідної посади в структурних підрозділах даної служби [12].

Основна мета проведення тестування персоналу ДМСУ – забезпечення високої конкурентоспроможності працівників та довіри громадян України, бізнесу до Служби. По-перше, тестування дасть можливість перевірити персонал на можливість йому займати певні посади і виконувати ефективно завдання і функції; по-друге, сприятиме добору персоналу, оскільки нині ДМСУ відчуває дефіцит кадрів, які необхідно відібрати та навчити, що є важливим фактором реформування Служби. При цьому освітнім інноваціям приділяють важливого значення. Так, в відповідному тестуванні взяли участь 9048 працівників, а результати тестування тих, якій його пройшли (липень 2021 року) наведені на рис. 2.

Рисунок 2 – Аналіз питомої ваги загальних результатів складеного тестування працівників ДМСУ, %

Джерело: розраховано автором за [12]

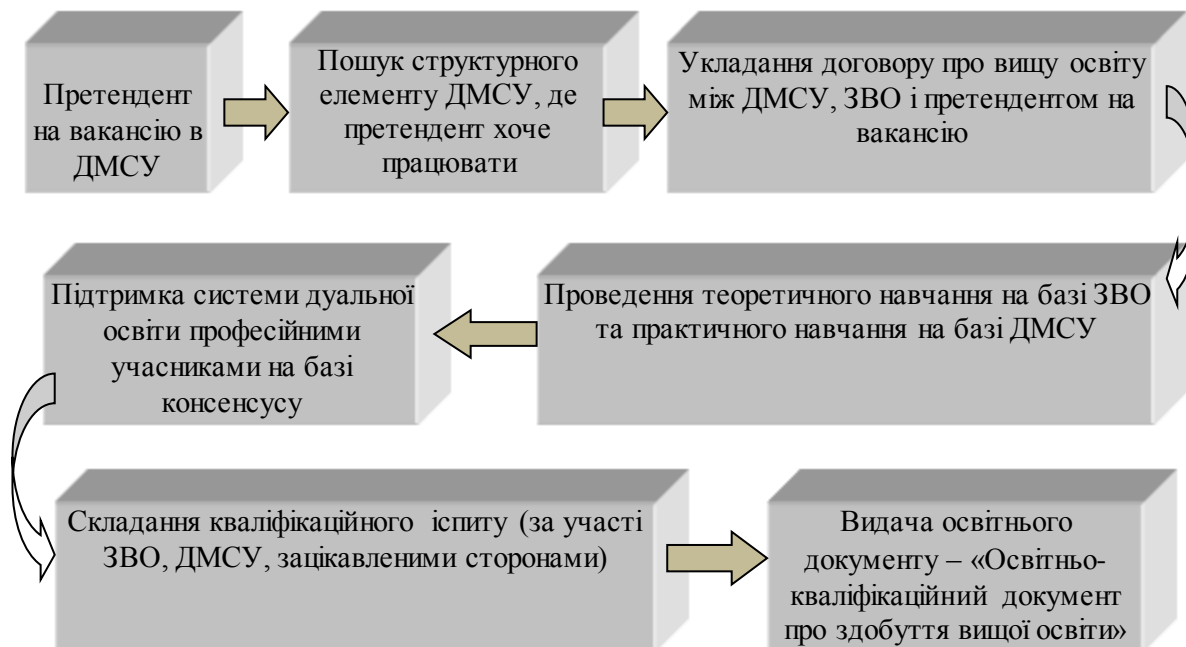
Дані, які наведені на рис. 2 дозволяють зробити висновки, що відмінний результат отримали лише 13,39% працівників, негативний результат майже половина – 43,31%. Підсумовуючи дані результати можна дійти висновку, що реалізація освітніх інновацій має підвищити якість підготовки кадрів, мотивувати працівників ДМСУ активно приймати участь в безперервній освіті, що в кінцевому підсумку має підвищити результати проведення наступних атестацій персоналу даної Служби. Отже, актуальність запровадження освітніх інновацій, зокрема – впровадження *ДО* в систему підготовки державних службовців не викликає сумнівів.

Далі наведемо конкретне запровадження *ДО* в систему розвитку персоналу для потреб підготовки державних службовців України. Так, Державна податкова служба України (ДПСУ) та Німецьке товариство Міжнародного співробітництва (GIZ)

запровадили ефективну освітню інновацію, яка засвідчила про свою життєздатність в світі – дуальну освіту [13]. За підсумками відповідної взаємодії була розроблена освітня програма для підготовки магістрів за спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Можна також навести досвід впровадження ДО при підготовці магістрів за спеціальності 071 «Менеджмент організацій» в Західноукраїнському національному університеті, який розробив «Порядок введення елементів дуальної форми здобуття освіти в Західноукраїнському національному університеті (ЗНУ)». Варто акцентувати увагу на моделях ДО, які використовуються в ЗНУ [14]:

- «класична модель», яка ґрунтується на світовому досвіді, зокрема Німеччини;
- «адаптивна модель», яка ґрунтується на поєднанні діючих освітніх професійних програм та іншої необхідної документації із укладання Угоди про стажування магістрантів в організаціях.

Крім того, варто звернути увагу в роботі щодо досвіду реалізації ДО в Вінницькому торговельно-економічному інституті ДТЕУ (ВТЕІ ДТЕУ). Так, на базі ВТЕІ ДТЕУ було розроблено «Положення про дуальну форму здобуття вищої освіти у ВТЕІ ДТЕУ». Структура цього положення наступна [15]: загальні положення (актуальність, мета, задачі, визначення термінів); організація дуальної форми здобуття вищої освіти (моделі реалізації ДО, організація ДО тощо); порядок зарахування здобувачів вищої освіти на навчання за дуальною формою; особливості реалізації навчання за дуальною формою; фінансове забезпечення; типовий договір про здобуття вищої освіти за дуальною формою. Тому з метою узагальнення наведеної вище інформації доцільним в статті навести алгоритм реалізації цієї освітньої інновації (базуючись на досвіді Німеччини) в систему розвитку персоналу ДМСУ (рис. 3).

Рисунок 3 – Алгоритм реалізації ДО в систему розвитку персоналу ДМСУ

Джерело: складено автором за [16; 17]

Даний алгоритм (рис. 3) детально зображає етапи вступу та навчання за системою ДО. Таким чином, претендент відразу не просто вивчає теорію, а бачить на практиці як відбуваються ті, чи інші процеси у структурі ДМСУ та приймає у них безпосередню участь, тим самим краще їх вивчаючи та закріплюючи результат складанням кваліфікаційного іспиту. Наступною інновацією, яка може бути ефективно реалізована поруч з впровадженням «дуальної освіти» в систему розвитку персоналу ДМСУ, може бути, на першому етапі реформування системи кадрової політики, реалізація «Біржі ідей». Так, за рахунок «Біржі ідей» можна підвищити ефективність реформування інституційної складової ДМСУ, використання кадрових і адміністративних її ресурсів, зокрема це може стосуватись інноваційних і раціоналізаторських пропозицій:

- удосконалення системи аналізу ризиків в митній сфері, зокрема щодо розробки і застосування сучасного програмного забезпечення;
- удосконалення стандартів, інструкцій, норм, положень тощо, які регламентують розвиток митної діяльності в Україні;
- удосконалення системи спрощення митного оформлення, перевірки, контролю, визначення і корегування митної вартості і сплати митних платежів;
- удосконалення системи захисту інтелектуальних прав власності товарів, які перевозяться через державний кордон;
- удосконалення режиму спільного транзиту, зокрема шляхом його комп'ютеризації з урахування міжнародних норм і стандартів;
- удосконалення національної системи, що передбачає контроль доставки товарів та її оцінки тощо.

Таким чином, освітня інновація – реалізація дуальної освіти в комплексі з використанням «Біржі ідей» дозволять підвищити ефективність розвитку персоналу ДМСУ.

Висновки. Важливою складовою гуманістичного підходу до управління персоналу та формування ефективного трудового потенціалу, зокрема в напрямку його розвитку є реалізація в процес професійної підготовки освітніх інновацій. Це потребує в умовах дисбалансу ринку праці і ринку освіти нових підходів підвищення ефективності якості людських ресурсів. Сформована модель реалізації освітніх інновацій в систему розвитку персоналу організацій якраз і спрямована вирішити актуальні задачі, які стоять перед удосконалення системи підготовки професійних кадрів в різних сферах діяльності, зокрема для потреб ДМСУ як організації, від якої в сучасних військових умовах досить сильно залежить забезпечення життєдіяльності України. Основною умовою її реалізації є запровадження дуальної освіти, що, в свою чергу, дозволить реалізувати в організаціях інші освітні інновації – «Біржу ідей», «Корпоративний університет» тощо. Запропонована модель втілення освітніх інновацій в системі розвитку персоналу організацій передбачає симбіоз трьох важливих складових: «працівник як унікальний ресурс» (формування теоретичних і практичних знань, навичок, що сприяють підвищенню ефективності функціонування організації); «гуманістичний підхід та освітній фактор» (розглядається як найважливіший фактор зростання людського капіталу та збільшення капіталізації організації); «освітні інновації» (шлях забезпечення системи розвитку персоналу будь-якої організації).

В умовах реформування державної служби України, зокрема ДМСУ виникає

необхідність розвитку персоналу, підвищення його якісних характеристик, благонадійності з метою повернення довіри суспільства до ДМСУ. Тому впровадження дуальної освіти є цілком виправданим і необхідним. Важливими особливостями ДО, які були виявлені в ході проведення теоретико-методологічних досліджень її реалізації в розвинених країнах світу, зокрема в Німеччині є: постійно зростаюча питома вага організацій, які використовують цю освітню інновацію; розвиток системи соціального діалогу, підвищення ефективності навчання за рахунок набуття більше практичних навичок, а не теорії, зростання якості навчання в цілому, забезпечення балансу на ринку праці і освіти, вмотивованість всіх учасників системи тощо. Це дало можливість розробити алгоритм реалізації дуальної освіти в систему розвитку персоналу для забезпечення розвитку персоналу ДМСУ.

Перспективи подальших досліджень. Впровадження ДО з іншими супутніми освітніми інноваціями в систему розвитку персоналу для задоволення потреб державної служби, зокрема ДМСУ потребує додаткового соціально-економічного обґрунтування її ефективності, що має передбачати проведення відповідних розрахунків та здійснення відповідних порівнянь з традиційними освітніми системами.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Wendy, C. & Villasenor, P. (2016). Employer Voices, Employer Demands, and Implications for Public Skills Development Policy Connecting the Labor and Education Sectors. *World Bank Research Observer*, 31(1), 102-34. <https://elibrary.worldbank.org/doi/10.1093/wbro/lkv019>.
2. Eric, H., Schwerdt, G., Wiederhold, S., & Woessmann, L. (2017). Coping with Change: International Differences in the Returns to Skills. *Economics Letters*, 153 (April), 15-19. http://hanushek.stanford.edu/sites/default/files/publications/Hanushek%2BSchwerdt%2BWiederhold%2BWoessmann%202017%20EconLetters%20153_0.pdf.
3. Брич В. Трансформація системи управління персоналом підприємств. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2020. 212 с.
4. Морозов О.Ф., Гончар В.О. Система управління розвитком персоналу підприємства. *Ефективна економіка*. 2017. № 1. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5372>.
5. Лозова О.В. Система управління персоналом як важлива складова ефективного функціонування підприємства в ринкових умовах господарювання. *Український журнал прикладної економіки*. 2017. Т. 2. № 4. С. 37–45.
6. Синицина Н.Г. Нові підходи до управління людськими ресурсами в управлінні освітою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 11 URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5372>.
7. Сайт Міністерства освіти і науки України. *Про затвердження Положення про дуальну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти*. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-nakazu-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-dualnu-formu-zdobuttya-profesijnoyi-profesijno-tehничnoyi-osviti>.
8. Новіков В.М., Карягін Ю.О., Черніченко В.В. Дуальна освіта: інституціональні особливості реалізації в Україні: колективна монографія. Київ-Варшава : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2020. 79 с.

9. Сайт ІСАР «Єднання». *Біржа ідей*. <http://ednannia.ua/2-uncategorised/9044-birzha-idey>.
10. Сайт «Робота.уа». *Поради для роботодавців. Як запустити корпоративний університет в 6 кроків?* URL: <https://budni.rabota.ua/ua/hr/yak-zapustiti-korporativnyi-universitet-6-krokv>.
11. Сайт Державної митної служби України. *Організаційна структура. Управління та розвиток персоналу*. <https://customs.gov.ua/upravlinnia-personalom>.
12. Сайт інформаційного агентства «Українська правда». *Результати тестування митників: дві третини складу рекомендовано до служби*. <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/mytnytsia/2021/07/20/676075/>.
13. Сайт Державної податкової служби України. *Німецьке товариство Міжнародного співробітництва (GIZ)*. <https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/informatsiya-schodo-spivrobitnistva-derjavnoi-podatkovoi-sljubi/nimetske-tovarisstvo-mijnarodnogo-spivrobitnistva--giz-/>.
14. Сайт Західноукраїнського національного університету. *Порядок введення елементів дуальної форми здобуття освіти в ЗНУ*. https://www.wunu.edu.ua/opp/ffo/finnedzhmen/finnedzhmen_bakalavr/Elementy_dualnoi_osvity/porjadok.pdf.
15. Сайт Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ. *Положення про дуальну форму здобуття вищої освіти в ВТЕІ ДТЕУ*. http://www.vtei.com.ua/images/2020/pol_pro_dfzvo2.pdf.
16. Заюков І.В. Дуальна освіта в системі підготовки кадрів для потреб економіки України. *Україна: аспекти праці*. 2020. № 1. С. 11–17.
17. Новіков В.М. Практико-орієнтована модель професійної освіти. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2 (36). С. 152–164.

REFERENCES

1. Wendy, C. & Villasenor, P. (2016). Employer Voices, Employer Demands, and Implications for Public Skills Development Policy Connecting the Labor and Education Sectors. *World Bank Research Observer*, 31(1), 102-34. <https://elibrary.worldbank.org/doi/10.1093/wbro/lkv019>.
2. Eric, H., Schwerdt, G., Wiederhold, S., & Woessmann, L. (2017). Coping with Change: International Differences in the Returns to Skills. *Economics Letters*, 153 (April), 15-19. http://hanushek.stanford.edu/sites/default/files/publications/Hanushek%2BSchwerdt%2BWiederhold%2BWoessmann%202017%20EconLetters%20153_0.pdf.
3. Brych, V. (2020). Transformatsiya systemy upravlinnya personalom pidpryyemstv. Ternopil: VPTs «Ekonomichna dumka TNEU».
4. Morozov, O.F., & Honchar V.O. (2017). Systema upravlinnya rozvytkom personalu pidpryyemstva. *Efektivna ekonomika*. 1. <http://www.etsonomy.nayka.tsom.ua/?op=1&z=5372>.
5. Lozova, O.V. (2017). Systema upravlinnya personalom yak vazhlyva skladova efektyvnoho funktsionuvannya pidpryyemstva v rynkovykh umovakh hospodaryuvannya. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky*. T. 2. 4. 37–45.
6. Synytsyna, N.H. (2011). Novi pidkhody do upravlinnya lyudskymy resursamy v upravlinni osvityu. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. 11. URL: <http://www.etsonomy.nayka.tsom.ua/?op=1&z=5372>.

7. Sayt Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. (n.d). Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dualnu formu zdobuttya profesiynoyi (profesiyno-tehnichnoyi) osvity. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-projekt-nakazu-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-dualnu-formu-zdobuttya-profesijnoyi-profesijno-tehnichnoyi-osviti>.

8. Novikov, V.M., Karyahin Yu.O., & Chernichenko V.V. (2020). Dualna osvita: instytutsionalni osoblyvosti realizatsiyi v Ukraini: kolektyvna monohrafiya. Kyiv-Varshava: Instytut demohrafiyi ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy.

9. Sayt ISAR «Yednannya». (n.d). Birzha idey. <http://ednannia.ua/2-untsategorised/9044-birzha-idey>.

10. Sayt «Robota.ua». (n.d). Porady dlya robotodavtsiv. Yak zapustyty korporatyvnyy universytet v 6 krokiv. URL: <https://budni.rabota.ua/ua/hr/yak-zapustiti-korporativniy-universitet-6-krokiv>.

11. Sayt Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrainy. (n.d). Orhanizatsiyna struktura. Upravlinnya ta rozvytok personalu. <https://tsustoms.gov.ua/upravlinnia-personalom>.

12. Sayt informatsiyoho ahentstva «Ukrayinska pravda». (n.d). Rezultaty testuvannya mytnykyv: dvi tretyny skladu rekomendovano do sluzhby. <https://www.epravda.tsom.ua/rus/projetsts/mytnytsia/2021/07/20/676075/>.

13. Sayt Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy. (n.d). Nimetske tovarystvo Mizhnarodnoho spivrobitnytstva (GIZ). <https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/informatsiya-schodo-spivrobitnitstva-derjavnoi-podatkovoi-sluzbi/nimetske-tovaristvo-mijnarodnogo-spivrobitnitstva--giz/>.

14. Sayt Zakhidnoukrayinskoho natsionalnoho universytetu. (n.d). Poryadok vvedennya elementiv dualnoyi formy zdobuttya osvity v ZNU. https://www.wunu.edu.ua/opp/ffo/finnedzhmen/finnedzhmen_bakalavr/Elementy_dualnoi_osvity/porjadok.pdf.

15. Sayt Vinnytskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu DTEU. (n.d). Polozhennya pro dualnu formu zdobuttya vyshchoyi osvity v VTEI DTEU. http://www.vtei.tsom.ua/images/2020/pol_pro_dfzvo2.pdf.

16. Zayukov, I.V. (2020). Dualna osvita v systemi pidhotovky kadriv dlya potreb ekonomiky Ukrainy. *Ukrayina: aspekty pratsi*. 2020. 1. 11–17.

17. Novikov, V.M. (2019). Praktyko-oriyentovana model profesiynoyi osvity. *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika*. 2 (36). 152–164.

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.3

UDC 332.1: 334.012.23

JEL: M 21, R 11

Дороніна О.А.,

д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту та поведінкової економіки
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0001-7430-4881
o.doronina@donnu.edu.ua

Трегубов О.С.,

к.е.н., доцент, завідувач кафедри підприємництва, корпоративної та просторової
економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0397-5570>
a.trigubov@donnu.edu.ua

Якімова Н.С.,

доктор економічних наук, доцент,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0001-5278-1142
n.yakimova@donnu.edu.ua

ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ВІННИЧЧИНІ

В статті обґрунтовано роль соціального підприємництва як антикризового інструменту поживлення економіки та ринку праці, підтримки соціально-вразливих груп населення та вирішення нагальних соціальних потреб громад в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України. В ході експертного опитування з використанням авторської анкети проведено оцінку потенціалу розвитку соціального підприємництва на Вінниччині. Встановлено, що в сучасних умовах потенційна сфера розвитку соціального підприємництва є доволі широкою за умови, що пріоритет буде надано тим сферам, які є найбільш сприятливими для працевлаштування соціально вразливих груп населення.

Виявлено, що найбільш суттєвими перешкодами розвитку соціального підприємництва наразі є такі: відсутність у підприємців навичок ведення соціального підприємства, обмежений доступ до програм фінансування, низький рівень поінформованості підприємців про наявні програми підтримки/можливості фінансування; законодавча неврегульованість. Акцентовано, що ці фактори мають бути покладені в основу розробки заходів підтримки розвитку соціального підприємства на регіональному та національному рівні. В той же час, в цілому результати експертного опитування демонструють, що на Вінниччині наявні всі передумови для ефективного розвитку соціального підприємства.

Ключові слова: соціальне підприємництво, потенціал розвитку соціального підприємства, підприємницька діяльність, соціальний бізнес

Рис. – 4; Літ. - 5

Doronina O.

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Management and Behavioral Economics
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID ID: 0000-0001-7430-4881
o.doronina@donnu.edu.ua

Tregubov O.

Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Docent,
Head of the Department of Entrepreneurship, Corporate and Spatial Economics,
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID: [http:// orcid.org/ 0000-0002-0397-5570](http://orcid.org/0000-0002-0397-5570)
a.trigubov@donnu.edu.ua

Yakymova N.

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0001-5278-1142
n.yakimova@donnu.edu.ua

**POTENTIAL FOR THE SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT
IN VINNYCHINA**

The article substantiates the role of social entrepreneurship as an anti-crisis tool for revitalizing the economy and the labor market, supporting socially vulnerable population groups and solving the urgent social needs of communities in the conditions of war and post-war economic recovery of Ukraine. In the course of an expert survey using the author's questionnaire, an assessment of the potential for the development of social entrepreneurship in Vinnychina was carried out. It has been established that in modern conditions, the potential sphere of development of social entrepreneurship is quite wide, provided that priority will be given to those spheres that are the most favorable for the employment of socially vulnerable population groups.

It was found that the most significant obstacles to the development of social entrepreneurship are currently the following: entrepreneurs' lack of social entrepreneurship skills, limited access to financing programs, low level of awareness of entrepreneurs about available support programs/financing opportunities; legislative irregularity. It was emphasized that these factors should be the basis for the development of measures to support the development of social entrepreneurship at the regional and national level. At the same time, in general, the results of the expert survey demonstrate that Vinnychina has all the prerequisites for the effective development of social entrepreneurship.

Key words: social entrepreneurship, social entrepreneurship development potential, entrepreneurial activity, social business

Постановка проблеми. В умовах війни України з росією стрімко зростає чисельність соціально вразливих верств населення – це й безробітне населення, й внутрішньо переміщені особи (за даними Міжнародної організації міграції їх чисельність становить більше 6,5 млн. осіб, проти 1,5 млн. у 2021 р.). Загострюються соціальні ризики, стрімко падає рівень життя, збільшується навантаження на бюджет та соціальну

інфраструктуру. При цьому, руйнівною для економіки та людського потенціалу є стратегія пасивного утримання в очікуванні сторонньої допомоги. Актуалізується завдання перетворення дотаційних, соціально-вразливих категорій громадян в економічну активну частину суспільства, яка здатна не лише фінансово забезпечувати себе, а й сплачувати податки та створювати робочі місця для інших.

Внаслідок воєнної агресії росії, з лютого 2022 р. економіка України та регіонів відчула нові виклики, що потребують запровадження нових антикризових управлінських підходів задля збереження економічного та людського потенціалу. Серйозною соціально-економічною проблемою на тлі руйнування економічної та промислової інфраструктури, згорання бізнесу, є зростання кількості осіб, які втратили джерело трудових доходів та масове зростання кількості внутрішньо-переміщених осіб (близька 7 млн. осіб), що потребує розробки програм підтримки зазначених категорій громадян України та активізації соціальних ініціатив в регіонах, що є місцем закріплення ВПО. На часі – забезпечення синергії потреб та запитів соціально незахищених верств населення, органів влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, донорських організацій та бізнесу. Саме соціальне підприємництво наразі може виступати як своєрідний антикризовий інструмент пожеволення економіки та ринку праці, підтримки соціально-вразливих груп населення та вирішення нагальних соціальних потреб громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку соціального підприємства в Україні останніми роками набуває популярності та знаходиться на перетині проблемного поля різних галузей наук: економіки, підприємництва, права, соціології, соціальної роботи тощо. В.М. Ільченко позиціонує соціальне підприємництво як індикатор свідомості суспільства, як інструмент самофінансування громадських організацій для втілення соціальних перетворень, а також обґрунтовує надзвичайну актуальність розвитку соціального підприємництва в поточній соціально-економічній ситуації в Україні [3]. Результати оцінки стану розвитку соціального підприємництва в Україні та світі, а також його проблем та основних можливостей наведено в роботі Новик І.В., один з висновків якої акцентує, що для стрімкого розвитку соціально корисної підприємницької діяльності необхідно створення правового забезпечення та норм її регулювання [5]. Оцінюванню потенціалу розвитку соціального підприємництва в Україні присвячено дослідження Голубєва О.В. Ідея дослідника полягає у розробці наукового підходу до формування комплексної системи індикаторів, аналіз динаміки яких дасть змогу інститутам регулюючого впливу своєчасно реагувати на реальний потенціал накопиченої соціальної напруги та удосконалити державне регулювання розвитку соціального підприємництва [2]. Надзвичайно актуальні питання розвитку соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану досліджено в роботі О.В. Ачкасової, яка доводить, що в цих умовах соціальне підприємництво здатне згладити ряд гострих питань в суспільстві, а кож прискорити їх вирішення. Дослідниця наголошує, що діяльність соціальних підприємств сприяє вирішенню проблем соціально незахищених людей, їх працевлаштування та громадської адаптації і саме тому ця діяльність є вигідною для відновлення та економічного розвитку України [1]. А. Корнецький констатує масову інтеграцію соціального підприємництва в українське суспільство та наголошує на тому, що війна є каталізатором соціального підприємництва [4]. Поділяючи думки зазначених дослідників щодо актуальності напрацювань механізмів підтримки розвитку соціального партнерства в Україні, вважаємо, що безпосередня увага створенню умов для його

поширення має приділятися саме на регіональному рівні з урахуванням наявного потенціалу певного регіону та умов ведення підприємницької діяльності.

Мета дослідження полягає в оцінці потенціалу розвитку соціального підприємництва на Вінничині як засобу поживлення економіки регіону в умовах війни та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Серед регіонів України, лідером за кількістю зареєстрованих ВПО у 2022 р. стала Вінниччина. Це люди, які втратили домівки, роботу, бізнес, та потребують допомоги держави та суспільства. Соціальне ж підприємство може стати ефективною формою такої допомоги. На відміну від звичайної благодійності, соціальні підприємства – це сталі бізнесові механізми, які мають набагато більший вплив на існуючі проблеми та дозволяють ефективніше розподіляти фінансові ресурси. Актуальність розвитку соціального партнерства усвідомлена на місцевому рівні. Ще у довоєнний період запит на формування навчальних програм для підприємців в сфері соціального забезпечення та фахівців з управління соціальними проектами в Україні був надзвичайно актуальним. Наразі соціальне підприємство є відносно новим та затребуваним напрямом економічної діяльності, що створює інноваційні рішення сучасних соціальних проблем із використанням бізнес-підходів.

Саме Вінниця була першим містом в Україні, яке розробило і почало реалізовувати Програму розвитку соціального підприємництва. У 2021 р. у м. Вінниця Донецьким національним університетом імені Василя Стуса спільно з Вінницькою міською радою проведено Міжнародний форум соціального підприємництва, який довів необхідність розвитку соціально-орієнтованого підприємництва, залучення соціально-незахищених груп населення до підприємницької діяльності, поширення кращих практик соціального підприємництва для вирішення наявних соціальних проблем, досягнення позитивних соціальних змін.

Дослідження оцінки потенціалу розвитку соціального підприємництва на Вінничині проводилось в рамках проекту «Соціальне підприємство – партнерство для змін», що у 2022 р. реалізовувався ДонНУ імені Василя Стуса за підтримки програми Fulbright в Україні. Авторами статті, які виступали учасниками робочої групи проекту, за допомогою розробленої анкети проведено експертне опитування з використанням Google Forms. Анкета включає 8 запитань, які розкривають проблему розвитку соціального підприємництва на Вінничині.

Перше запитання експертам сформульовано наступним чином: «У чому полягає, на Ваш погляд, місія соціального підприємства?». У відповідь на дане запитання отримано наступні відповіді (наведено в узагальненому вигляді з урахуванням найбільш часто повторюваних думок експертів):

– розв'язання соціальних питань суспільства при одночасному створенні умов для успішного функціонування бізнесу. Чим більше в регіоні буде створено умов для функціонування соціальних підприємств, тим більшу охопленість населення послугами соціального характеру буде отримано;

– соціальне підприємство як бізнес, що має переважно соціальні цілі та доходи якого, головним чином, реінвестують у розвиток підприємства та/або спрямовують на громадські справи чи вирішення гострих соціальних проблем;

- спрямованість на створення соціальної цінності – вирішення соціальних проблем, реалізацію соціальних ініціатив;
- вирішення дослідженої соціальної/екологічної проблеми в регіоні бізнес шляхом;
- у формуванні соціально відповідальної і соціально захищеної людини;
- вплив на соціальну проблему з допомогою бізнес-інструментів;
- залучити більше людей до підприємницької діяльності;
- вирішувати соціальні проблеми бізнесовими методами;
- вирішувати соціальні проблеми через підприємництво;
- вирішення соціальних проблем території;
- в генерації та просуванні інновацій.

Друге запитання «Які сфери діяльності, на Вашу думку, є найбільш перспективними для розвитку соціального підприємництва?» дозволило отримати наступні відповіді:

- охорона здоров'я, соціальний захист, професійне навчання, освіта, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям; місцевий розвиток уразливих регіонів; переробка сміття, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культуру та історичне збереження, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів, аматорський спорт;

- працевлаштування вразливих груп населення (ВПО, людей, що отримали інвалідність внаслідок війни, ветерани війни), створення соціальних сервісів, скерування прибутку на підтримку соціальних проєктів/організацій;

- усі сфери, що спрямовані на підсилення соціально захищеності – працевлаштування + зайнятість, комунальне господарство, екологія, комунікації з владою (GR) тощо;

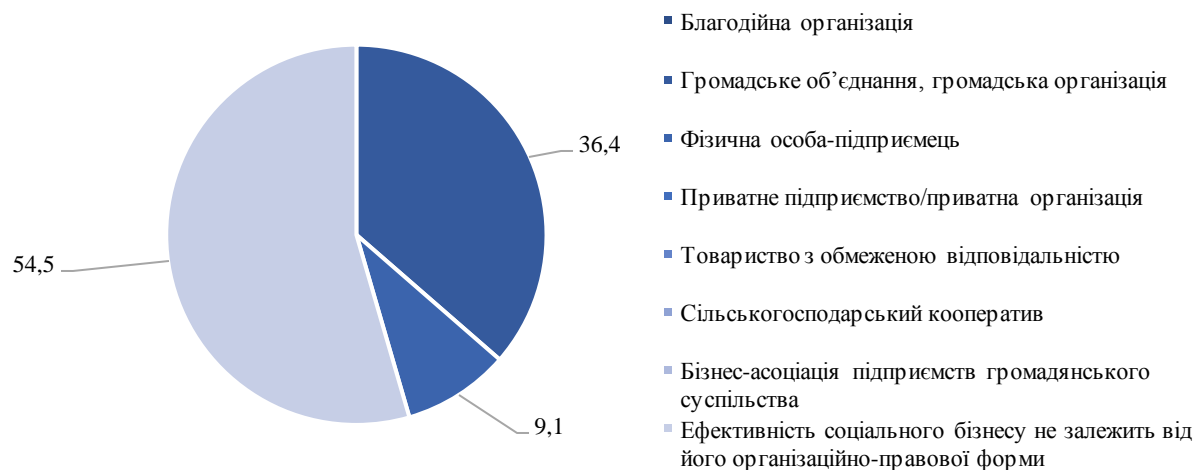
- працевлаштування осіб з соціально незахищених категорій населення;
- всі сфери, проте все залежить від соціально незахищених груп;
- агробізнес, IT-технології, надання послуг, туризм;
- послуги, їжа, будівництво, одяг;
- інноваційні сфери.

Таким чином, експерти вважають що в сучасних умовах потенційна сфера розвитку соціального підприємництва є доволі широкою за умови, що пріоритет буде надано тим сферам, які є найбільш сприятливими (придатними) для працевлаштування соціально вразливих груп населення.

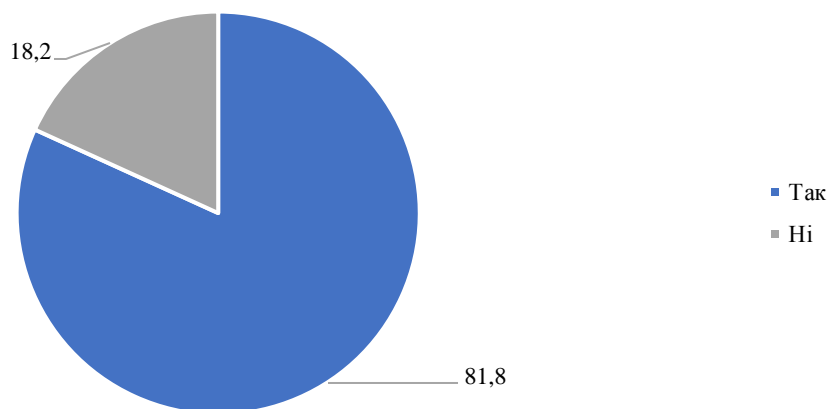
На третє питання «Яка організаційно-правова форма соціального підприємства, на Вашу думку, є більш ефективною?» 54,5% експертів відповіли, що ефективність соціального бізнесу не залежить від його організаційно-правової форми, 36,4% вважають, що більш ефективною формою є громадське об'єднання, громадська організація та 9,1% - фізична особа-підприємець (рис. 1).

На четверте питання «Чи існують наразі суттєві перешкоди для розвитку соціального підприємництва в межах Вашого регіону?» більшість респондентів (81,8%) відповіли ствердливо (рис. 2).

Такий високий відсоток респондентів, які констатують наявність перешкод для розвитку соціального підприємництва обумовлює потребу уточнення – які саме перешкоди нами вважаються найбільш значущими.

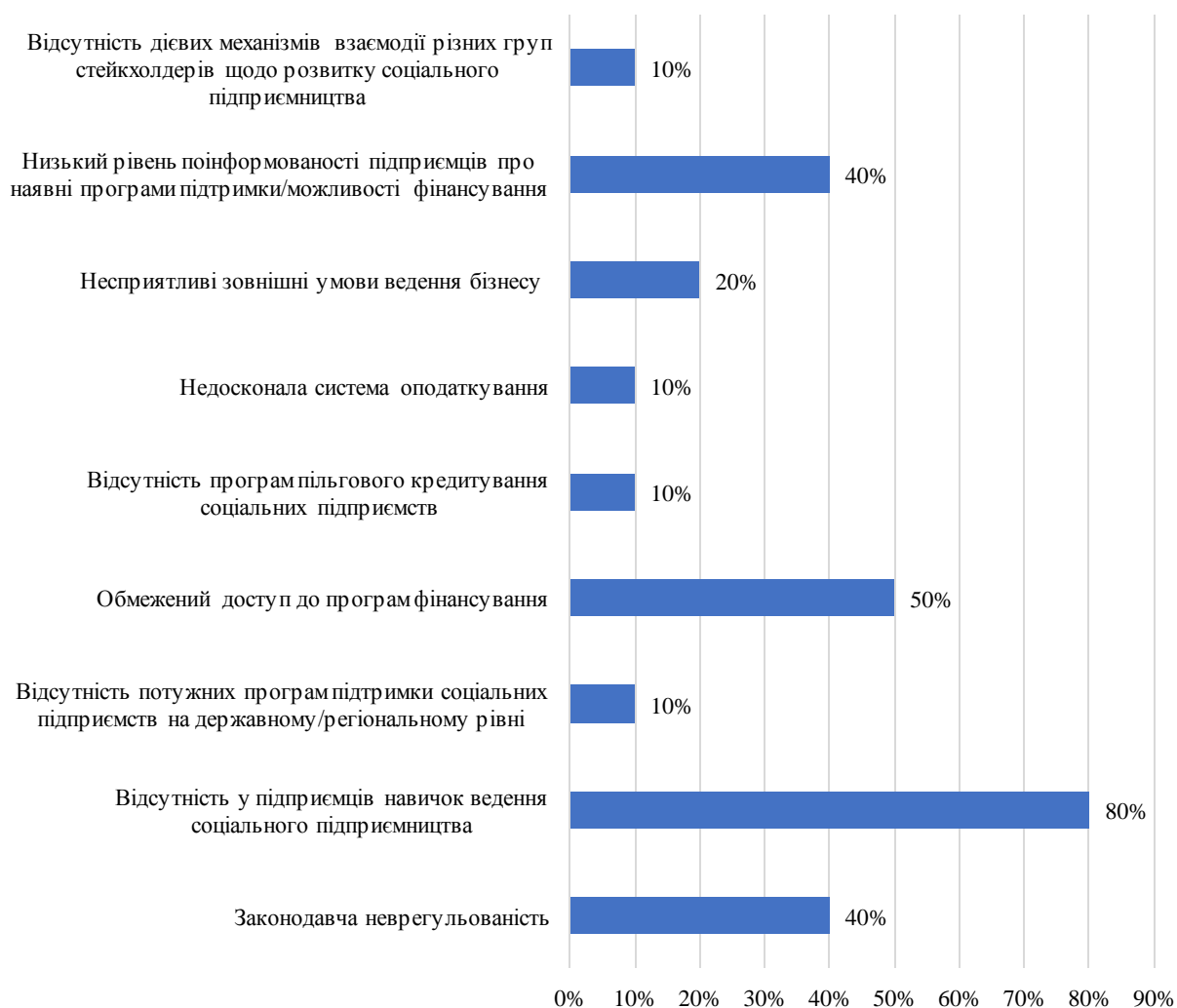

Рисунок 1 – Розподіл респондентів за відповіддю на питання «Яка організаційно-правова форма соціального підприємства, на Вашу думку, є більш ефективною?»

Рисунок 2 – Розподіл експертів за відповіддю на питання «Чи існують наразі суттєві перешкоди для розвитку соціального підприємництва в межах Вашого регіону?»

На п'яте питання «Якщо Ви відповіли «Так» на попереднє запитання, то уточніть, будь-ласка, в чому полягають ці перешкоди? (оберіть не більше трьох відповідей)» більшість експертів (80%) акцентувало увагу на відсутності у підприємців навичок ведення соціального підприємництва, обмеженому доступі до програм фінансування (50%), низькому рівні поінформованості підприємців про наявні програми підтримки/можливості фінансування (40%) та законодавчій неврегульованості (40%) (рис. 3).

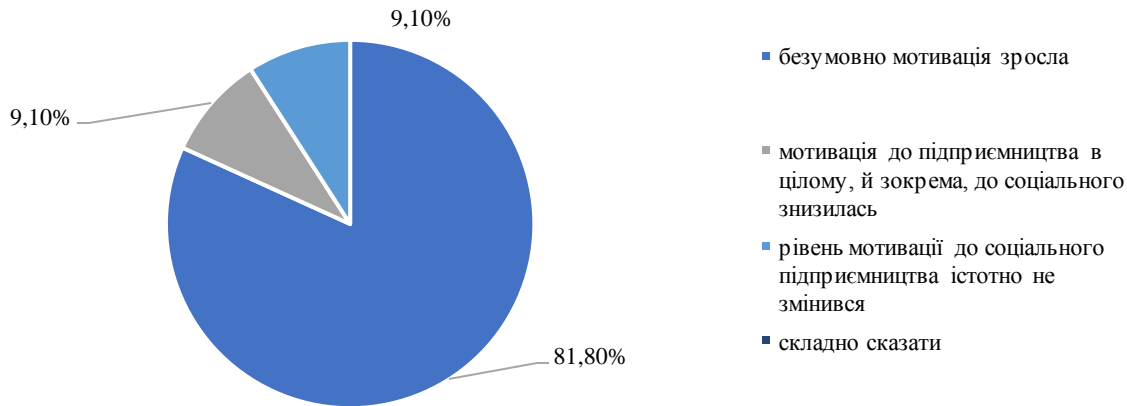

Рисунок 3 – Розподіл опитаних за відповіддю на питання «Якщо Ви відповіли «Так» на попереднє запитання, то уточніть, будь-ласка, в чому полягають ці перешкоди? (оберіть не більше трьох відповідей)»

Опрацьовуючи відповіді експертів на дане запитання зазначимо, що з їх урахуванням мають розроблятися заходи підтримки розвитку соціального підприємства на регіональному та національному рівні та визначатися пріоритетні завдання в межах регіональних програм розвитку малого підприємництва (в ідеалі – розробленої програми розвитку соціального підприємства).

На шосте запитання «Чи змінилась, на Вашу думку, мотивація підприємців щодо створення та ведення соціального бізнесу після початку війни України з росією?» більшість респондентів вважає, що безумовно мотивація зросла (81,8%) (рис. 4).

На сьоме запитання «Які позитивні ефекти для громади матиме розвиток соціального підприємства у Вашому регіоні?» респонденти відповіли наступним чином:

Рисунок 4 – Розподіл експертів за відповіддю на питання «Чи змінилась, на Вашу думку, мотивація підприємців щодо створення та ведення соціального бізнесу після початку війни України з росією?»

– поява нових видів соціальних послуг, які залишаються поза увагою звичайного бізнесу у зв'язку з малоприбутковістю, непопулярністю, відсутністю належної професійної підготовки. Більш ефективне використання наявних ресурсів регіону у вирішенні соціальних проблем. Зниження навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем (актуально в умовах хронічного дефіциту бюджетних коштів);

– створення нових робочих місць, підвищення рівня підприємницької активності, підвищення рівня доходів населення та ступеня задоволення їх послуг, забезпечення населення з особливими потребами продуктами та послугами, які в більшості випадків їм були не доступними;

– збільшення робочих місць, скорочення рівня безробіття, розвиток регіону та певних галузей, у яких поширюється соціальне підприємництво;

– зростання соціальної захищеності - збільшення мотивації - зростання продуктивності - збільшення обігу;

– покращення іміджу підприємницької діяльності, позитивний вплив на рішення проблем, збільшення ВВП;

– робочі місця, податки, конкуренція, підвищення якості товарів і послуг;

– створення нових робочих місць для вразливих груп населення;

– паралельне вирішення соціальних й економічних проблем;

– довіра між людьми, взаємопідтримка.

На восьме питання «На Вашу думку, магістерська програма «Соціальне підприємництво», розроблена в ДонНУ імені Василя Стуса, може бути корисною для таких груп потенційних абітурієнтів» більшість експертів наголосила на корисності магістерської програми для представників соціально-незахищених категорій населення, які прагнуть бути активними учасниками економіки (81,8%), членів ГО та представників місцевих органів влади, які прагнуть удосконалити навички адміністрування соціальних підприємств та управління соціальними проектами (72,7%) та випускників бакалаврату,

молоді, яка має прагнення відкрити власну справу та має високий рівень зацікавленості у вирішенні соціальних проблем (72,7%).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проведене дослідження оцінки потенціалу розвитку соціального підприємництва на Вінничині довело, що наразі соціальне підприємництво є відносно новим та затребуваним напрямом економічної діяльності, що створює інноваційні рішення сучасних соціальних проблем із використанням бізнес-підходів. На Вінничині є всі передумови для ефективного розвитку соціального підприємництва. Розвиток соціального підприємництва на Вінничині сприятиме залученню до сфери зайнятості соціально вразливих категорій населення, виробництву продукту або послуг, призначених для вирішення соціальних проблем. Це суттєво скоротить навантаження на соціальну сферу управління та забезпечить скорочення чисельності безробітного населення, що з'являється внаслідок ведення бойових дій на значній частині території України та через суттєві руйнації соціальної та промислової інфраструктури країни.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ачкасова О. В. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>
2. Голубєв О. В. Оцінювання потенціалу розвитку соціального підприємництва в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 2022. № 3. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-07>
3. Ільченко В. М. Соціальне підприємництво як індикатор свідомості суспільства. *Економічний простір*, 2022. (178), С. 46-50.
4. Корнецький А. Війна як каталізатор соціального підприємництва. URL: <http://surl.li/fbsls> (дата звернення: 15.11.2022 р.)
5. Новик І.В. Соціальне підприємництво: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022, № 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-6>

REFERENCES

1. Achkasova O. V. (2022) Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva v ukraini v umovakh voiennoho stanu. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>
2. Holubiev O. V. (2022) Otsiniuvannia potentsialu rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seria: ekonomika ta upravlinnia*, № 3. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-07>
3. Ilchenko V. M. Sotsialne pidpriemnytstvo yak indykator svidomosti suspilstva. *Ekonomichnyi prostir*, 2022. (178), S. 46-50.
4. Kornetskyi A. Viina yak katalizator sotsialnoho pidpriemnytstva. URL: <http://surl.li/fbsls> (data zvernennia: 15.11.2022 r.)
5. Novyk I.V. (2022) Sotsialne pidpriemnytstvo: stan ta perspektyvy. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-6>

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.4

UDC 331.5:338.48(477)

JEL: L83, L50, H70

Ismayilov Vilayat

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Economics and Management
Azerbaijan Academy of Labor and Social Relations, Baki, Azerbaijan
ORCID 0000-0003-0892-0365
ismaylov1953@mail.ru

Karpenko Andrii

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of economics and customs,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID 0000-0002-5717-4349
andriikarpenko77@gmail.com

**THE IMPACT OF TOURISM ON THE EMPLOYMENT OF THE COUNTRY'S
POPULATION**

The tourism sector is developing at an increasing pace. Having financial opportunities, the development of personal needs and the manifestation of free time, people more choose to travel in different countries of the world and all this is associated with information opportunities. It is noted that large-scale work on tourism development has been carried out in Azerbaijan recently. Karabakh was under Armenian occupation until November 10, 2020, because of this it was excluded from these processes. Armenia, which occupies 20% of Azerbaijani lands, as in all spheres of the economy, has caused serious damage to the tourism sector.

Large hotel chains have been formed in the field of accommodation and catering in the tourism sector, operators regularly stand out among tourist companies that organize control over tourist markets, and the air transport market is expanding. The article notes that the presence of hotel companies in various countries, which play a key role in the development of the tourism industry, accelerates their worldwide recognition. Factors influencing the development of tourism play a crucial role in determining the state of development of the country's tourism business.

The world labor and employment markets and their structure have a certain impact on the development of tourism or vice versa. It is estimated that there are about 325 million people in the world employed in permanent or temporary jobs in tourism and related industries. As a result of the study, it was found that the employment of the population in different countries with the multiplier effect of tourism is several times higher than with direct employment. Even in countries with multiplicative efficiency of this sphere, the employment rate of the population is 4.5-11.8% higher than with direct employment and this directly affects the creation of a large number of jobs in the tourism sector and related industries, which is due to the contribution of the tourism sector to the country's GDP, the number of tourist arrivals and the growth of tourism revenues.

Key words: tourism, development, factors, population, GDP, income, employment.

Fig. 3, Tab. 4, Ref. 27

Ізмайлов В. І.

доктор економічних наук
професор, професор кафедри економіки та менеджменту
Азербайджанська академія праці та соціальних відносин, Баку, Азербайджан
ORCID 0000-0003-0892-0365
ismaylov1953@mail.ru

Карпенко А. В.

доктор економічних наук
професор, професор кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка», Запоріжжя, Україна
ORCID 0000-0002-5717-4349
andriikarpenko77@gmail.com

ВПЛИВ ТУРИЗМУ НА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ КРАЇНИ

Сфера туризму розвивається все більшими темпами. Маючи фінансові можливості, вільний час та з метою задоволення особистих потреб, люди більше вибирають подорожі по різних країнах світу. Все це пов'язано з розширеними інформаційними можливостями. Зазначається, що останнім часом в Азербайджані проводиться масштабна робота з розвитку туризму, а Карабах, який до 10 листопада 2020 року перебував під вірменською окупацією був виключений з цих процесів. Вірменія окупувала 20% земель Азербайджану. Це завдало шкоди усім сферам економіки Азербайджану, у т.ч. туристичному сектору.

У сфері розміщення та харчування сьогодні сформувалися великі готельні мережі, туристичні оператори. Також поступово розширюється ринок авіаперевезень. У статті зазначається, що присутність готельних компаній у різних країнах, які відіграють ключову роль у розвитку індустрії туризму, прискорює їх світове визнання. Фактори, що впливають на розвиток туризму, відіграють вирішальну роль у визначенні стану розвитку туристичного бізнесу країни.

Світові ринки праці та їх структура взаємопов'язані з розвитком туризму. За оцінками, у світі налічується близько 325 мільйонів осіб, зайнятих на постійній або тимчасовій роботі в туризмі та суміжних галузях. У результаті дослідження встановлено, що зайнятість населення в різних країнах при мультиплікативному ефекті туризму в кілька разів вище, ніж при прямій зайнятості. Зокрема, у країнах із мультиплікативною ефективністю цієї сфери рівень зайнятості населення на 4,5-11,8% вищий, ніж при прямій зайнятості. Це безпосередньо впливає на створення великої кількості робочих місць у туристичному секторі та суміжних галузях і зумовлено внеском туристичного сектора у ВВП країни та зростанням доходів від туризму.

Ключові слова: туризм, розвиток, фактори, населення, ВВП, доходи, зайнятість

Formulation of the problem. In recent years, the tourism sector has been growing at an increasing pace. At the same time, it should be noted that the growth of the tourism sector is increasing the country's economy and every year has a greater impact on the socio-economic situation of the countries of the world, specifically Azerbaijan. Since, having financial opportunities, the development of personal needs and the manifestation of free time, people

choose to travel to different countries of the world to a greater extent and all this is associated with information opportunities.

It should be noted that the difficult economic and geopolitical situation in the world remains the main factor hindering the recovery to the pandemic state of international tourism [1, pp. 47-48]. An increase in the level of inflation in the world, the aggravation of the war between Russia and Ukraine, a decrease in the supply of grain and grain products to the countries, as well as a sharp increase in oil prices have led to an increase in public spending (on transport and accommodation). This, in turn, affects the decline in the purchasing power of the world's populations.

According to forecasts of tourism experts, in 2022, International tourism may grow by 30-78% compared to the indicators of 2021. But despite this growth, the flow of international tourism will be 50-63% lower than before the pandemic [2].

As for the economic contribution of the tourism sector, in 2021 it brought \$1.9 trillion to GDP. It should also be noted that this figure is 0.3 trillion dollars more than in 2020, but 1.6 trillion dollars less than in 2019, since the arrival of tourist flows in 2019 amounted to 1.5 billion people [3].

The modern tourism industry is developing on the basis of two trends. Such its development is characterized by the fact that it can quickly recover as a result of the impact of foreign economic and political factors and even in unfavorable conditions.

The tourism industry is an industry that plays a significant role in increasing the level of employment of the population. Every 7th workplace in the world, including tourism-related industries, refers to the share of organizations that work in them [4].

The leading tourist markets that form international tourist flows around the world include the markets of Central Europe and Northern Europe, North and South America and Asia. The international markets that receive the flow of tourists from all over the world include the Mediterranean countries Europe, Asia and Africa (Europe); the Middle East (Asia); America and Africa.

In Azerbaijan, as well as in the developed countries of the tourism sector, there are about 38 rare UNESCO World Heritage sites, including registered ones (Ateshgah, Icheri Sheher, Maiden Tower, Shirvanshahs Palace and Mausoleum, etc.) [5].

The Republic of Azerbaijan receives only 0.02-0.03% of the world's international tourist flow [6]. However, these calculations and forecasts show that the country has the ability to receive approximately 10 million tourists a year. It should be noted that the emergency situation that began at the end of 2019 in all countries of the world had a significant negative impact on the development of tourism in Azerbaijan, which in 2020 the number of tourists arriving in the country decreased by 3.2 times compared to 2019 [7].

This emergency situation led to a decrease in the number of international tourists who took in 2020 around the world by 74% compared to 2019, which negatively affected the access of the population to tourist trips. As a result, the tourism sector faced a loss of income in the amount of 1.3 trillion US dollars, while the recorded losses exceeded the losses from the global economic crisis of 2009 by 11 times [8].

Analysis of modern foreign and domestic research and publications. A plethora of literature reveals the long-term influence of tourism on economic growth. There is no doubt that international travel and tourism comprises a major part of the global economy and is the largest service sector in international trade [9]. The tourism can act as a growth engine by contributing to

GDP growth, job creation, and foreign exchange generation [10]. The tourist services sector significantly affects the development of the national economy. The explores four main models of state regulation of tourism and it possible to substantiate the expediency of using the model of centralized state regulation of tourism [11]. The tourism within the top five sources of international export income for over 80% of countries in the world [12] It is tourism is an important component of the global post-industrial economy [13]. This article reveals the features of the tourism industry from the standpoint of sustainable development [14].

Formulation of the goals of the article. The main purpose of the article is to clarify the impact of tourism and travel on the level of employment in the country based on a comparative analysis of different countries.

The theoretical and practical significance of the article lies in the fact that the data and results obtained make it possible to realize the significance of the topic and the need for its research.

Presentation of the main material. Despite the fact that large-scale work on tourism development has been carried out in Azerbaijan recently, Karabakh was under Armenian occupation until November 10, 2020, because of this, it was excluded from these processes. Armenia, which occupies 20% of Azerbaijani lands, as in all spheres of the economy, has caused serious damage to the tourism sector. One of the important conditions is the creation of tourist infrastructure in the territories liberated from occupation. The tourist potential of these areas is also very rich. It will be possible to fully use the tourist opportunities of Karabakh only if three main factors are taken into account: ensuring security on the territory; return of the population; creation of all necessary infrastructures [15].

From the point of view of ensuring the sustainable development of tourism in the Republic of Azerbaijan, its socio-economic and environmental opportunities are undeniable. The Strategic Roadmap for the Development of a specialized tourism strategy adopted by the state in order to support the sustainable development of tourism in the country reflects its phased implementation in all regions favorable for tourism [15].

The share of the tourism sector in world GDP

The World Organization for Tourism and Travel regularly systematizes the contributions of the tourism industry to the economy in order to characterize the activities of companies in the field of tourism based on the WTO, VSTP methodology.

Based on the data on the share of tourism in world GDP in 2000-2021, it can be noted that compared with 2000, this indicator began to gradually decrease by 2010, and in 2010-2019 it began to grow and reached the level of 2002. But in the conditions of the well-known pandemic in 2020-2021, it sharply decreased and amounted to 5.6-6.2% (Table 1).

The analysis shows that the smallest deviations from 2000 in the share of tourism and travel amounted to 0.3 and 0.4%, respectively, in 2017-2018. And the largest is in 2021 (-5.2%) and 2020 (-4.6%), which is associated with the period of the infectious virus (COVID 19).

Under the current conditions, competition between enterprises engaged in economic activities is accelerating, which, in turn, affects the gradual displacement of large economic entities from the market of enterprises with a small share.

Table 1

The share of tourism and travel in world GDP, %

Years / Indicators	Share of tourism and travel in world GDP, %	Deviation from 2000, (+), (-)
2000	10,8	-
2005	10,0	-0,8
2010	9,3	-1,5
2011	9,4	-1,4
2012	9,5	-1,3
2013	9,6	-1,2
2014	9,7	-1,1
2015	10,0	-0,8
2016	10,3	-0,5
2017	10,4	-0,4
2018	10,5	-0,3
2019	10,4	-0,4
2020	5,6	-5,2
2021	6,2	-4,6

Note: based on [16] compiled by the authors

Thus, enterprises of this type, occupying a dominant position, concentrate the bulk of the market in their hands, and the concentration of production occurs in an unsatisfactory form both at enterprises and in countries. Unlike the companies operating in the 1800s-1900s in the areas of material production, in tourism this process began in the second half of the XVIII century. The concentration of production in the tourism sector has increased dramatically, covering all aspects of related industries. The structure of the tourist market is determined by the concentration of production. The process of concentration in the economy is a global phenomenon. It is caused by the continuous expansion of economic entities in the event of the emergence of oligopolies and monopolies in the market. At this time, large companies acquire greater economic power, increasing their market share [17].

Analysis of the number of real estate objects in some hotel companies in the world

The stage of sustainable tourism development is characterized by the organization of activities of a large number of small enterprises (mainly family-type), as well as stronger and more influential corporations.

Large hotel chains have been formed in the field of accommodation and catering in the tourism sector, operators regularly stand out among tourist companies that organize control over tourist markets, and the air transport market is expanding [4]. Below is the number of real estate objects, the number of countries where their objects are located and the hotel brands of some hotel companies in the world (Table 2).

Data analysis shows that in terms of the number of real estate objects among these hotel companies, the International Marriott is leading, which has more than 7000 objects. There are also 131 countries where their facilities are located and have 30 hotel brands.

Hilton is in second place with more than 6,400 facilities in 119 countries and 18 hotel brands. Despite the smaller number of properties, Hayat Hotels Corporation has more brands than Hilton. Among these hotel companies in the last places are Fairmont (70 objects), Banyan Tree Group (47 objects) and Rixos Hotels (27 objects).

Table 2

The number of real estate objects of some hotel companies, units

No./N	The world's largest chains of hotels and restaurants with accommodation facilities and catering facilities	The number of real estate objects in the largest hotels and resorts	The number of countries where their objects are located	Hotel brands
1	International Marriott	более 7000	131	30
2	Hilton	более 6400	119	18
3	Hyatt Hotels Corporation	более 860	60	20
4	Sheraton	440	70	15
5	Gran Meliá Hotels	380	40	7
6	Le Méridien	111	30	3
7	Ritz-Carlton	109	30	2
8	Four Seasons	100	40	-
9	Fairmont	70	22	1
10	Banyan Tree Group	47	25	4
11	Rixos Hotels	27	7	-

Source: based on data [18] compiled by the authors

From the analysis carried out, it can be concluded that the presence of hotel companies in various countries, which play a key role in the development of the tourism industry, accelerates their worldwide recognition and determines the receipt of a wide range of information about the relevant brands.

The main factors of the development of the tourism market in the world

The development of the tourism industry is influenced by a number of factors. These factors include:

- the growth of the share of inbound tourism in the country;
- reducing the imbalance between the resource provision of tourism enterprises and the degree of its use;
- creation of a new national product and its promotion worldwide;
- increasing state support for the development of local tourism and creating a mechanism for the regular development and implementation of a system of measures in this direction [19].

Thus, the main factors affecting the sustainable development of tourism can be divided into two groups: static and dynamic. Static factors include (climatic, geographical, cultural and historical factors), which do not change over time depending on their significance. Dynamic factors include demographic, social, economic, cultural, scientific and technological progress and international: transition to climate change, inter-country relations, etc.

One of the main factors in the development of the tourism market in the world is the arrival of international tourists, that is, the growth of the share of inbound tourism in the country.

The tourism industry is developing and forming as an intersectoral complex thanks to state institutions and services operating on the territory of the country and associated with it in various forms. These types of relations in the tourism sector include legal, financial and economic, staffing, etc. Since the state support for the development and formation of the tourism sector in Azerbaijan consists in the distribution of equal amounts of vouchers to enterprises by the Trade Union Committee of Azerbaijan in order to stimulate the demand of the population for tourist services. The effectiveness of the state's tourism policy in this direction is determined by

the profitability of the tourism industry and its contribution to the development of the national economy.

The complex of factors determining the formation and nature of the characteristics of consumer behavior in the performance of services provided in the field of tourism can be expressed by the following indicators:

- frequency of tourism;
- advantages taken into account when choosing a tourist center and the geography of tourism;
- the form of organization of the tour at the consumer's choice;
- formation of an idea about the product (brand) of a travel company;
- accessibility and wide awareness of the tourist about the price of the product;
- communicative behavior of a tourist;
- the role of external factors of influence when making a decision to purchase a product [20].

Taking into account the above, it can be concluded that the factors influencing the development of tourism play a decisive role in determining the goals of state regulation and priority areas for the sustainable development of the country's tourism business.

International tourist flow and global arrivals

International tourism is developed in most countries of the European, Asian and American region. An important feature of the international tourism market in these regions is not only due to the fact that favorable climatic conditions are a decisive factor in its development. For example, the number of tourist travelers to Iceland in a year is 3 times the population of the country, and in Andorra, located in the highlands, it is 27 times. Iceland is replete with waterfalls, volcanoes, etc., thanks to this, it was possible to make the tourist sphere popular. It is the compliance of the tourist infrastructure with the standards that largely determines the high level of development of the country's economy [21]. The tourism sector in these regions is developing in many directions: beach, ecological, agricultural tourism and other types of active recreation, tourist products are regularly improved. The variety of agrotourism, comfort and tranquility in the host family create a good feeling among tourists.

The countries of Asia and the Pacific occupy the second place after Europe in terms of the number of international tourists accepted. The reception of tourists in these countries is 0.19-0.25% of the total world tourist flow. Although the share of tourist reception in the region is growing, this indicator is not yet commensurate with the territorial, human, natural, historical and cultural potential of the region [22].

The number of International Tourist Arrivals worldwide from 2000 to 2021 by region is given in table 3.

Table 3

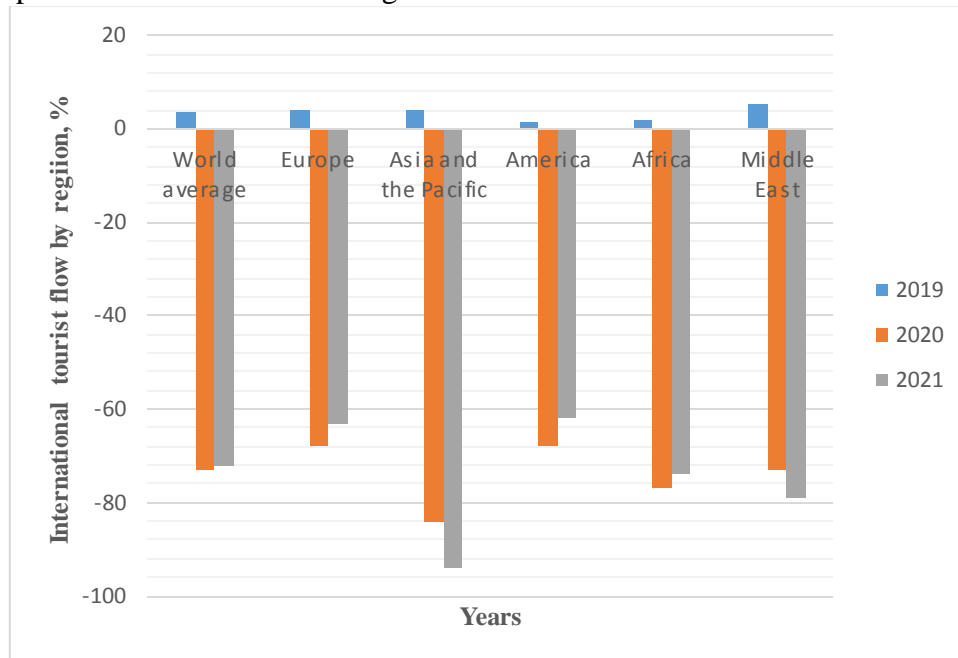
International tourist flow in the regions of the world, million

Regions / Years	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021
America	133,3	151,8	194,1	210,8	216	219,3	60,5	73,2
Asia and Pacific Oceania	154,1	207,5	223,7	323,8	345,6	359,5	52,1	21,1
Middle East	33,7	56,1	64,5	64,2	67,6	73	15,8	19,9
Africa	34,8	50,5	53,9	62,4	66,9	68,1	18,9	29,1
Europe	452,7	490,8	612,1	677,2	716	746	262,2	303
Worldwide total	808,6	956,7	1160,3	1338,9	1,403	1465,1	409,5	446,3

Source: based on the data [16; 23] compiled by the authors

Data analysis shows that in the total number of international tourist arrivals, the share in different regions of the world in 2005 was in America-16.5%; in Asia and the Pacific-19.0%; in the Middle East-4.2%; in Africa-4.3% and in Europe-56.0%. Compared with 2005, this indicator increased in 2010-2019 and averaged -18.3% worldwide in 2010; 43.5% in 2015; 65.6% in 2017; 73.5% in 2018; 81.2% in 2019. Due to the pandemic in 2020-2021, compared with 2005, this indicator has decreased significantly and amounted to 50.6% in 2020 and 55.2% in 2021. This decrease in America was 45.4% -54.9%; in Asia and the Pacific 13.7-33.8%; in the Middle East 46.9-59.0%; in Africa 54.3-83.6% and in Europe 57.9-66.9%.

Among the regions compared, the largest deviation was in Africa (29.3%) and in the Pacific Ocean (20.1%). The increase in this indicator in 2010-2019 compared to 2005 was 62.0% in America; 2.33 times in Asia and the Pacific; 2.17 times in the Middle East; 1.96 times in Africa and 1.65 times in Europe. In 2020, the decrease in the indicator was 45.4% in America; 33.8% in Asia and the Pacific; 46.9% in the Middle East; 54.3% in Africa and 57.9% in Europe, and 54.9% in America in 2021; 13.7% in Asia and the Pacific; in the Middle East-59.1%; in Africa-83.6% and in Europe-66.9% [16]. Thus, the reduction of international tourist flows in 2020-2021 may be justified under the condition of a pandemic that has caused great damage in all sectors of the economy of all countries, including in the tourism sector. If we conditionally assume that on average a tourist will spend \$ 1,000 per trip, then taking into account the multiplier of tourist expenses we have adopted for Azerbaijan, we can estimate it at \$2.4 million [(3170.4-791.8) x \$1,000] per year. In 2020-2021, the dynamics of arrivals of international tourists compared to 2019 is shown in Figure 1.

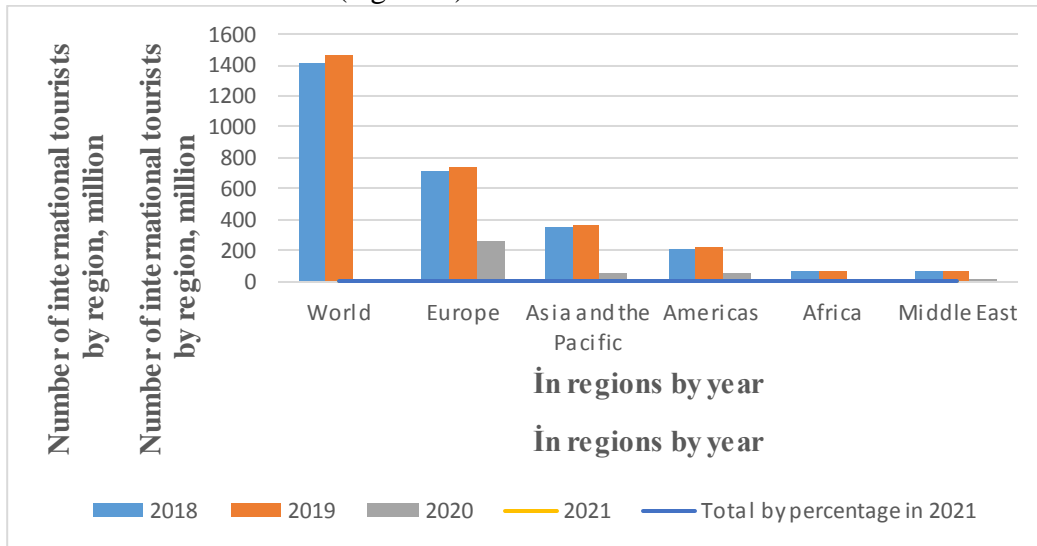

Figure 1. Dynamics of arrivals of international tourists

Source: based on data [12; 16] compiled by the authors

The analysis shows that the global average decrease in the number of international tourists was about 73% in 2020, and 72% in 2021. Also, it should be noted that the largest deviation to

decrease was in Asia and the Pacific in 2020 (-84%) and in 2021 (-94%), in the Middle East in 2020 (-73%) and in 2021 (-79%), America in 2020 (-68%) and in 2021 (-62%), in Africa in 2020 (-77%) and in 2021 (-74%), and in Europe in 2020 (-68%) and in 2021 (-63%). Despite the increase in the comparative indicator in 2021 compared to 2020, the level of this indicator has become much lower than in 2019 (Figure 2).

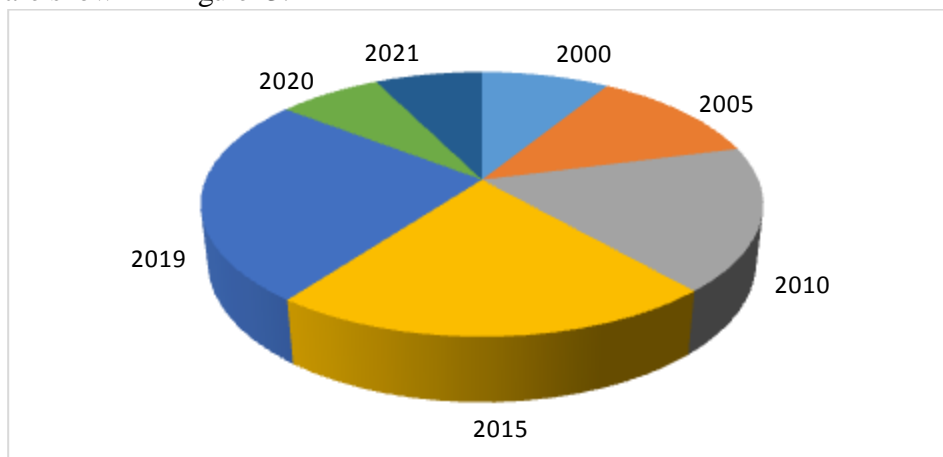

Figure 2. Distribution of international tourists by region, million

Source: based on data [12; 16] compiled by the authors

The main indicator of the development of travel companies is the receipt of money from receiving local and foreign tourists throughout the year. Statistical data and expected possible scenarios show that in 2000-2021, the cash flow around the world also decreased in the years during the pandemic period.

Global receipts from international tourism in 2000-2021 and expected (possible) receipts in 2022-2023 are shown in Figure 3.

Figure 3. Global revenue from international tourism in the world, trillion dollars

Source: based on data [12; 16] compiled by the authors

The study shows that the global revenue from international tourism in the world in comparison with 2000 has steadily increased until 2019. And in 2020-2021 it decreased due to the number of arrivals of foreign tourists. The increase in this indicator compared to 2000 was from 1.38-2.87 times. And the decrease in 2020-2021 was 81% and 84%.

Based on the above, it can be noted that a sharp decrease in the level of arrival of international tourists in 2020-2021 can be characterized by the fact that the use of various modes of transport between countries (with the exception of air transport in a number of countries) was not carried out due to the closure of land borders.

The impact of tourism on employment

Employment in different countries depends on the legislation adopted in the country and its compliance [24, pp. 2-3]. The tourism industry differed from other sectors of the economy in a number of specific features. Among these specific features, it is possible to distinguish that tourist services are sold in one place, and consumed in another place or in another country. On the other hand, income from the sale of tourist products is generated only where tourist services are purchased. The process of consumption of tourist products is regulated by what the tourist chooses in accordance with the service provided to him, as well as the place of his temporary stay. An important factor of employment in tourism is considered to be a factor that forms communication between buyers of tourist services and employees of the company. Often, the communication that occurs between buyers of services and employees of the company creates a source of risk for many operations in the tourism sector. For example, in any travel agency when buying a tourist product on beach tourism about a hotel, beach, etc. they give incorrect information, but the consumer can assess the reliability of the information provided to him, the quality of the service only on the spot when servicing it. These factors, which in many cases are the main ones in advertising, play an important role.

Tourism is actively developing and changing from the point of view of ensuring the sustainable development of tourism in the world. Tourism is one of the industries that can provide a short-term recovery of the costs invested in it and thereby become a platform for creating new jobs.

The world labor and employment markets and their structure have a certain impact on the development of tourism, or vice versa-the development of tourism has a certain impact on the formation of the structure of these markets. It is estimated that there are about 325 million people in the world employed in permanent or temporary jobs in tourism and related industries. The level of employment in tourism and related industries has a relatively greater impact on the employment market than in sectors such as finance, healthcare, banking, automotive, mining. The tourism market allows people to work in more jobs than the healthcare market, financial sector, banking sector, mining and agriculture. Calculations show that the tourism market allows creating new and vacant jobs 5 times more than in the mining industry and almost 2 times more than in the financial sector, and in 2021 the tourism sector was able to accommodate 330 million jobs.

It should be noted that the number of employees employed in tourism-specific areas in Azerbaijan in 2016-2021 increased from 43.5 thousand to 53.7 thousand people. Thus, in the number of employees employed in this area, compared to 2016, in 2017, 7.7% or 3.36 thousand people; in 2018, 22.4% or 9.75 thousand people; in 2019, 35.6% or 15.5 thousand people; in 2020, 12.7% or 5.54 thousand people and in in 2021 -23.55% or an increase of 10.24 thousand people. As can be seen from the analysis, despite the increased control in the conditions of the

pandemic in the Republic of Azerbaijan, in the same period there was an increase in the number of workers employed in areas specific only to tourism, with the exception of 2018-2019 [25]. In our opinion, this growth can be attributed to the preventive measures taken by the state, including the provision of state support for the cultivation of tree seedlings and flowers in private farms [6, p. 21; 25, p. 563-564].

Employment of the population in different countries with the multiplier effect of tourism is several times higher than with direct employment. Even in countries with multiplicative efficiency of this sphere, the employment rate of the population is 4.5-11.8% higher than with direct employment. Employment in tourism-specific areas in Australia is 2.6 times, in France - 2.48 times, in the USA-2.62 times, in Germany-3.29 times and in Azerbaijan -4.46 times higher than in direct employment. This reflects the fact that the tourism sector, along with the creation of jobs in industry, has a direct impact on the creation of jobs in other related sectors of the economy. Employment in the tourism sector varies significantly in different countries of the world [26]. This depends on a number of factors, primarily on the contribution of the tourism sector to the GDP of a particular country and the number of tourist arrivals (Table 4).

Table 4

Employment and the share of employment in the tourism sector of total employment

Country/ Indicators	Employment of the population in the field of tourism,%		
	Direct employment	With a multiplicative effect	The share of employment in tourism from total employment,%
Austria	7,4	19,2	-
France	5,6	13,9	9,4
USA	4,2	11,0	10,7
Germany	3,1	10,2	12,5
Ukraine	1,2	3,6	4,5
Azerbaijan	1,3	5,8	5,3

Source: based on data [2; 16; 27] compiled by the authors

The equation of approximation of the trend of global arrivals from the arrival of tourists in the field of tourism and travel around the world is written as (1):

$$Y=77,68 \ln (x)+717,82, \quad (1)$$

Equation (1) allows us to investigate the quantitative and qualitative characteristics of the arrival of tourists in the field of tourism and travel, directs the studied question to the study of simpler or more convenient objects. This equation shows that the theoretical prices for the number of tourists around the world are relatively close to the experimental prices. This also reflects the adequacy of this model. In addition, the results of the study indicate a long-term asymmetric relationship between the impact of tourism and travel on employment.

From the data obtained as a result of the research, it can be concluded that the employment of the population in different countries with the multiplicative influence of tourism is slightly higher compared to the total employment of the population. And this directly affects the creation of a large number of jobs in the tourism sector and related industries, which is primarily due to the contribution of the tourism sector to the country's GDP, the number of tourist arrivals and the growth of tourism revenues.

Conclusions. International tourism increases the importance in the economic development of countries and the country's budget revenues will increase. Financial crises, military conflicts, in particular between Russia and Ukraine, and the recent waves of the pandemic have significantly negatively affected the purchasing power of the population. Therefore, it is absolutely necessary to reverse these negative phenomena and stimulate the growth of national income. At the same time, rapid development of tourism will be achieved in the country, which will have a positive impact on the organization of local and international tourist trips in the countries of the world. Factors influencing the development of tourism play an important role in determining the goals and priorities of the state in the development of tourism. A sharp decline in the level of international tourist arrivals in recent years has been characterized by the closure of land borders between some countries. The results of the study indicate a long-term asymmetric relationship between the impact of tourism and travel on employment.

Employment of the population in different countries with the multiplicative influence of tourism is slightly higher compared to the total employment of the population, this directly affects the creation of a large number of jobs in the tourism sector and related industries.

REFERENCES

1. Oborin, M. S. (2021). Consequences of the impact of the COVID-19 pandemic on world tourism. *Online Scientific Journal*. T15, No.1(93). Pp. 47-58.
2. UNWTO World Tourism Barometer 2021. URL : <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fspublic/2021-07>
3. Tourism grows 4% in 2021 but remains far below pre-pandemic levels. URL : <https://www.unwto.org/news/tourism-grows-4-in-2021-but-remains-far-below-pre-pandemic-levels>
4. Dzhandzhugazova, E. A., Blinova, E. A., Orlova, L. N. & Romanova, M. M. (2016). Innovations in Hospitality Industry. *International journal of environmental & science education*. Vol. 11, No. 17.
5. World Heritage in Azerbaijan. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000368373>
6. Tourism in Azerbaijan. Statistical totality (2022). The State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan. Baku. 101 p.
7. Tourism in Azerbaijan. URL : <https://www.worlddata.info/asia/azerbaijan/tourism.php>
8. 2020: A year in review. COVID-19 and Tourism. Tourism in pre-pandemic times. URL : <https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020>
9. Lew, A. A. (2011). Tourism's role in the global economy. *Tourism Geographies*. No 13(1). Pp. 148-151.
10. Alhowaish, A. K. (2016). Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run? Evidence from GCC Countries. *Sustainability*. 8(7): 605. URL : <https://doi.org/10.3390/su8070605>
11. Karpenko, A., Gurbyk, Yu. (2020). Modern models of state regulation of tourism. *Regional aspects of productive forces development of Ukraine*. No 25. Pp. 23-30.
12. The World Tourism Organization (UNWTO) is the United Nations agency responsible for the promotion of responsible, sustainable and universally accessible tourism. URL : <https://www.unwto.org/>

13. Dzhyndzhoian, V. V., Salenko, A. S. & Sazonets', I. L. (2021). Sotsial'ni determinanty rozvytku sfery posluh v kontseptsii formuvannya postindustrial'noho suspil'stva. Monograph. Rivne, Volyn. Oberehy. 208 p.
14. Atamanchuk, Z.A. & Demyanova, Yu. O. (2019). International tourism as a priority area of socio-economic development of the countries of the world. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Economy series*. No 2(54). Pp. 23–28. URL : <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/184847>
15. Strategic Roadmap on the development of specialized tourism industry in the Republic of Azerbaijan. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan. 6.12.2016. Baku. 2016. 98 p.
16. Number of international tourist arrivals worldwide from 2005 to 2021. URL : <https://www.statista.com/statistics/186743/international-tourist-arrivals-worldwide-by-region-since-2010/>
17. The anatomy of tourism. *International social science journal*. 1980. No 1. URL : <http://surl.li/ejeus>
18. Top 27 hotel chains and brands worldwide. URL : <https://planetohotels.com/guide/en/blog/largest-hotel-chains>
19. Momont, T. V. (2012). Main factors of development of the market of tourist services. *Economics. Management. Innovations. Series: Economic sciences*. 2012. No. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_35.
20. Sahalakova, N. O. (2016). Tourism: business processes, prices and pricing. Monograph. Kyiv. 416 p.
21. Gladkey, A. V. (2020). International tourism vs. COVID-19: trends, forecasts, prospects. Research Result. *Business and Service Technologies*. No 6(4). Pp. 3-10.
22. The current state of global tourism and factors shaping the industry in 2022 and beyond. URL : <https://www.hlb.global/the-current-state-of-global-tourism-and-factors-shaping-the-industry-in-2022-and-beyond/>
23. International tourist arrivals by region. URL : <https://ourworldindata.org/grapher/international-tourist-arrivals-by-world-region>
24. Sintayehn, A., Berhani, F. & Tesfaye, S. (2016). Employment Opportunities and Challenges in Tourism and Hospitality Sector. *Journal of Tourism & Hospitality*. Vol. 05 (06). Pp. 3-12.
25. Ismayilov, V. I. (2017). The main directions of formation of tourism-recreation complex in Azerbaijan. *Journal Business Economics*. Vol. 2. Pp. 562-569.
26. Ismayilov, V. I., Almasov, N. N. & Mirzayev, S. (2021). The programme of reduction and profiling of long-term unemployment in Azerbaijan. *The journal of economic sciences: Theory and Practice*. Baku. Vol. 78. Pp. 40-65.
27. World Tourism and Travel Council. URL: [https:// wtcc.org](https://wtcc.org)

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.5

UDC 330.341:339.9

JEL: F23

Варламова М.Л.

к.е.н., доцент кафедри міжнародних
економічних відносин ДонНУ імені Василя Стуса
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7111-1136>
m.varlamova@donnu.edu.ua

Шкурат М.Є.

к.е.н., доцент кафедри міжнародних
економічних відносин ДонНУ імені Василя Стуса
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3263-2507>
m.shkurat@donnu.edu.ua

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ БІЗНЕСУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті розглянуто особливості розвитку процесів транснаціоналізації бізнесу в країнах Європейського Союзу. Проаналізовано динаміку кількості підрозділів, контрольованих материнськими компаніями інших країн, розташованих на території ЄС, а також кількість філій компаній Європейського Союзу, що здійснюють свою діяльність в інших країнах. Проведено аналіз зміни позицій ТНК ЄС в провідних світових рейтингах, визначено зміну рівня капіталізації. Проаналізовано тенденції розвитку прямого іноземного інвестування в країнах Європейського Союзу під впливом кризи, спричиненою пандемією. Визначено чинники, які найбільше впливають на розвиток процесів транснаціоналізації в країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: транснаціоналізація, транснаціональна корпорація, ЄС, капіталізація, прямі іноземні інвестиції

6 рис., 1 табл., 4 літ.

Varlamova M.,

PhD in economics, Associate Professor
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7111-1136>
m.varlamova@donnu.edu.ua

Shkurat M.,

PhD in economics, Associate Professor
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3263-2507>
m.shkurat@donnu.edu.ua

TRANSNATIONALIZATION OF BUSINESS IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

The article examines the peculiarities of the development of business transnationalization processes in the countries of the European Union. The dynamics of the number of units controlled by parent companies of other countries, located on the territory of the EU, as well as the number of branches of European Union companies operating in other countries were analyzed. An analysis of the change in the positions of EU TNCs in the leading world rankings was carried out, and the change in the level of capitalization was determined. The trends in the development of foreign direct investment in the countries of the European Union under the influence of the crisis caused by the pandemic are analyzed. The factors that most influence the

development of transnationalization processes in the countries of the European Union are determined.

Key words: transnationalization, transnational corporation, EU, capitalization, direct foreign investment

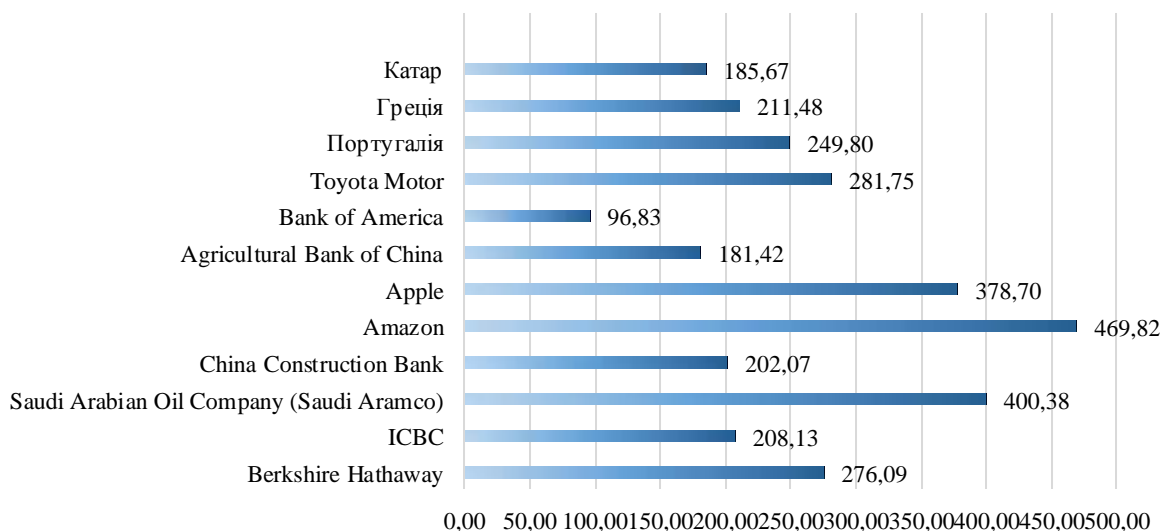
6 figures, 1 table, 4 ref.

Постановка проблеми. Активізація процесів транснаціоналізації економік почалася ще з середини минулого століття. Саме в цей період провідні вчені все більше почали проводити аналіз впливу ТНК на світову економіку, оцінюючи масштаби їхньої діяльності та співставляючи їхні доходи з доходами країн. Масштабні трансформації, що відбуваються сьогодні у світовій економіці, змінюють підходи до ведення бізнесу, супроводжуючись новими викликами та одночасно з цим можливостями. Важливим є дослідження сучасних трендів транснаціоналізації, що динамічно змінюються в умовах цифровізації, викликів пандемії, глобалізації та регіоналізації. Цікавим є досвід розвитку транснаціоналізації в країнах ЄС. Вивчення особливостей розвитку транснаціоналізації в ЄС є особливо актуальним з урахуванням прагнення України стати повноправним членом ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку ТНК присвячено чимало праць, зокрема О. Рогача, А. Філіпенка, Т. Орехової, О. Шниркова, В. Куриляк та ін. Більш глибокого вивчення потребують особливості розвитку процесів транснаціоналізації в країнах ЄС.

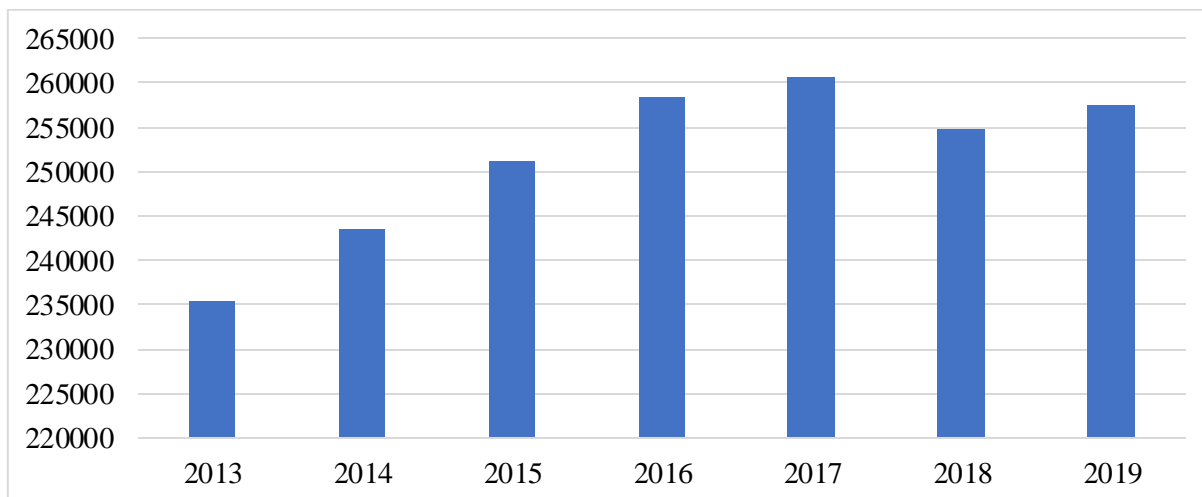
Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення тенденцій транснаціоналізації бізнесу у країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Розвиток транснаціонального бізнесу — не є новим для світової економіки, однак, наразі відбувається зміна форм, механізмів взаємодії ТНК, пріоритетів інвестування, стратегій розширення бізнесу у глобальних масштабах. Однією з основних тенденцій є збільшення концентрації фінансових ресурсів ТНК та збільшення масштабів їх діяльності. Це призводить до того, що часто доходи таких компаній перевищують ВВП окремих країн, що посилює контроль над обсягами грошової маси у світовій фінансовій системі (рис. 1).

Рис. 1. Порівняння річних обсягів продажу деяких компаній і ВВП країн, млрд дол. США [2, 3]

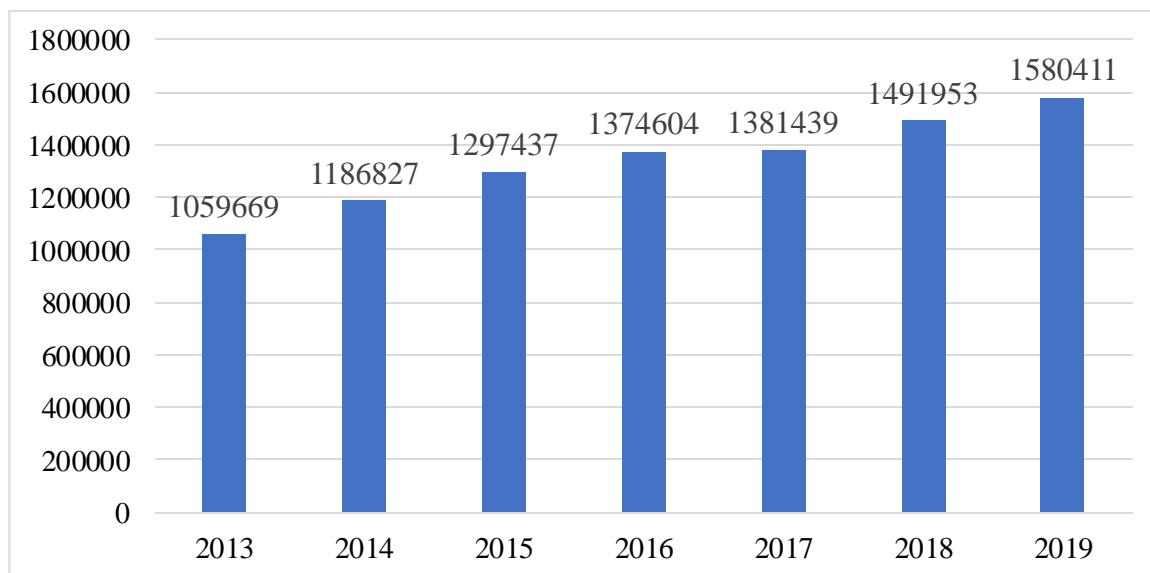
Вагомий вплив на світову економіку здійснюють ТНК ЄС. Згідно з останніми даними наведеними Євростатом, кількість підприємств протягом 2013-2019 рр. здебільшого має позитивне зростання. У 2019 році на території 27 країн ЄС діяльність 257 438 підприємств контролювалось материнськими компаніями інших країн. Кількість контрольованих підприємств динамічно зростала з 2013 до 2017 рік, але у 2018 році відбувалось зменшення кількості іноземних підприємств (рис. 2).

Рис.2. Кількість підприємств на території ЄС, контрольованих материнськими компаніями інших країн, одиниць

Джерело: побудовано на основі [1]

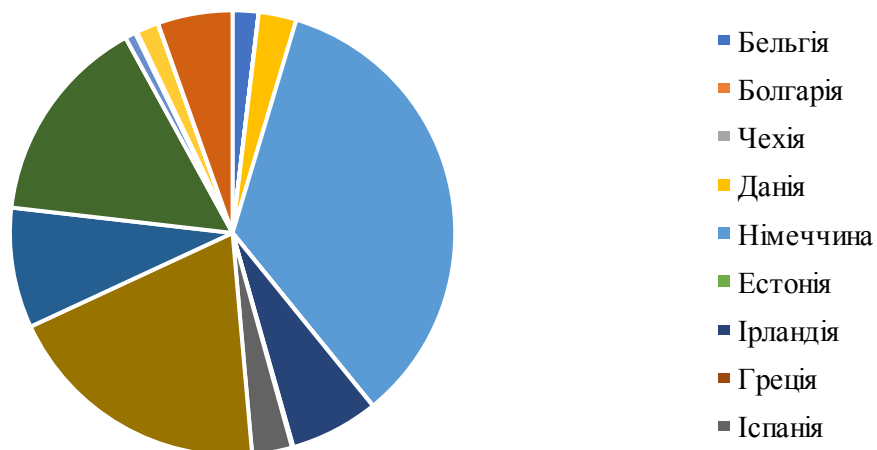
Проте, значно більшою є кількість підприємств, контрольованих компаніями ЄС. Їхня кількість станом на 2019 рік склала 1580411 одиниць. У порівнянні з 2013 роком темп росту склав 149 % (рис. 3).

Рис.3. Динаміка іноземних філій підприємств ЄС, одиниць

Джерело: побудовано на основі [1]

При цьому найбільша кількість компаній зосереджена в Німеччині (35 %), Франції (19 %), Нідерландах (15 %), Італії – 9 %. Таким чином, ці 4 країни контролюють 78 % філій ТНК ЄС-27.

Рис. 4. Структура ТНК за країнами ЄС, %

Джерело: побудовано на основі [1]

Використовуючи один з провідних рейтингів Forbes Global 2000, проведено аналіз приналежності країнам ЄС провідних світових компаній.

Таблиця 1 – Кількість компаній ЄС, що увійшли до рейтингу Forbes Global 2000, 2022 р.

№ з/п	Країна ЄС	Кількість компаній, що увійшли до рейтингу
1.	Австрія	9
2.	Бельгія	7
3.	Болгарія	0
4.	Греція	5
5.	Данія	11
6.	Естонія	0
7.	Ірландія	21
8.	Іспанія	21
9.	Італія	26
10.	Кіпр	0
11.	Латвія	0
12.	Литва	0
13.	Люксембург	9
14.	Мальта	0
15.	Нідерланди	24
16.	Німеччина	52
17.	Польща	8
18.	Португалія	4
19.	Румунія	0
20.	Словацьчина	0
21.	Словенія	0
22.	Угорщина	2
23.	Фінляндія	9
24.	Франція	54
25.	Хорватія	0
26.	Чехія	1
27.	Швеція	32

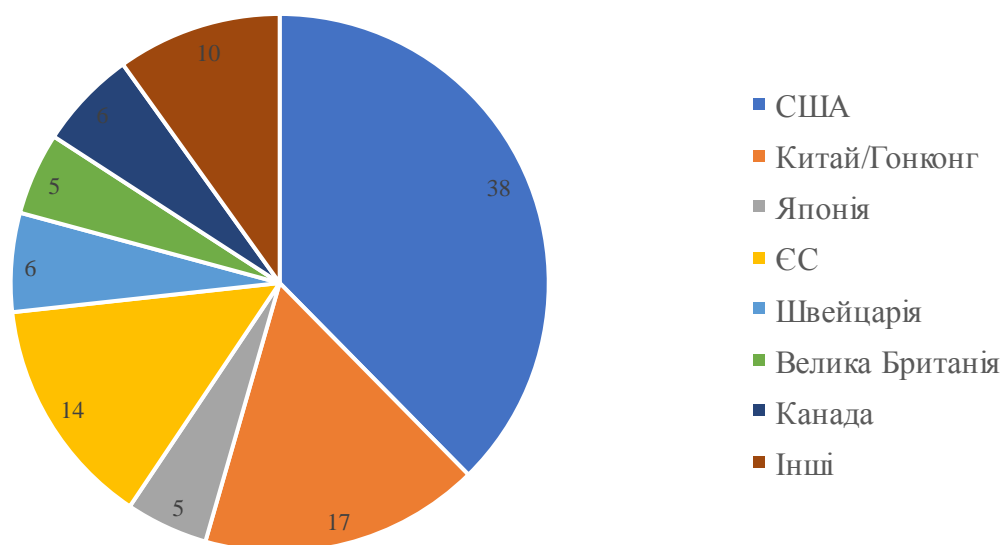
Джерело: побудовано на основі [2]

Згідно з рейтингом найбільша кількість компаній серед країн ЄС у зазначеному рейтингу належить Німеччині і Франції. Загальна кількість компаній ЄС, що увійшла до рейтингу – 295, що становить 15 % від усієї кількості, представлений у рейтингу компаній. У той час як частка компаній США – 29 %, Китаю/Гонконгу 18 %, Японії 10 %.

Слід відмітити, що протягом останніх років ТНК ЄС поступово втрачають свої позиції за кількістю підприємств, рівнем капіталізації рейтингу Forbes. У рейтингу топ-100 компаній 2009 р. в було відмічено 31 ТНК ЄС, у 2019 р. – 20, а у 2022 році взагалі 14.

Слід зазначити, що серед топ – 100 провідних компаній світу 38 компаній США, 17 – Китаю/Гонконгу, 14 – ЄС, 6 - Канаді, 6 – Швейцарії, 5 – Японії, 5 – Великобританії. Інші 9 % компаній належать 8 країнам (Саудівській Аравії, Південній Кореї, Росії, Тайвані, Бразилії, Норвегії, Австралії, Індії). Стосовно країн ЄС в топ-100 увійшли 6 Німеччини, 5 Франції, по одній компанії Іспанії, Нідерландів та Бельгії.

Рис. 5. Структура топ-100 компаній за рейтингом Forbes Global 2000 за країнами походження, 2022 р.

Джерело: побудовано на основі [2]

Суттєвою стала також різниця у рівнях капіталізації ТНК США та Європи за останні 10 років. Отже, спостерігається тенденція витіснення з провідних позицій компаній ЄС компаніями США, КНР.

Найбільшими компаніями ЄС є Volkswagen Group (Німеччина), Total (Франція), Allianz (Німеччина) BNP Paribas (Франція), Mercedes-Benz Group (Німеччина), AXA Group (Франція), Santander (Іспанія) LVMH Moët Hennessy Louis Vuitton (LVMH Moët Hennessy Louis Vuitton) BMW Group (Німеччина), Deutsche Telekom (Німеччина) (табл. 2).

Як показано в таблиці 2, більшість провідних компаній ЄС здійснюють свою діяльність у сфері автомобілебудування, фінансів і страхування.

Аналізуючи розвиток процесів транснаціоналізації в країнах ЄС також проаналізуємо притік і відтік прямих іноземних інвестицій (ПІІ).

У 2020-2021 рр. загалом обсяги інвестицій зменшились до ЄС. Найбільше зростання спостерігалось у 2015 році. У 2021 році найбільша частка ПІІ припадала на Німеччину, Швецію, Австрію та Польщу (рис. 6).

Таблиця 2 – Топ-10 компаній ЄС (за даними Forbes Global 2000, 2022 р.)

Компанія	Позиція серед компаній ЄС	Позиція в рейтингу Forbes Global 2000 (2022)	Країна	Сфера діяльності
Volkswagen Group	1	25	Німеччина	Автомобілебудування
Total	2	29	Франція	Навтогазова
Allianz	3	35	Німеччина	Фінанси і страхування
BNP Paribas	4	39	Франція	Фінанси
Mercedes-Benz Group	5	41	Німеччина	Автомобілебудування
AXA Group	6	48	Франція	Страхування та інвестиції
Santander	7	57	Іспанія	
LVMH Moët Hennessy Louis Vuitton	8	61	LVMH Moët Hennesy Louis Vuitton	Індустрія моди
BMW Group	9	64	Німеччина	Автомобілебудування
Deutsche Telekom	10	67	Німеччина	Телекомунікації

Джерело: побудовано на основі [2]

Схожі тенденції відбувалися і відносно відтоку ПІІ. 2021 рік характеризувався збільшенням відтоку інвестицій (рис.7). Найбільша частка таких інвестицій спостерігалась з Німеччини, Ірландії та Бельгії.

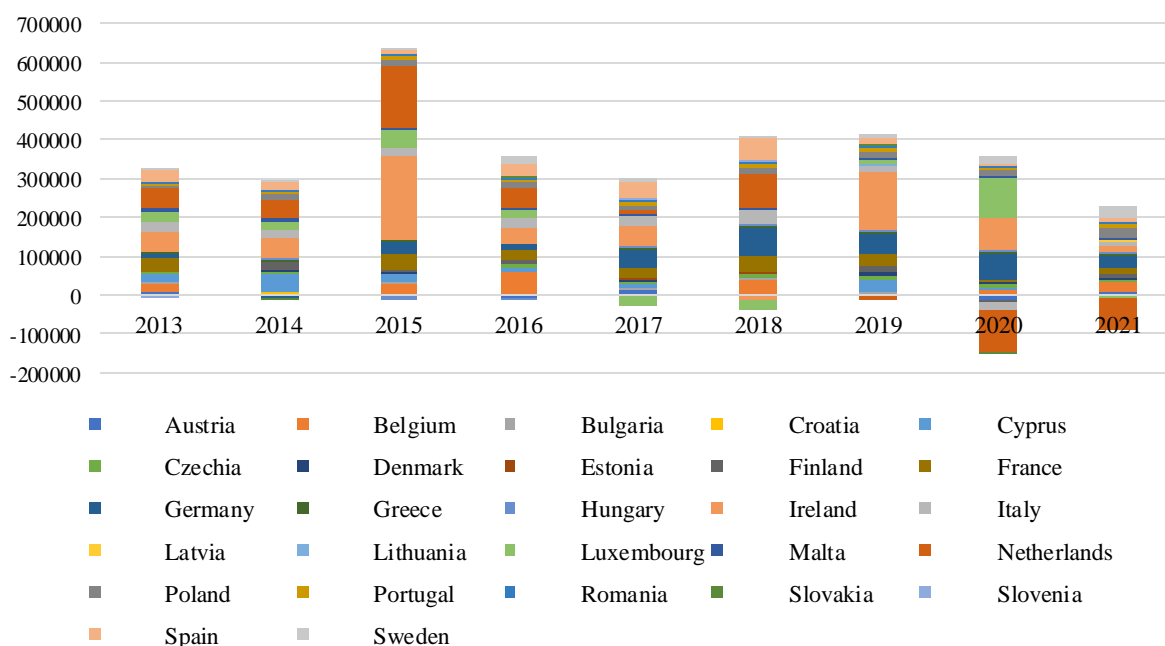
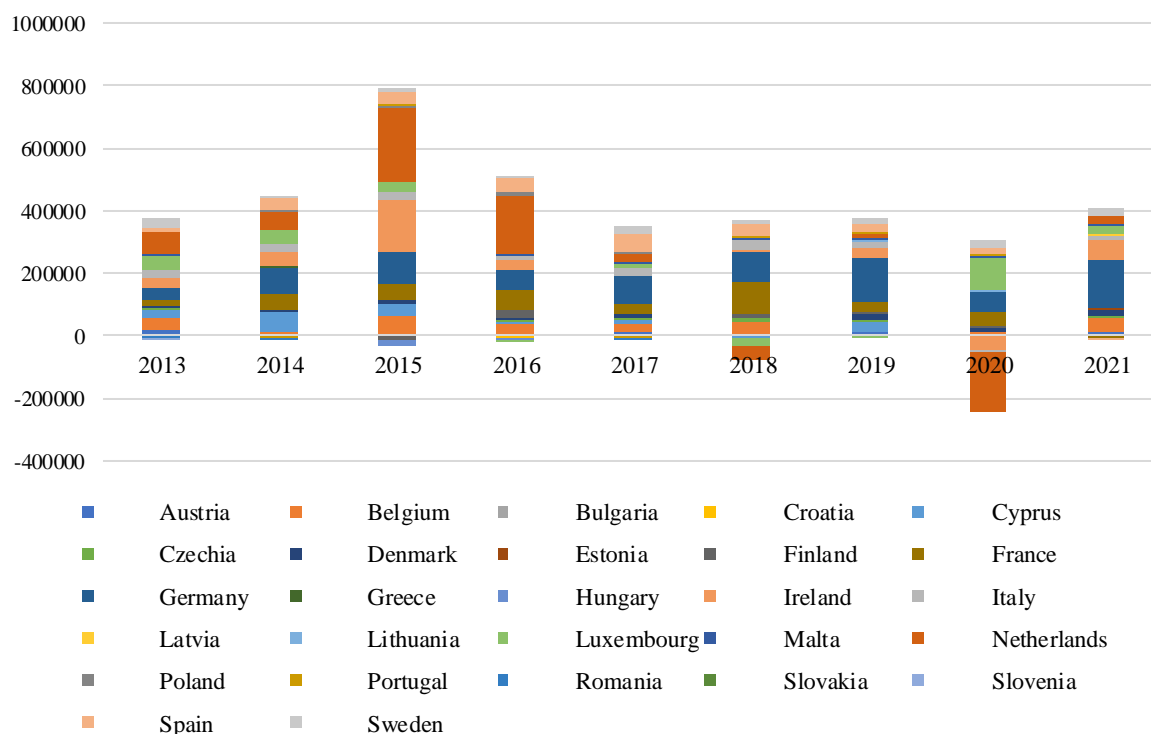

Рис.6. Притік ПІІ в країни ЄС, дол. США

Джерело: побудовано на основі [3]

Рис.7. Відтік ПШ з країн ЄС, дол. США

Джерело: побудовано на основі [3]

Таким чином, кризова ситуація у світі, обумовлена впливом на економіку пандемії негативно відобразилась і на розвитку процесів транснаціоналізації в країнах ЄС. Також серед чинників, що мають негативний вплив на розвиток транснаціоналізації є вихід Великої Британії зі складу ЄС. Відповідно зміна кількості провідних компаній у рейтингу топ-100 також пов'язана з тим, що 5 компаній, представлених у рейтингу 2022 року належать саме цій країні. Окрім того, внаслідок виходу з союзу такої впливової країни, безумовно спостерігаються і інші зміни у взаємозв'язках між суб'єктами бізнесу країн ЄС.

Як зазначає О. Шнирков, специфічним для країн ЄС на відміну від інших груп розвинених країн є наявність суттєвої кількості великих ТНК за участю держави. Так, у 2019 р. серед 16 компаній за участю держави, які увійшли до ТОП-100 ТНК за рейтингом ЮНКТАД, 9 були з країн ЄС. Участь держави в діяльності ТНК відбувається переважно на субрегіональному рівні країн ЄС, які мають філії в сусідніх країнах, що обумовлено, у свою чергу, високим рівнем розвитку інтеграції країн ЄС, роллю держави в забезпеченні суспільних потреб, малою територією окремих країн та суттєвою диференціацією ємності внутрішніх ринків національних економік країн-членів. Принципово новими є заходи країн ЄС та Союзу в цілому щодо регулювання прямих іноземних інвестицій БНП з третіх країн. Проблема пов'язана з тим, що БНП третіх країн через механізми прямих інвестицій можуть отримати доступ до критичних галузей країн ЄС, деформувати механізми доступу до інтелектуальної власності, створити загрозу для безпеки країни та публічного порядку [4].

Висновки. Транснаціональні корпорації країн ЄС відіграють суттєву роль у світовій економіці. У цілому спостерігається зростання кількості філій, що контролюються ТНК ЄС, разом з тим збільшується і кількість компаній на території ЄС, контрольованих материнськими компаніями інших країн. Незважаючи на позитивний кількісний приріст, ТНК ЄС поступово втрачають свій вплив порівняно з США і КНР, про що свідчить зменшення кількості компаній в провідних рейтингах. Відповідно, зменшується і рівень капіталізації. Негативний вплив на розвиток транснаціоналізації мали наслідки пандемії Covid-19, що позначилось на зменшенні притоку інвестицій в країни ЄС.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>. (дата звернення 21.12.2022).
2. Рейтинг видання Forbes Global 2000 (2022). URL: <https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=b1030125ac04>. (дата звернення 22.12.2022)
3. Uctadstat. URL: <https://unctadstat.unctad.org/>. (дата звернення 20.12.2022).
4. Багатонаціональні підприємства та глобальна економіка (2020). Монографія / За ред. О. І. Рогача. К.: «Видавництво «Центр учбової літератури», 368 с.

REFERENCES

1. Eurostat. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>. (accessed 21.12.2022).
2. Publication rating Forbes Global 2000 (2022). Available at: <https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=b1030125ac04>. (accessed 22.12.2022)
3. Uctadstat. Available at: <https://unctadstat.unctad.org/>. (accessed 20.12.2022).
4. Bahatonatsional'ni pidpnyemstva ta hlobal'na ekonomika (2020). Monohrafiya / Za red. O. I. Rohacha. K.: «Vydavnytstvo «Tsentr uchbovoyi literatury», 368 p.

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.6

UDC 331.1

JEL: J23

Клочковська В.О.,

кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса

v.klochkivska@donnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8769-3636>

Клочковський О.В.,

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса

v.klochkovskiy@donnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2839-393X>

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ДЖОНА М. КЕЙНСА ЯК ОСНОВА РОЗВ'ЯЗАННЯ
МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Початок широкомасштабної війни в Україні спричинив поглиблення кризових явищ і процесів в українській економіці. В наслідок цього актуалізувалася проблематика адаптації ідей Дж. Кейнса щодо подолання негативного впливу кризи на економічне життя країни. В Україні ці негативні тенденції проявляються у вигляді падіння промислового виробництва, зростанні безробіття та, як наслідок, зниженні реальних доходів населення. Це у свою чергу призводить до скорочення сукупного попиту. Для обґрунтування заходів щодо виходу країни зі стану рецесії досліджено концептуальні основи теорії Дж. Кейнса. Визначено її основні здобутки, які можуть бути основою для розроблення ефективної економічної політики держави. На основі аналізу концепції Дж. Кейнса обґрунтовано перспективи розвитку української економіки. Зроблено висновки та надано пропозиції щодо застосування ідей Дж. Кейнса в Україні за сучасних умов.

Ключові слова: теорія Дж. М. Кейнса, економічна криза, сукупний попит, війна в Україні, відновлення економіки

Klochkovska V.,

PhD in Economics, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8769-3636>

v.klochkivska@donnu.edu.ua

Klochkovskiy O.,

PhD in Economics, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2839-393X>

v.klochkovskiy@donnu.edu.ua

**THE ECONOMIC THEORY OF JOHN M. KEYNES AS THE BASIS FOR THE
REPRESENTATION OF MACROECONOMIC PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT
OF UKRAINE**

The beginning of a large-scale war in Ukraine caused the deepening of crisis phenomena and processes in the Ukrainian economy. As a result, the issue of adapting the ideas of J. M. Keynes to overcome the negative impact of the crisis on the country's economic life became relevant. In Ukraine, these negative trends are manifested in the form of a drop in industrial production, an increase in unemployment and, as a result, a decrease in the real income of the

population. This, in turn, leads to a reduction in aggregate demand. In order to substantiate the measures for the exit of the country from the state of recession, the conceptual foundations of the theory of J. Keynes were studied. Its main achievements, which can be the basis for developing an effective economic policy of the state, are identified. Based on the analysis of the concept of J. M. Keynes, the prospects for the development of the Ukrainian economy are substantiated. Conclusions are drawn and suggestions are given regarding the application of J. M. Keynes's ideas in Ukraine under modern conditions.

Key words: the theory of J. M. Keynes, economic crisis, aggregate demand, war in Ukraine, economic recovery

Постановка проблеми. В сучасних умовах, які характеризуються наростаючою нестабільністю ринкової економіки, все більше уваги науковці приділяють аналізу як вже існуючих, так і розробці нових підходів до регулювання економічних процесів та подолання кризових явищ. Особливо ретельна увага сучасних дослідників націлена на теорію Дж. М. Кейнса, адже у ній широко представлені підходи щодо діагностування криз у економіці та пропонуються способи вирішення макроекономічних проблем. Слід зазначити що у програмах урядів багатьох країн світу широко використовуються кейнсіанські рекомендації щодо стимулювання сукупного попиту, забезпечення зайнятості населення, формування доходів та заощаджень домогосподарств та інших аспектів макроекономічного життя країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні надбання Дж. М. Кейнса та його послідовників традиційно є об'єктом дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців, аналітиків рейтингових агенцій, експертів міжнародних фінансових інституцій та урядів багатьох країн світу. Серед великої кількості досліджень західних економістів доцільно відзначити роботи Дж. Вейсіка Й. Ванга, Р. Дайменда, А. Коркука та інших. Деякі аспекти кейнсіанської теорії регулювання економіки досліджують також українські вчені, зокрема: Т. Білоус, Л. Васютинська, М. Руденко та інші.

Дослідження економічних праць, присвячених питанням регулюючої ролі держави у подоланні кризових явищ, вказує на дискусійність та актуальність проблематики, окресленої Дж. Кейнсом. Так, у роботах вітчизняних дослідників О. Амоші, А. Гальчинського, В. Геєця, М. Савлука, А. Чухно та інших розглядаються питання державного регулювання економіки, у тому числі в умовах кризи.

У той же самий час жоден із науковців не досліджував можливість застосування теорії Дж. Кейнса в умовах економічної кризи, що викликана початком широкомасштабної війни.

Метою статті є дослідження теорії Дж. М. Кейнса та вивчення можливості її адаптації до кризової економічної ситуації, яка склалася в Україні, та визначення напрямів виходу держави зі стану рецесії, що обумовлена впливом війни і як наслідок внутрішніх фіскальних та монетарних шоків і одночасно недосконалою моделлю державного регулювання у цих умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відношення до наукових антикризових ідей Дж. М. Кейнса завжди було неоднозначним. Вони мали немале число і прихильників, і противників. Суттєва перевага теорії Кейнса полягає в тому, що він і його послідовники визнають об'єктивну неминучість криз в капіталістичній ринковій економіці. На цій основі була розроблена і реалізована дієва антикризова макроекономічна політика, перевірена практикою відновлення економіки в період Великої депресії 1929-1933 років, і подальшим економічним ростом. При цьому антикризова політика будувалась з умовою активізації ролі держави у господарській сфері, і особливо в інвестиційній галузі.

В роки великої кризи 1930-х років Кейнс стверджував, що капіталізм не приречений, а потребує лише невеликого втручання в свою конструкцію, щоб система запрацювала по-

новому. Таке втручання дозволить зберегти приватну власність та право прийняття рішень у колишньому вигляді з одного боку, та додати необхідний елемент перезапуску економічної системи від зовнішнього джерела в особі держави.

Головне послання теорії Дж. М. Кейнса полягає у тому, що ринкова капіталістична економіка недосконала, отже, за умов криз не може бути дієвим регулятором соціально-економічних процесів. На думку автора, лише держава має всі інструменти для того, щоби «вести гру відповідно до встановлених правил і обмежень», спричинених кризовими явищами [1].

Фактично Кейнс і все кейнсіанство причетні до ідеї «змішаної економіки», яка сьогодні є формою існування всіх типів сучасних економічних систем, у тому числі переважає у світі ринково-капіталістичної системи та своєїрідної «соціалістичної ринкової економіки» в КНР. Змішана економіка існує і в сучасній Україні.

П. Самуельсон поєднав частково доктрину Кейнса з неокласикою у форму «неокласичного синтезу». Однак усі некейнсіанці – бачать, як і Кейнс, за словами аналітиків, у центрі такої економіки «ринковий механізм», а не державу з «обмеженою роллю»: коригувати «провали ринку» та певною мірою «забезпечувати соціальну справедливість». [2]

Причину періодичних криз Дж. М. Кейнс не шукав у глибинах системи. Він бачив її в очевидному, емпіричному факті відставання попиту від пропозиції товарів і відповідно з цим висунув концепцію «ефективного попиту». Відповідно до цієї концепції як запобіжний захід, що попереджає кризу, є здійснення активної державної бюджетної та кредитної політики, використання заощаджень населення для інвестицій у виробництво. Кейнсіанські антикризові заходи не можна вважати безплідними, але вони лише пом'якшують, відтягують настання криз, здатні, як показує практика, деформувати цикл, але не усунути кризи і забезпечити капіталістичній економіці безперервний та безкризовий, стійкий розвиток.

Беззаперечна заслуга Дж. М. Кейнса полягає у створенні макроекономічного напрямку, найважливішими елементами якого стали відкриття та теоретична розробка проблеми якісних змін економічної ролі держави в ринковій економіці, а також виникнення та розвиток теорії економічного зростання. Кейнс визнає, що його теорія набирає чинності, коли порушується нормальний перебіг суспільного відтворення, регульованого законами ринку. Нормалізація ж обстановки повертає дію «невидимої руки» Адама Сміта.

Під час великої депресії 1930-х років економічна теорія, що існувала на той час, була не в змозі пояснити причини глибокого економічного краху в усьому світі або забезпечити адекватне рішення в рамках державної політики, яке могло б дати поштовх зростанню виробництва та зайнятості. Британський економіст Джон Мейнард Кейнс очолив революцію в економічній думці, яка перевернула ідею про те, що вільні ринки автоматично забезпечують повну зайнятість, тобто всі, хто хоче мати роботу, можуть отримати її, за умови, що працівники виявляють гнучкість у своїх вимогах до заробітної плати. Основним постулатом теорії Кейнса, яка стала носити його ім'я, є твердження про те, що сукупний попит, який визначається як сума витрат домашніх господарств, підприємств та уряду, є найважливішою рушійною силою в економіці. Кейнс далі стверджував, що вільні ринки не мають самобалансуючих механізмів, що призводять до повної зайнятості. Економісти-кейнсіанці обґрунтовують втручання уряду за допомогою заходів державної політики, спрямованих на досягнення повної зайнятості та стабільності цін.

Не менш важливий висновок Дж. Кейнса полягає у встановленні залежності між бізнесом і суспільством, яка обумовлена чинниками неекономічного характеру. В основу цього твердження лягла теза про те, що індивідуум психологічно має більшу схильність до заощаджень, ніж до споживання, що негативно впливає на інвестиційні вливання [3].

Основний ідея теорії Дж. Кейнса зводиться до того, що ринковий механізм не має автоматичних стабілізаторів, які спроможні підтримувати обсяг національного виробництва на оптимальному рівні та забезпечувати повну занятість, тому держава має брати на себе відповідальність щодо управління загальним рівнем сукупних витрат [4].

Обсяг виробництва товарів та послуг в економіці є сумою чотирьох компонентів: споживання, інвестицій, державних закупівель та чистого експорту (різниця між тим, що країна продає закордонним країнам і купує у них). Будь-яке збільшення попиту має походити від одного з цих чотирьох компонентів. Але під час рецесії потужні сили часто послаблюють попит із зниження витрат. Наприклад, під час економічних спадів невизначеність часто підриває довіру споживачів, змушуючи їх скорочувати витрати, особливо на такі покупки як нерухомість чи автомобілі. Скорочення витрат споживачами може призвести до зниження інвестиційних витрат підприємствами, оскільки фірми реагують на послаблення попиту на їх продукцію. Це покладає завдання збільшення виробництва на плечі уряду. Відповідно до кейнсіанської економічної теорії, втручання держави необхідне для стримування підйомів і спадів економічної активності, відомих також під назвою економічного циклу.

Існує три основні положення кейнсіанської теорії для опису того, як функціонує економіка:

сукупний попит залежить від багатьох економічних рішень — державних та приватних. Рішення приватного сектору можуть іноді призводити до несприятливих макроекономічних результатів, наприклад, скорочення споживчих витрат у період економічного спаду. Ці порушення у роботі ринку іноді вимагають проведення активної політики уряду, таких як пакет податково-бюджетних стимулів. Таким чином, кейнсіанська економічна теорія підтримує змішану економіку, що спрямовується переважно приватним сектором, але частково діє під контролем уряду.

ціни і, особливо, заробітна плата повільно реагують на зміни попиту та пропозицій, що призводить до періодичних дефіцитів та надлишків, особливо трудових ресурсів.

зміни сукупного попиту, чи то очікувані чи непередбачені, чинять найбільший короткостроковий вплив на реальний обсяг виробництва та зайнятість, а не на ціни. Кейнсіанці вважають, що через деяку жорсткість цін коливання будь-якого компонента витрат (споживання, інвестицій або державних витрат) викликають зміни обсягу виробництва. Наприклад, якщо державні витрати збільшуються, проте інші компоненти витрат залишаються постійними, обсяги виробництва зростають.

Намагаючись адаптувати основні тези теорії Дж. Кейнса до ситуації в Україні, слід зазначити, що часті економічні кризи погіршують соціально-економічне життя та пригнічують активність бізнесу, у результаті чого значно стримується економічний розвиток.

Ще невідновлена після епідемії COVID-19 економіка України, занурилася у нову, більш складну і затяжну кризу, що спровокована повномасштабною війною. Українська економіка несе величезні збитки через руйнівну війну. Громадяни за 11 місяців російської агресії добре відчули на собі її наслідки: зростання цін, скорочення зарплат чи взагалі закриття підприємств. Мільйони людей втратили роботу та житло чи опинилися за кордоном у незнайомому середовищі.

Нищівні руйнування, завдані бойовими діями окупантів, боляче вдарили по всіх сферах життя і економіки зокрема. Напад агресора призвів до різкого зниження економічної активності в Україні. На початку війни третина українських підприємств зупинила діяльність. Причини цього – фізичні руйнування та тимчасова окупація цілих регіонів, високий рівень невизначеності та ризиків, розірвання логістичних і виробничих зв'язків, вимушена масова міграція населення.

За прогнозами Національного банку України, цього року економіка скоротиться більш, ніж на третину, а інфляція, яка в червні склала 21,5%, прискориться до понад 30%.

Це означає, що ціни будуть і надалі зростати, а реальні доходи скорочуватися. В наслідок чого «ефективний попит» зменшиться, тягнучи вниз за собою усю економічну систему [6].

З огляду на те, що основною причиною економічної кризи все ж таки є скорочення сукупного попиту, ми вважаємо що теорія Дж. Кейнса може бути корисною, для виведення економіки України з кризового стану. Але слід звернути увагу на те, що активну роль тут мають зіграти виважені дії уряду щодо підтримки у відновленні роботи українських підприємств паралельно із активною соціальною політикою підтримки населення у напрямку зростання доходів. Звичайно відновити зруйновану економіку самотужки буде складно, тому має бути сформоване сприятливе середовище для залучення міжнародних партнерів-донорів на взаємовигідних умовах.

Проведений ситуативний аналіз лише підтверджує теорію Дж. Кейнса та його послідовників про необхідність ефективного державного регулювання у питаннях відновлення економіки.

Висновки. Отже, із завершенням активної фази війни ми очікуємо помірне посилення споживчого попиту, налагодження технологічних та логістичних процесів, поживлення інвестиційної діяльності, у тому числі, завдяки перспективам євроінтеграції України. Утім, враховуючи значні втрати виробничого та людського потенціалу, а також усе ще високі безпекові ризики, темпи відновлення економіки України у 2023–2024 роках становитимуть близько 5–6% на рік

Ми вже можемо спостерігати, за зростанням економічної активності. Бізнес та населення поволі адаптуються до нових умов діяльності. Цьому посприяло звільнення ряду областей та зменшення кількості регіонів з активними бойовими діями.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Keynes J. M. The general theory of employment, interest and money. 1936. P. 190. URL : https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheory_ofEmployment.pdf.
2. Самюельсон П. А. Макроекономіка / пер. з англ. ; П. А. Семюелсон, В. Д. Нордгауз. — К. : Основи, 1995. — 558 с.
3. Васютинська Л. Кейнсіанська модель регулювання економіки: уроки для України. Держава та регіони. 2020. № 3 (114). С. 32–35.
4. Wasik J. Keynes's way to wealth: timeless investment lessons from the great economist. New York : McGraw-Hill, 2013. P. 240.
5. Білоус Т. Джон Мейнард Кейнс – економіст і філософ. Філософська думка. 2018. № 2. С. 71–88.
6. Жирій К. Економічна криза в розпалі: як українцям вижити в скрутні часи URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/ekonomichna-kriza-v-rozpali-yak-ukrajincyam-vizhiti-v-skrutni-chasi-novini-ukrajina-11919129.html> (дата звернення: 27.12.2022).

REFERENCES

1. Keynes J. M. The general theory of employment, interest and money. 1936. P. 190. URL : https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheory_ofEmployment.pdf.
2. Samuelson P. A. Makroekonomika / per. z anh. ; P. A. Semyuelson, V. D. Nordhauz. — K. : Osnovy, 1995. — 558 s.
3. Vasyutyns'ka L. Keynsians'ka model' rehulyuvannya ekonomiky: uroky dlya Ukrayiny. Derzhava ta rehiony. 2020. No 3 (114). C. 32–35.
4. Wasik J. Keynes's way to wealth: timeless investment lessons from the great economist. New York : McGraw-Hill, 2013. P. 240.
5. Bilous T. Dzhon Meynard Keynes – ekonomist i filosof. Filososf's'ka dumka. 2018. No 2. C. 71–88.
6. Zhyriy K. Ekonomichna kryza v rozpali: yak ukrajintsyam vyzhyty v skrutni chasy URL : <https://www.unian.ua/economics/finance/ekonomichna-kriza-v-rozpali-yak-ukrajincyam-vizhiti-v-skrutni-chasi-novini-ukrajina-11919129.html> (data zvernennya: 27.12.2022).

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.7

UDC 332.1:005.52:004.77(043.3)

JEL: D80; L86; O18

Мартінович П.Г.

здобувач ступеня доктора філософії,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0003-0895-3634
e-mail: pavlo.martinovych@gmail.com

Бакалінська А.О.

здобувач ступеня доктора філософії,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0002-8722-2575
e-mail: abakalinska@chdtu.edu.ua

Білик А.В.

здобувач ступеня доктора філософії,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID 0000-0002-7272-3190
e-mail: alla_2m@ukr.net

**РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
ЧЕРЕЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СМАРТ-ЕКОНОМІКИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ**

В статті доведено необхідність та важливість інтенсифікації регіонального розвитку для повоєнного відновлення України. Обґрунтовано, що за сучасних умов раціонально здійснити проголошені плани регіонального розвитку можливо виключно на підґрунті посилення інноваційно-інформаційної та інтелектуальної складових регіональної економіки. Визначено ключові важелі підвищення на регіональному рівні можливостей побудови смарт-економіки та інформаційної економіки. Першим важелем визначено збереження та подальше нагромадження обсягів людського капіталу. Другим важелем встановлено підвищення якості та прогресивності всіх видів освіти, орієнтація освітніх програм на потреби ринку праці. Третім важелем обрано розвиток наукової сфери з орієнтацією на провідні світові напрями наукової діяльності. Четвертим важелем виступає широке застосування у виробничій діяльності суб'єктами господарювання інформаційно-комунікаційних технологій, запровадження процедур аналізу BigData. П'ятим важелем визначено масштабну трансформацію всіх технологічних процесів та процедур комерційного характеру із використанням інновацій та новітніх управлінських рішень.

Ключові слова: Україна, регіональний розвиток, смарт-економіка, інформаційна економіка.

Рис. 1, Табл. 0, Літ. 16.

Martinovych P.

Postgraduate,
Cherkasy State Technological University
ORCID 0000-0003-0895-3634
e-mail: pavlo.martinovych@gmail.com

Bakalinska A.

Postgraduate,
Cherkasy State Technological University
ORCID 0000-0002-8722-2575
e-mail: abakalinska@chdtu.edu.ua

Bilyk A.

Postgraduate,
Cherkasy State Technological University
ORCID 0000-0002-7272-3190
e-mail: alla_2m@ukr.net

EXPANDING OPPORTUNITIES FOR REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE BY INTRODUCING SMART ECONOMY AND INFORMATION ECONOMY TOOLS

The article proves the necessity and importance of intensification of regional development for the post-war renewal of Ukraine. It is substantiated that in modern conditions, the announced regional development plans can be rationally implemented only on the basis of strengthening the innovative, informational and intellectual components of the regional economy. The key levers for increasing the possibilities of building a smart economy and the information economy at the regional level have been identified. The first lever is determined by the preservation and subsequent accumulation of volumes of human capital. The second lever is to improve the quality and progressivity of all types of education, orient educational programs to the needs of the labor market. The third lever is the development of the scientific sphere with an orientation to the world's leading directions of scientific activity. The fourth lever is the extensive use of information and communication technologies in production activities by economic entities, the introduction of Big Data analysis procedures. The fifth lever defines a large-scale transformation of all technological processes and procedures of a commercial nature with the use of innovations and the latest management solutions.

Key words: Ukraine, regional development, smart economy, information economy.

Постановка проблеми. Можливості відновлення економіки України у повоєнний період значним чином будуть залежати від того, наскільки швидко владним органам різного рівня вдасться запустити механізм економічного розвитку та, після забезпечення фізіологічних та безпекових потреб населення, приділити основну увагу відновленню всіх видів економічної діяльності, які були зруйнованими через війну. Найбільш оптимальним варіантом досягнення даної мети на практиці має стати реалізація програм регіонального розвитку по принципу смарт-спеціалізації, коли всі ресурси та зусилля спрямовуються максимально у найбільш інноваційно результативну сферу діяльності, а по досягненню очікуваного ефекту від докладених зусиль фокус уваги переноситься на наступну за потенціалом інноваційного розвитку сферу економічної діяльності [1]. При цьому дуже важливо, щоб в основу таких трансформацій були покладені новітні технології й інноваційні рішення, механізми використання штучного інтелекту та максимального застосування нагромаджених обсягів людського капіталу, пошуку та розвитку талантів. Поєднання всіх перелічених інструментів, методів та технік дозволить ефективно обробляти великі масиви даних, результативно обмінюватися передовим досвідом та

створювати інновації, що буде поступово формувати передумови для побудови смарт-економіки або інформаційної економіки на регіональному та національному рівнях України. Від того, наскільки вдало будуть реалізованими ці амбітні плани, буде залежати ймовірність виходу України з суспільно-політичної, фінансово-економічної та екологічної кризи, можливості підвищення рівня і якості життя населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці з різних боків розглядають проблематику створення прецеденту побудови смарт-економіки або інформаційної економіки на регіональному та національному рівнях в Україні та акцентують при цьому увагу на різних інструментах та важелях впливу. Так, О. Зінов'єва розглядає смарт-економіку за змістовним наповненням як інтелектуальну економіку або економіку знань та пов'язує можливості її побудови в країні з актуалізацією науково-технічної революції [2]. При цьому автор доводить, що концепція смарт-економіки являється дієвим інструментом розвитку території та країни в цілому, так як в її основу має бути покладено всебічну орієнтацію на інновації та інноваційні рішення. І. Каленюк та І. Унінець розглядають економіку на різних рівнях як певну екосистему збалансованого розвитку всіх складових життєдіяльності країни, досягти прояву «розумних» характеристик в якій можливо на основі «широкомасштабного проникнення новітніх технологій, поширення нових принципів економічної діяльності та життя людей, збільшення уваги до соціальних проблем населення та питань охорони навколишнього середовища» [3].

С. Князєв на основі глибокого дослідження передового досвіду й тенденцій розвитку економік розвинених країн світу наголошує на необхідності першочергового застосування принципів смарт-економіки на рівні суб'єктів господарювання та, перш за все, промислової галузі [4]. Це має створити умови для пришвидшеного переходу економіки країни з одного технологічного укладу до іншого на основі впровадження інструментів діджиталізації та застосування широкого спектру технологічних змін, в основу яких має бути покладено процедури швидкої обробки великих масивів даних.

С. Шульц та О. Луцків під час дослідження проблематики та змісту концепції смарт-спеціалізації дійшли до висновку, що вона лежить в основі зростання інноваційної активності та суттєвого підвищення конкурентоспроможності тих територій країни, де владі та бізнесу максимальним чином вдалося реалізувати смарт-орієнтовану модель структурних змін [5]. Автори переконливо доводять, що поширення у регіонах країни принципів смарт-спеціалізації має стати умовою структурної диверсифікації економіки країни на інноваційних засадах та зростання частки високотехнологічних продуктів в структурі регіональної економіки.

В. Муравйов доводить, що сучасним глобальним трендом розвинутого інформаційного суспільства виступає цифрова економіка, в основі якої лежить поширення на практиці нових бізнес-моделей, заснованих на технологічних рішеннях обробки великих масивів даних [6]. Автор також наголошує на тому, що в умовах цифрової економіки на різних рівнях управління відбувається докорінне скорочення розмірів витрат, у тому числі на пошук, реплікацію, транспортування, відстеження та перевірку, що і обумовлює економічну доцільність й необхідність запровадження технологічних змін у всі сфери життя людини.

М. Дзямулич та Т. Шматковська на основі детального дослідження ролі інформаційних технологій у розширенні можливостей побудови цифрової економіки в країні наголошують на необхідності трансформації наявних бізнес-процесів через прийняття управлінських рішень, спрямованих на інтенсифікацію науково-технічного прогресу на рівні окремих суб'єктів господарювання, окремої території та країни в цілому [7]. За результатами проведеного емпіричного аналізу автори роблять обґрунтований висновок про високу економічну ефективність процесів впровадження новітніх інструментів цифровізації у виробничо-господарську діяльність представників бізнесу, що

виступає умовою виконання проголошених цілей їх стратегічного розвитку.

Л. Боровік у своєму дослідженні акцентує увагу на провідній та навіть інноваційній ролі інформації в успішному розвитку суб'єктів господарювання, регіонів та країни [8]. Інструментальним забезпеченням цього процесу, на думку автора, мають виступати інформаційно-комунікаційні системи та технології, що сьогодні мають бути впровадженими в основу всіх без виключення складових ведення бізнесу. І. Дейнега та Т. Язвінська у своєму дослідженні доводять, що основним джерелом конкурентних переваг сучасного суб'єкта господарювання виступає «інформатизація всіх бізнес-процесів» [9]. Т. Тесленко підтримує полеміку попередніх дослідників та, задля досягнення успіху в інформатизації й підвищенні на цій основі конкурентоспроможності регіональної та національної економіки, наголошує на необхідності трансформації способу мислення від постіндустріального до інформаційного та цифрового, когнітивної еволюції для всіх учасників ринкових та суспільних відносин [10]. Одночасно автор обґрунтовує доцільність створення дієвого механізму адаптації до кардинально нових умов ведення бізнесу та життя.

В. Чобіток, К. Бірюкова та Д. Старенков доводять, що важливу роль у процесах комп'ютеризації та інформатизації, а отже і у переході до інформаційної або смарт-економіки, відіграє інтелект і творча праця [11]. Науковці визначають, що критеріями інноваційно-інформаційного розвитку економіки певної території або країни в цілому слід вважати кількість інноваційних підприємств, число запроваджених проривних технологій і масштаби використання штучного інтелекту. Досягти позитивних тенденцій стосовно динаміки у часі значень перелічених критеріїв можливо на підґрунті забезпечення необхідних правових, організаційних, інформаційних, інтелектуальних та фінансових передумов.

На основі результатів проведеного дослідження можемо зробити висновок, що українські науковці досить глибоко, детально та з різних боків розкривають теоретичні аспекти формування смарт-економіки та інформаційної економіки на різних рівнях управління. Проте існує потреба у додатковому висвітленні тих питань, що дозволять на практиці розширити можливості для інтенсифікації регіонального розвитку України у повоєнний період на підґрунті застосування різних дієвих інструментів інформаційного та смарт-спрямування.

Формулювання цілей статті. Роботу присвячено встановленню напрямів розширення можливостей для регіонального розвитку України у повоєнний період через створення сприятливих умов для запровадження інструментів смарт-економіки та інформаційної економіки.

Виклад основного матеріалу. Вісім років затяжного воєнного конфлікту із окупацією та анексією частини території України та дев'ять місяців активних бойових дій через неочікуваний повномасштабний напад й знищуючі ракетні бомбардування всіх українських регіонів сусідньою країною-агресором вже сьогодні призвели до непоправних втрат, на відновлення яких знадобляться роки та обсяги коштів з багатьма нулями. Проте нажалі не все можна відновити та повернути. Україна щоденно втрачає своїх мужніх синів і доньок на фронті, гинуть мирні українці через нескінченні обстріли житлових районів та катування місцевого населення на тимчасово окупованих територіях. У пошуках безпечних умов життя значне число українців у статусі біженців перетнуло державні кордони України у бік зарубіжних країн і, у першу чергу, країн Європи. Також щоденно відбуваються руйнування та знищення об'єктів критичної інфраструктури, промислового й житлово-комунального характеру, культурної спадщини тощо. Назріває екологічна катастрофа від забруднення ґрунту та водойм через війну та її наслідки, через високу ймовірність поширення радіації за різними причинами територією країни тощо. Все перелічене м'яко кажучи не сприяє або навіть унеможлиблює розвиток інформаційних технологій або прецеденти побудови смарт-економіки на будь-якій частині території України.

Разом із тим, систематична та різнопланова допомога країн Європи та світу дозволяє сподіватися на справедливую перемогу українського народу у війні та поступову повну відбудову зруйнованої економіки країни у повоєнний період. Для того ж, щоб набути реальних можливостей та підвищити шанси на побудову смарт-економіки на певній або всій території країни, вже сьогодні українською регіональною та державною владою мають бути активованими всі важелі позитивного впливу, що має дозволити хоча б якое стабілізувати життя українців та створити підґрунтя для інноваційного ривка у всіх сферах економічної діяльності у повоєнний період. Визначимо та охарактеризуємо основні й найбільш дієві важелі, першочергове приділення уваги яким вже сьогодні дозволить максимально збільшити шанси прояву принципів смарт-економіки та посилити інформаційну активність та результативність функціонування тієї чи іншої території України, рис. 1.

Рис. 1. Важелі забезпечення можливостей для регіонального розвитку на основі активізації інформаційно-інноваційної та інтелектуальної складових

Першим важелем виступає нагромаджений в країні людський капітал і тому для його збереження мають бути задіяними всі потенційні можливості. Особлива увага при цьому має бути приділеною створенню умов для вискоелективної й високо мотивованої праці представників інтелектуальних професій, у першу чергу, працівників наукоємних сфер виробництва, здатних створити інноваційні рішення та технології, новітні технологічні продукти та новації в різних сферах життєдіяльності людини. До того ж, крім інноваційних технологій у основу побудови смарт-економіки, як ми сьогодні розуміємо,

мають бути обов'язково закладеними безпекові вимоги та умови безперервного забезпечення населення та суб'єктів господарювання достатніми обсягами послуг комунального характеру. Водночас реалізувати цей важіль на практиці в Україні буде дуже складно через втрату за різних причин воєнного й економічного характеру значного числа найбільш перспективних та конкурентоспроможних молодих й талановитих фахівців. Задля скорочення негативного впливу від цього чинника важливо вже сьогодні на національному рівні розробляти програми державного на регіонального характеру дії по мотивуванню повернення українців з-за кордону у повоєнний період та надавати можливості для дистанційної праці найбільш цінних фахівців-новаторів із забезпеченням гідного рівня оплати їх праці.

В якості другого важеля слід назвати якість й прогресивність всіх видів освіти в країні, в основу якої мало б бути покладено розвиток талантів у кожної дитини, підлітку та дорослої людини. Лише шляхом розвитку, а ні пригнічення відмінних особливостей, які скоріш за все є талантами, можливо сформуванню у особистості творчій, креативній та навіть інноваційній підхід до власної праці та життя. Разом із тим важливо не лише виховати та надати якісну освіту молодій людині, а й слід також створити в країні умови для її всебічного розвитку та задоволення наявних потреб протягом всього життя, що стане стримуючим фактором проти її виїзду до інших країн світу у пошуках кращих можливостей застосування свого таланту та отримання кращих умов життя. У будь-якому випадку залучення людини протягом життя до різних освітніх програм має стати дієвим інструментом прогресивного розвитку, так як дозволяє суттєвим чином скоротити внутрішній опір змінам при прийнятті нею рішення стосовно професійної діяльності або власного життя [12].

У цьому контексті дієвою підтримкою інноваційного підходу до розвитку талантів в кожній людині в країні має також стати створення на ринку праці достатньої кількості гідних робочих місць, які б максимально враховували потреби та можливості особистості, що у комплексі дозволить суттєвим чином підвищити рівень і якість життя населення в Україні. А для цього дуже важливо створювати програми й проекти співпраці закладів освіти з науковими установами та реальним бізнесом, що дозволить одночасно розв'язувати дві проблеми – своєчасно коригувати контент освітніх програм під реальні потреби ринку праці та створювати інноваційні робочі місця під підготовлених перспективних працівників і талантів. Не менш важливим критерієм, а може навіть і визначальним, має стати рівень залученості закладу вищої освіти до дослідницької діяльності, так як це має створити умови для природного характеру зростання рівня мотивації молоді до науко-дослідної й творчої діяльності, безпосередньої участі у сумісних з досвідченими науковцями дослідженнях, формуванні зацікавленості у створенні інноваційних продуктів і технологій [13]. А саме така зацікавленість та залученість у кінцевому рахунку і буде визначати спроможність регіону та країни в цілому брати повноправну участь у процесах смарт-спеціалізації, інформатизації та інтелектуалізації всіх сфер життя людини.

Третій важіль пов'язаний безпосередньо з розвитком в країні науки та являється одним з найбільш важливих у справі створення можливостей для реалізації принципів смарт-спеціалізації у певному регіоні країни та розширення його інноваційно-інтелектуального потенціалу. Основну увагу при цьому слід приділити розвитку наукової сфери в кожному регіоні з орієнтацією на провідні напрями світових наукових досліджень. Зробити це буде досить складно, так як здебільшого наука в Україні протягом останніх тридцяти років фінансувалася з державних джерел по залишковому принципу, а всі проривні наукові досягнення, які за цей час вдалося здобути, було реалізовано за рахунок грантових коштів або на власному ентузіазмі дослідників [14]. Така ситуація не сприяла активному залученню талановитої молоді до безпосередньої наукової діяльності і серед іншого стала поштовхом для виїзду за кордон перспективних та амбітних молодих дослідників, а отже і скорочення обсягів людського капіталу в країні.

Разом із тим, останнім часом іноземні країни-партнери з метою підтримки України, яка дуже сильно постраждала від війни, відкривають велику кількість можливостей для українських здобувачів різних рівнів освіти та науковців – від стипендій і грантів й до пропозиції сумісної участі у проведенні наукових досліджень. Така підтримка має зберегти та розвинути науковий, людський, інформаційний та інноваційно-інтелектуальний потенціали України за тієї умови, що всі українці-дослідники з новими знаннями та вміннями повернуться після перемоги в країну і весь свій потенціал спрямують на її відновлення. При цьому слід акцентувати увагу на тому факті, що вже сьогодні та у повоєнний період, для забезпечення надшвидких темпів відновлення, українська економіка буде потребувати ефективних й економічно доцільних інноваційних рішень практично у всіх сферах економічної діяльності країни [15]. Ось лише найбільш знакові напрями діяльності, для яких мають бути протягом найближчого часу розробленими, перевіреними на практиці та запатентованими інноваційні продукти, технології та управлінські рішення:

будівництво – розробка нових конструктивних рішень та матеріалів у сфері будівництва житлових будинків, адміністративних будівель та інфраструктурних споруд із дотриманням вимог збереження життя людей та майна при ракетних та бомбових ударах; створення додаткових бомбосховищ, щоб забезпечити потреби всіх мешканців території; відновлення постраждалого житла та будівництво нового для повного забезпечення потреб населення;

обороздатність – забезпечення потреб української армії новітніми зразками військової техніки, безпілотними летальними апаратами, боєприпасами та засобами ППО для стовідсоткового виконання вимоги непорушності державних кордонів та повітряного простору країни; підтримка армії у боєздатному стані та її повне забезпечення всім необхідним для ефективного функціонування; розробка робототехніки для повного й безпечного розмінування всіх територій країни;

енергетика – забезпечення внутрішніх потреб країни енергією, розвиток мережі альтернативних й екологічно безпечних джерел енергії, забезпечення всіх об'єктів критичної інфраструктури країни апаратами безперебійного живлення;

охорона здоров'я – розробка нових методів діагностування, лікування та протезування; технік психологічного відновлення та подальшого супроводу для військових та постраждалого мирного населення у повоєнний період; методик профілактики, діагностування та лікування найбільш загрозливих захворювань для життя та повноцінної трудової діяльності українців;

харчова промисловість – забезпечення збалансованих раціонів українців безпечними та корисними продуктами харчування задля підтримки здатності до високої інтелектуальної діяльності та забезпечення всіх потреб людини у життєдіяльності;

екологія – відновлення після забруднення залишками боєприпасів, техніки та внаслідок військових дій ґрунтів та водойм країни; моніторинг рівня небезпеки для екології та життя людини від діяльності всіх промислових об'єктів країни з особливою увагою територіям, які знаходилися під окупацією незалежно від її тривалості.

З метою реалізації всіх перелічених та аналогічних амбітних цілей та задач має бути забезпеченим, по-перше, гідний рівень оплати праці провідних українських науковців, які ці задачі будуть реалізовувати на практиці, та, по друге, тісний зв'язок між науковою та виробничою сферами як на рівні регіону, так і країни в цілому. Тобто Україна має перетворитися на такий собі великий інноваційний хаб, здатний продукувати необхідні для відновлення та перспективного розвитку економіки країни інноваційні рішення. Лише на таких засадах можливо протягом кількох років відновити економіку країни та створити сприятливі умови для інноваційного, інтелектуального та інформаційного прогресу.

Четвертий важіль, на якому ми наголошуємо, є важливим не лише для побудови новітніх типів економіки в Україні, а й для відновлення обсягів виробництва характерних

для української промисловості продуктів хоча б на довоєнному рівні. Постановка такої мети пов'язана з тим, що виробничий сектор України зазнав значних фізичних руйнувань через військові дії, окупацію та масовані бомбардування сусідньою країною-агресором. Протягом останніх дев'яти місяців певна частина підприємств (в основному малий та середній бізнес) пройшла процедуру релокації та повністю або частково відновила свою виробничо-господарську діяльність на території відносно більш безпечних регіонів країни [16]. Проте значне число суб'єктів господарювання, особливо великих промислових підприємств, були повністю зруйнованими та/або розграбованими окупантами і здебільшого потребують не стільки відновлення, скільки нового проектування та будівництва. При цьому слід зауважити, що останніми роками Україна лише намітила вектори переходу на шлях інформаційно-інтелектуального розвитку і сьогодні українська економіка все ще дуже суттєво залежить від результативності промислового виробництва. За таких умов відновлення промислового потенціалу країни являється дуже важливою задачею для державних і регіональних органів влади, реалізовувати яку потрібно на кардинально новому інформаційному й технологічному підґрунті. Так, за сучасних умов господарювання досягнення економічних показників окупності можливо здійснити, якщо приймати управлінські рішення на підставі детального аналізу всіх складових та аспектів функціонування внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, а це великі масиви різномірних даних. Саме тому в основу процесу управління відновленими промисловими підприємствами доцільно закладати сучасні інформаційно-комунікаційні технології й процедури аналізу BigData. Це дозволить вчасно ефективно оперувати всім обсягом змінних, враховувати потенційно можливі позитивні та негативні зміни (у тому числі і ймовірність повторного вторгнення сусідньої країни-агресора на територію України) та моделювати альтернативні варіанти розвитку подій.

Заключним, п'ятим, вектором вважаємо за доцільне виокремити необхідність масштабної трансформації всіх технологічних процесів та процедур комерційного характеру в діяльності суб'єктів господарювання країни (особливо релокованих та тих, що не зазнали значних руйнувань під час війни) із використанням інновацій та новітніх управлінських рішень. Тобто, на наш погляд, доцільним є докорінна трансформація самого підходу до управління виробничо-господарською діяльністю шляхом пронизування всіх його елементів сучасними інноваційними інструментами, методами та технологіями. У комплексі це дозволить досягти протягом нетривалого часу ефекту від скорочення неефективних витрат часу і матеріальних ресурсів, підвищення продуктивності праці, зменшення екологічного навантаження на територію розташування підприємства та підвищити рівень оплати праці персоналу. Досягти таких результатів можливо виключно на основі поєднання освітньої, наукової та виробничої баз, що дозволить синхронізувати всі складові процесу вироблення нового економічно доведеного та очікуваного на підприємстві технологічного рішення.

Підсумовуючи проведені дослідження хочемо констатувати, що надати об'єктивну відповідь на питання «Чи можливо взагалі або чи можливо швидко побудувати в Україні смарт-економіку або інформаційну економіку у повоєнний період?» сьогодні, під час активної фази війни, практично неможливо. Проте цілеспрямована активізація п'яти обґрунтованих у роботі важелів підвищить шанси на успіх у цій справі.

Висновки. Не зважаючи на те, що сьогодні в Україні ведуться активні бойові дії та відбуваються часті ракетні обстріли, надія живе в серцях українців на скору перемогу. А тому вже сьогодні мають підніматися питання стосовно того, яким чином та на якому підґрунті необхідно буде відновлювати зруйновану економіку та критичну інфраструктуру країни. За умови, що Україна продовжить курс на євроінтеграцію, іншого вибору, крім побудови високо інтелектуального суспільства з високою інформаційною культурою, у неї не буде. Через це має відбутися активізація важелів, які б сприяли підвищенню ймовірності побудови на регіональному та національному рівнях в Україні смарт-економіки або інформаційної економіки. В роботі обґрунтовано п'ять найбільш

важливих таких важелів. Першим важелем визначено збереження та подальше нагромадження обсягів людського капіталу. Другим важелем встановлено підвищення якості та прогресивності всіх видів освіти, орієнтація освітніх програм на потреби ринку праці. Третім важелем обрано розвиток наукової сфери з орієнтацією на провідні світові напрями наукової діяльності. Четвертим важелем виступає широке застосування у виробничій діяльності суб'єктами господарювання інформаційно-комунікаційних технологій, запровадження процедур аналізу BigData. П'ятим важелем визначено масштабну трансформацію всіх технологічних процесів та процедур комерційного характеру із використанням інновацій та новітніх управлінських рішень. Реалізовувати перелічені важелі доцільно на комплексній основі, що дозволить досягти синергетичного ефекту.

Подальші дослідження мають бути спрямованими на розробку в повоєнний період дорожньої карти проникнення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери функціонування суб'єктів господарювання України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Захарова О.В., Федоренко Н.А., Деньга Л.М. Потенціал Черкаського регіону у запровадженні технологій смарт-спеціалізації. *Зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. Черкаси, 2021. Вип. 60. С. 30-40.
2. Зінов'єва О.В. Економічний розвиток міст: запровадження смарт-технологій. *Інтелект XXI*. 2019. №6(2). С. 113-115.
3. Каленюк І.С., Унінець І.М. Екосистема смарт-економіки в глобальному середовищі. *Стратегія економічного розвитку України*. 2021. Вип. 49. С. 5-20.
4. Князев С.І. Смарт-промисловість: формування базису нового етапу економічного зростання у світі. *Бізнес Інформ*. 2020. №4. С. 150-162.
5. Шульц С.Л., Луцків О.М. Пріоритети та ризики реалізації регіональної смарт-орієнтованої економічної політики. *Бізнес Інформ*. 2021. №9. С. 73-79.
6. Муравйов В.Є. Цифрова економіка – глобальний тренд інформаційного суспільства. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Економічні науки. 2021. №5(1). С. 53-60.
7. Дзямучич М., Шматковська Т. Вплив сучасних інформаційних систем і технологій на формування цифрової економіки. *Економічний форум*. 2022. №2. С. 3-8.
8. Боровік Л.В. Інформація як інноваційний фактор економічного розвитку підприємництва та суспільства в умовах глобалізації. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. №2. С. 186-192.
9. Дейнега І.О., Язвінська Т.В. Формування конкурентоздатності підприємств в умовах інформаційної економіки. *Молодий вчений*. 2019. №12(2). С. 410-415.
10. Тесленко Т.В. Інформаційна (цифрова) економіка як чинник конкурентоспроможності в умовах адаптації до змін. *Humanities studies*. 2021. Вип. 8. С. 57-69.
11. Чобіток В.І., Бірюкова К.В., Старенков Д.О. Актуалізація розвитку інформаційної економіки в умовах глобальних трансформацій. *Бізнес Інформ*. 2021. №10. С. 135-143.
12. Захарова О.В., Шумаєва О.О., Соловцова О.П. Управління змінами: навч. посіб. Донецьк: ТОВ «ВРА «Епіцентр», 2013. 301 с.
13. Хаустова В.Є., Решетняк О.І., Зінченко В.А., Криванич М.В. Інтегральна оцінка освітньої, наукової й інноваційної діяльності та дослідження їх впливу на економічний розвиток України. *Бізнес Інформ*. 2021. №12. С. 114-123.
14. Писаренко Т.В., Куранда Т.К., Кочеткова О.П. Фінансове забезпечення наукових досліджень і розробок: стан, тенденції. *Наука, технології, інновації*. 2020. №4. С. 3-14.

15. Нечипоренко О.М., Носенко Ю.М., Сінельник Л.М. Потенційні напрями фінансового стимулювання розвитку науково-інноваційних кластерів. *Економіка АПК*. 2021. №10. С. 61-71.

16. Князевич А.О. Організаційно-правові основи регулювання процесів релокації українських підприємств в умовах війни. *Економіка та держава*. 2022. №8. С. 9-14.

REFERENCES

1. Zakharova, O.V., Fedorenko, N.A., Denjgha, L.M. (2021). Potencial Cherkasjkogho rehionu u zaprovadzhenni tekhnologhij smart-specializaciji. *Zb. nauk. pracj Cherkasjkogho derzhavnogho tekhnologhichnogho universytetu. Serija: Ekonomichni nauky*, 60, 30-40.

2. Zinovjeva, O.V. (2019). Ekonomichnyj rozvytok mist: zaprovadzhennja smart-tekhnologhij. *Intelekt XXI*, 6(2), 113-115.

3. Kalenjuk, I.S., Uninec, I.M. (2021). Ekosystema smart-ekonomiky v globaljnomu seredovysshi. *Strateghija ekonomichnogho rozvytku Ukrajiny*, 49, 5-20.

4. Knjazjev, S.I. (2020). Smart-promyslovistj: formuvannja bazysu novogho etapu ekonomichnogho zrostantnja u sviti. *Biznes Inform*, 4, 150-162.

5. Shuljc, S.L., Luckiv, O.M. (2021). Priorityety ta ryzyky realizaciji rehionalnojji smart-orijentovanojji ekonomichnojji polityky. *Biznes Inform*, 9, 73-79.

6. Muravjov, V.Je. (2021). Cyfrova ekonomika – globaljnyj trend informacijnogho suspiljstva. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal "Internauka". Serija: Ekonomichni nauky*, 5(1), 53-60.

7. Dzjamulych, M., Shmatkovsjka, T. (2022). Vplyv suchasnykh informacijnykh system i tekhnologhij na formuvannja cyfrovoji ekonomiky. *Ekonomichnyj forum*, 2, 3-8.

8. Borovik, L.V. (2021). Informacija jak innovacijnyj faktor ekonomichnogho rozvytku pidpryjemstva ta suspiljstva v umovakh globalizaciji. *Visnyk Khersonsjkogho nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu*, 2, 186-192.

9. Dejnegha, I.O., Jazvinsjka, T.V. (2019). Formuvannja konkurentozdatnosti pidpryjemstv v umovakh informacijnojji ekonomiky. *Molodyj vchenyj*, 12(2), 410-415.

10. Teslenko, T.V. (2021) Informacijna (cyfrova) ekonomika jak chynnyk konkurentospromozhnosti v umovakh adaptaciji do zmin. *Humanities studies*, 8, 57-69.

11. Chobitok, V.I., Birjukova, K.V., Starenkov, D.O. (2021). Aktualizacija rozvytku informacijnojji ekonomiky v umovakh globaljnykh transformacij. *Biznes Inform*, 10, 135-143.

12. Zakharova, O.V., Shumajeva, O.O., Solovcova, O.P. (2013). Upravlinnja zminamy: navch. posib. Donecjk: TOV "VRA "Epicentr", 301 p.

13. Khaustova, V.Je., Reshetnjak, O.I., Zinchenko, V.A., Kryvanych, M.V. (2021). Integhraljna ocinka osvithnojji, naukovojji j innovacijnojji dijajlnosti ta doslidzhennja jikh vplyvu na ekonomichnyj rozvytok Ukrajiny. *Biznes Inform*, 12, 114-123.

14. Pysarenko, T.V., Kuranda, T.K., Kochetkova, O.P. (2020). Finansove zabezpechennja naukovykh doslidzenj i rozrobok: stan, tendenciji. *Nauka, tekhnologhiji, innovaciji*, 4, 3-14.

15. Nechyporenko, O.M., Nosenko, Ju.M., Sineljnyk, L.M. (2021). Potencijni naprjamy finansovogho stymuljuvannja rozvytku naukovo-innovacijnykh klasteriv. *Економіка АПК*, 10, 61-71.

16. Knjazevych, A.O. (2022). Orghanizacijno-pravovi osnovy rehuljuvannja procesiv relokaciji ukrajinsjkykh pidpryjemstv v umovakh vijny. *Економіка та держава*, 8, 9-14.

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.8

UDC 331.5:314:33

JEL: J24, J48, J68

Мищенко С.О.,

кандидат економічних наук, старший викладач,
ДВНЗ «Приазовський державно технічний університет»
ORCID 0000-0003-0946-9940
e-mail: sv.mishchenko.79@gmail.com

Капанова Л.Г.,

кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
<http://orcid.org/0000-0001-6014-9999>
e-mail: kapranova_l_g@pstu.edu

ІНКЛЮЗИВНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРУДОРЕСУРСНОЇ ВОЛАТИЛЬНОСТІ – ПІСЛЯВОЄННИЙ ПІДХІД

Статтю присвячено дослідженню проявів трудоворесурсної волатильності ринку праці України, на прикладі її східних регіонів (Донецької, Луганської, Запорізької областей) окреслено тенденцію вихідного (демографічного) індикатору загострення ситуації на ринку праці у післявоєнний час. Запропоновано організаційно-економічну модель регулювання ринку праці регіонів умовах трудоворесурсної волатильності у післявоєнний підхід, що ґрунтується на принципах інклюзивного розвитку регіонів.

Підкреслено, що регіональний розвиток ринку праці, як територіально-просторова цілісність, стає домінуючим фактором розвитку національного ринку праці України в умовах трудоворесурсної волатильності, оскільки визначає сукупність соціальних та економічних явищ, що обумовлюють регіональний розвиток економіки.

Зроблено висновок, що в умовах трудоворесурсної волатильності ринку праці України ефективно післявоєнне регулювання ринку праці є можливим за умов побудови концепту інклюзивного розвитку регіонів, що передбачає детальне прогнозне ресурсне обґрунтування, що підґрунтям для запровадження структурних реформ промислової економіки і перехід до нової моделі її зростання з індикаторами розвитку людського капіталу.

Ключові слова: регіональний ринок праці, трудоворесурсна волатильність, геодемографічні процеси, концепт інклюзивного розвитку

4 Рис., 0 Табл., 5 Літ.

Mishchenko S.,

Kapranova L.

INCLUSIVE REGIONAL DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF LABOR VOLATILITY - A POST-WAR APPROACH

The article is devoted to the study of the manifestations of the labor resource volatility of the labor market of Ukraine, for example, its eastern regions (Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia regions), the trend of the initial (demographic) indicator of the aggravation of the situation on the labor market in the post-war period is outlined. An organizational and economic model for regulating the labor market of regions in the conditions of labor resource volatility of the post-war approach based on the principles of inclusive development of regions is proposed.

It is emphasized that the regional development of the labor market, as territorial and spatial integrity, becomes the dominant factor in the development of the national labor market of Ukraine in conditions of labor resource volatility, as it determines the set of social and economic phenomena that determine the regional development of the economy.

It is concluded that in the conditions of labor resource volatility of the labor market of Ukraine, effective post-war regulation of the labor market is possible provided that the concept of inclusive development of regions is built, providing for a detailed predictive resource justification, which is the basis for the introduction of structural reforms of the industrial economy and the transition to a new model of its growth with indicators of human development capital.

Keywords: regional labor market, labor volatility, geodemographic processes, concept of inclusive development,

Вступ. Тривала трансформація національної економіки України, що відзначається незавершеними структурними реформами, наразі ускладнюється значними темпами скорочення обсягів національного трудового ресурсу, яке обумовлено регіональними відмінностями. Наслідком військових подій на території України є збільшенні міграційного відтоку населення, у тому числі населення працездатного віку, що суттєво погіршить ситуації на ринку праці.

Ринок праці в умовах трудоворесурсної волатильності стає новим індикатором регуляторної політики держави у післявоєнний період. Це обумовлюється тим, що ринок праці України розглядається не просто як елемент ринкової кон'юнктури, а і як складна соціально-економічна система, яка активно впливає на вибір рішень суб'єктами ринку праці щодо економічних намірів та інтенсивності трудової діяльності.

Як відомо, збалансування попиту та пропозиції ринку праці обумовлено територіальними, ресурсними та адміністративними регіональними відмінностями країни. Тому, однією з ключових в цих умовах стає вирішення проблем формування регіонального ринку праці в умовах трудоворесурсної волатильності для забезпечення економічного зростання держави.

Актуальним залишається питання необхідності формування власної моделі регіонального розвитку ринку праці України в умовах трудоворесурсної волатильності, де найважливішим питанням стає визначення геодемографічних особливостей території, які будуть впливати на процеси розвитку ринку праці. У зв'язку з цим існує об'єктивна потреба побудови гармонійної системи збалансування інтересів суб'єктів ринку праці щодо соціально-економічного розвитку України в умовах трудоворесурсної волатильності ринку праці.

Питання функціонування ринку праці та його регіональних особливостей розглядалися багатьма науковцями, серед яких можна виділити Д. Богиню, В. Брича, В. Васильченко, О. Гришнову, С. Калініну, А. Клименко, А. Колота, Е. Лібанову, Н. М. Ришняк, О. В. Чернявську та інших. Проте характерним є те, що трудоворесурсна волатильність на ринку праці визначена як істотний чинник, що здатний вплинути на динаміку макроекономічних показників у післявоєнний період. Все це зумовило вибір теми даного дослідження, визначило мету, послідовність викладення.

Мета статті – визначення післявоєнної регіональної моделі інклюзивного розвитку ринку праці України в умовах трудоворесурсної волатильності через сукупність інститутів, які регламентують відносини на ринку праці.

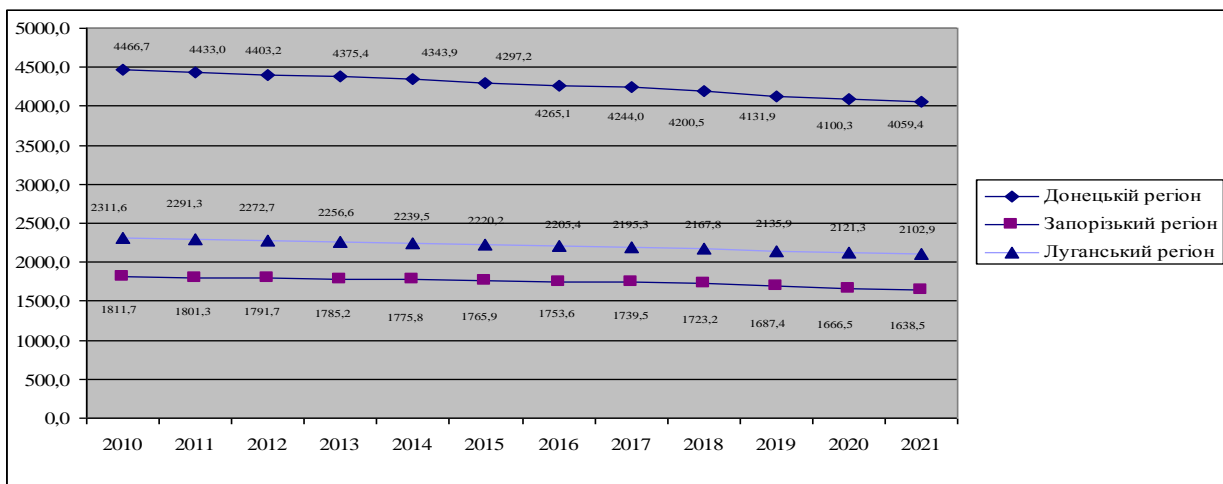
Результати дослідження. Розвиток ринку праці України у військовий час не є сталим, а криза породжена військовими подіями підкреслює тенденції щодо скорочення трудового ресурсу на національному рівні, як за кількісними, так і за якісними ознаками. Негативна динаміка формування національного трудового ресурсу в Україні поглиблюється стійким міграційним відтоком. Так чи інакше, соціально-економічний

розвиток післявоєнної України буде відбуватись на тлі трудоворесурсної волатильності ринку праці.

В умовах трудоворесурсної волатильності національного ринку праці України нагальні проблеми визначено базовим індикатором трудоворесурсної волатильності ринку праці (демографічний). Вплив демографічних детермінант на регіональний ринок праці є багатоаспектним, що значною мірою обумовлюється територіальними особливостями.

Отже, проблему розвитку ринку праці в умовах трудоворесурсної волатильності необхідно розглядати на регіональному рівні, що виступає основним та найбільш результативним рівнем, оскільки, орієнтований на регіональні потреби і обмежується національними інтересами.

В сучасних умовах, найбільш цікавим для дослідження стають східні регіони України, які мали потужний промисловий потенціал до початку військових подій. Можна констатувати, що найважливішою демографічною проблемою регіонів (Донецький, Луганський, Запорізький) є скорочення чисельності наявного населення, що стає українським негативним показником розвитку післявоєнного ринку праці (рис. 1).

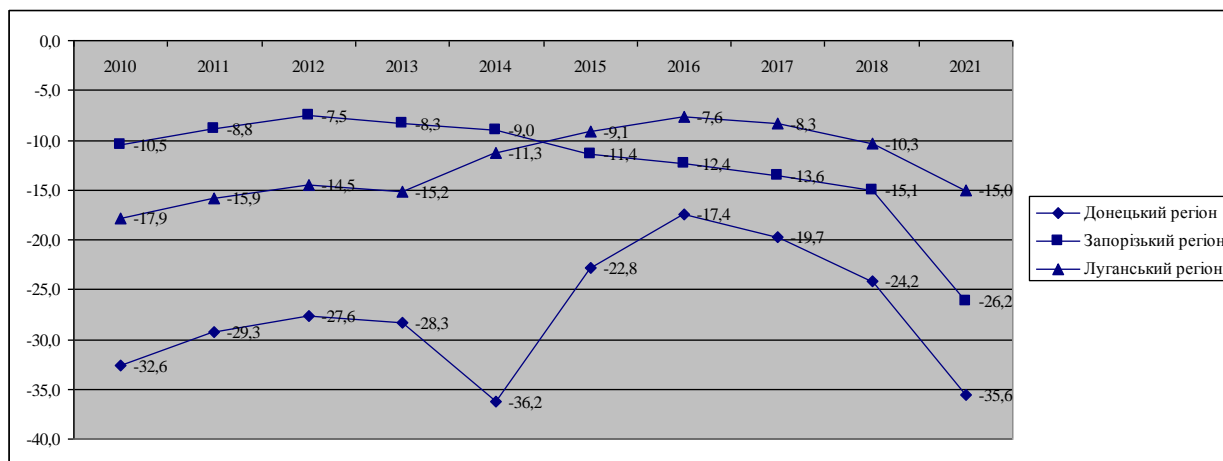
Рис. 1. Динаміка чисельності наявного населення регіонів України у 2010-2021 рр., тис. осіб [5]

Водночас, очевидно, що за даними рис. 1 найбільша чисельність населення, упродовж 2010-2021рр., спостерігалась у Донецькому регіоні, найменша у Запорізькому регіоні. Отже, незважаючи на загальне скорочення чисельності населення у всіх регіонах, Донецький регіон належав до регіонів з найбільшою чисельністю населення, а отже, мав найбільшу частку трудового ресурсу до початку військових подій 2022 року.

Наразі такий обсяг населення, як базис трудового ресурсу, не можна визнати сильною стороною Донецького регіону, оскільки на території проведення активних військових подій реальні обсяги населення матимуть тенденцію до значного скорочення.

З вищевикладеного можна стверджувати, що нарощення обсягів населення в східних регіонах можливо за умов завершення військових подій та формування післявоєнної демовідтворювальної-регіональної стратегії.

Слід підкреслити, що без глибоких демографічних обґрунтувань складно визначити обсяг трудового ресурсу регіону та темпи його відтворення. Так, аналіз даних абсолютного природного приросту (скорочення) населення, представленого на рис. 2, упродовж 2010-2021 рр., дає можливість зазначити, що східні регіони України характеризуються тенденцією до сталого зменшення чисельності населення, що матиме ознаки загрозливого характеру для ринку праці у післявоєнний час.

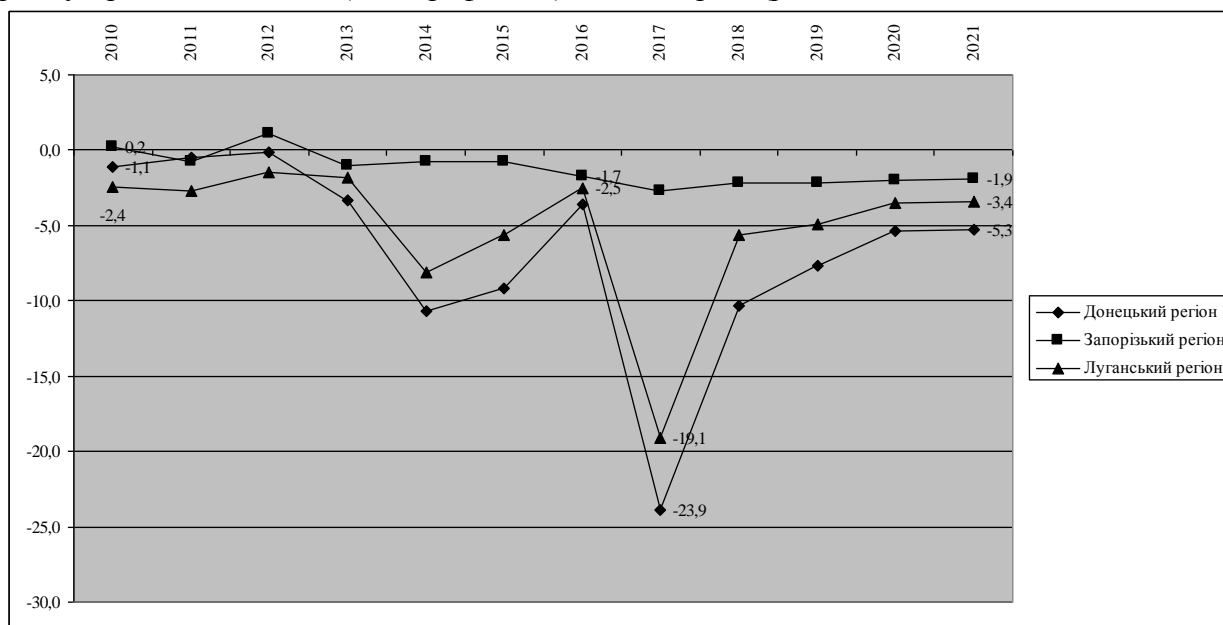

Рис. 2. Динаміка природного приросту (скорочення) населення регіонів України у 2010-2021 рр., тис. осіб [5]

Розглядаючи природний приріст населення зазначених регіонів України, варто підкреслити, що у Донецькому та Луганському регіонах після надмірного скорочення чисельності населення у 2014 р. відбувається позитивна динаміка до 2016 р. щодо різниці між кількістю живонароджених та померлих осіб у регіоні (рис.2.). Проте, не тривала позитивна динаміка підкреслює порушення демографічних процесів у регіонах.

Наведені дані стають свідченням низького рівня відтворення населення східних регіонів України, що негативно вплине на обсяги відтворення регіонального трудового ресурсу у перспективі.

Сучасний погляд на проблему регіонального ринку праці полягає також у визначенні міграційного руху, як посилюючого чинника трудоворесурсної волатильності ринку праці за вихідним (демографічним) індикатором (рис. 3)

Рис. 3. Динаміка міграційного приросту (скорочення) населення регіонів України у 2010–2021 рр., тис. осіб [5]

Дані, представлені на рис. 3, стають свідченням збільшення міграційних рухів населення у Донецькому та Луганському регіонах, починаючи з 2014 р., де важливою характеристикою міграційних процесів цього періоду стає факт вимушеної міграції з причин ведення АТО (ООС) на території цих регіонів. Також, можна підтвердити

негативну динаміку до скорочення у Луганському та Запорізьких регіонах у 2017 р., що підкреслює недоліки державної міграційної політики.

Інтенсифікація міграції населення України після подій лютого 2022 року, зростання міграції за рахунок перетину західного кордону, спричинить подальше скороченню чисельності населення, у тому числі й населення працездатного віку. Імовірним прогнозом тенденцій регіонального розвитку ринку праці східних регіонів України стає незворотне скорочення трудового ресурсу. Такі тенденції мають реальні загрози для розвитку регіональних ринків праці східної частини України.

Слід підкреслити, що в умовах трудоворесурсної волатильності ринку праці, за вихідним (демографічним) індикатором, поступова трансформація тимчасової (внутрішньої) міграції у постійну (зовнішню) стане найбільш серйозною обумовленою небезпекою для регіональної економіки.

Отже пріоритетом післявоєнного регіонального розвитку повинна стати політика державного регулювання, що спрямована на стимулювання мігрантів до повернення на постійне місце проживання.

Ризики регіональних ринків праці України в умовах трудоворесурсної волатильності, що пов'язані з геодемографічними й міграційними процесами, потребують пошуку регуляторних важелів, які передбачають збільшення чисельності населення, насамперед працездатного віку.

Враховуючи територіальні відмінності демографічних та міграційних процесів можна запропонувати, що концепт регіональної моделі післявоєнного розвитку ринку праці України в умовах трудоворесурсної волатильності необхідно розглядати за принципом іклюдивності - прагнення залучення й інтегрування держави та суб'єктів ринку праці до процесу подолання трудоворесурсної волатильності на регіональному рівні (рис. 4).

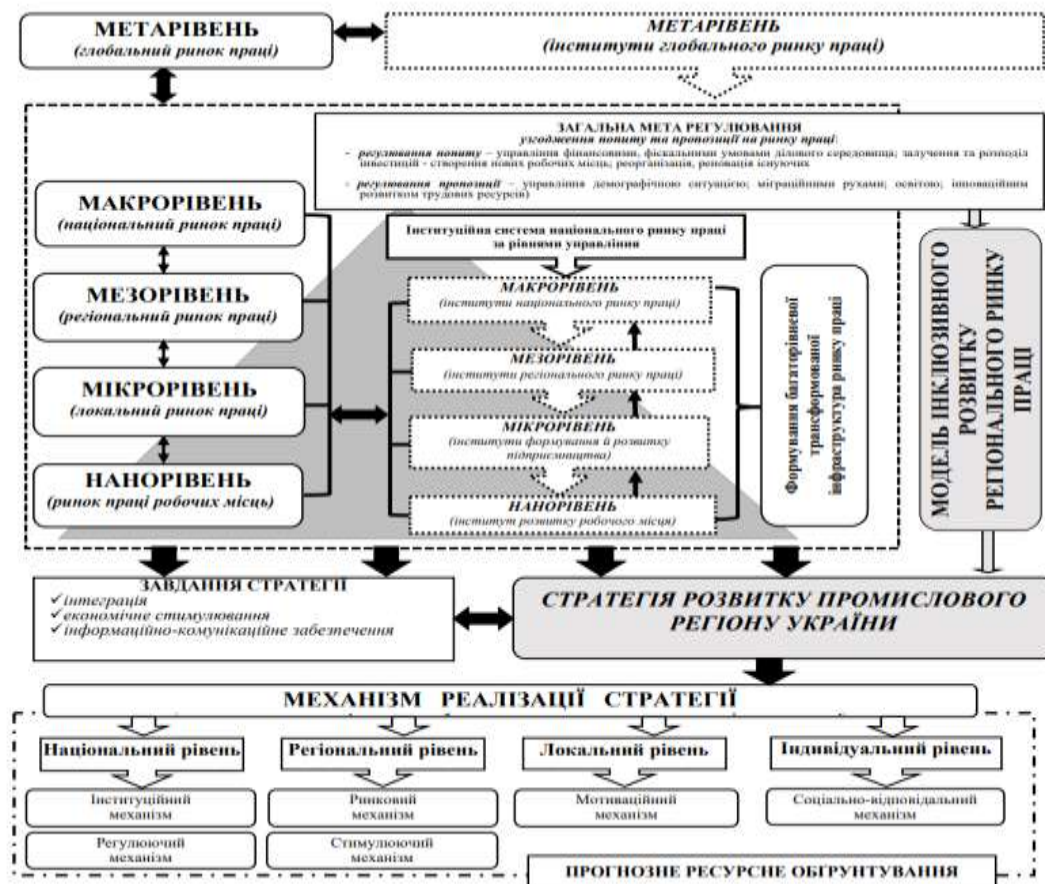

Рис. 4. Організаційно-економічна модель регулювання ринку праці регіонів умовах трудоворесурсної волатильності післявоєнний підхід [2]

Представлена на рис. 4 організаційно-економічна модель регулювання ринку праці в умовах трудоресурсної волатильності має певні закономірності. Так, загальною метою післявоєнного регулювання ринку праці України в умовах трудоресурсної волатильності стає узгодження попиту та пропозиції на ринку праці, що базується на створенні та вдосконаленні ринкової інфраструктури та стимулюванні реального сектору економіки.

Організаційно-економічна модель виражена інституційною системою, що має ієрархічну підпорядкованість (макрорівень, мезорівень, макрорівень, нанорівень), де ініціювання загальної мети здійснюється завдяки реалізації притаманних певному рівню функцій у просторі з урахуванням принципів розвитку глобального ринку праці.

Вертикально-інтегрований механізм з використанням регіонального-трудоресурсного підходу здатний сформувати багаторівневу трансформовану інфраструктуру ринку праці. В свою чергу, загальна мета післявоєнного регулювання регіонального ринку праці України стає орієнтиром для побудови моделі інклюзивного розвитку регіонального ринку праці у післявоєнний період.

Потенціал та конкурентоспроможність держави є похідним від конкурентоспроможності її окремих територій, що входять в її склад, у зв'язку з тим, що ресурси і фактори виробництва, людський і соціальний капітал, умови для ведення бізнесу локалізовані на регіональному рівні, території де живуть і працюють люди, де здійснюють безпосередньо свою діяльність підприємства, установи, організації. Сучасна економіка підкреслює, що глобальна конкуренція між країнами зводиться до конкуренції між окремими регіонами. Отже, регіон є одиницею глобального економічного простору, що набуває стратегічного значення для розвитку національної економіки.

Як локомотив національного розвитку регіони формують власну стратегію розвитку, з першочерговим акцентом на розвиток промисловості, як потужного інструмента довгострокового соціально-економічного регіонального розвитку.

Приходимо до висновку, що подолання трудоресурсної волатильності у східних регіонах має базуватись на глибоких структурних реформах промислової економіки і перехід до нової моделі її зростання з індикаторами розвитку людського капіталу – формування ініціативних, інноваційних трудових ресурсів оптимальної професійно-вікової структури у достатній кількості. Слід також підкреслити, що структурні реформи мають надати імпульс для залучення іноземних інвестицій, як перевагу повернення громадян в межі національного кордону.

Завданням стратегії стає інтеграція, економічне стимулювання, інформаційно-комунікаційне забезпечення, що відіграє важливу роль у побудові якісних демографічних прогнозів та формування сигналів для демовітворювальної політики, яка безпосередньо вплине на розвиток регіонального ринку праці.

Висновки. У статті обґрунтовано наявну трудоресурсну волатильність у східних регіонах України за демографічним індикатором, що виражено у низькому рівні формування та відтворення населення за кількісною складовою. Дослідження ринку праці на регіональному рівні підтвердило необхідність пошуку державних заходів щодо забезпечення належних темпів та обсягів трудового ресурсу України з його кількісними характеристиками задля формування передумов національного економічного розвитку у післявоєнний період.

Підкреслено, що регіональний розвиток ринку праці, як територіально-просторова цілісність, стає домінуючим фактором розвитку національного ринку праці України в умовах трудоресурсної волатильності, оскільки визначає сукупність соціальних та економічних явищ, що обумовлюють регіональний розвиток економіки.

Запропоновано концепцію інклюзивного розвитку регіонів України, що першочергово, передбачає досягнення високого рівня зайнятості населення, здатного забезпечити економічну, соціальну та територіальну єдність. Даний підхід розширює моделі регіонального економічного зростання, тим самим привертає увагу до трудового ресурсу, як чинника регіонального розвитку в широкому розумінні.

Для післявоєнного становлення ринку праці України, в умовах трудоворесурсної волатильності ринку праці, інклюзивний підхід є найбільш прийнятним, оскільки покликаний забезпечувати справедливі можливості для усіх суб'єктів регіонального ринку праці.

Побудова концепту інклюзивного розвитку регіонів України передбачає детальний аналіз ресурсного забезпечення (природні, матеріальні, фінансові, технічні, інноваційні, освітні, трудові, інформаційні, організаційні) регіону, як у реальному часі так і на середньострокову перспективу. Отже, першочерговим завданням держави при побудові системи інклюзивного зростання регіонів у Україні у післявоєнний час стає прогнозне ресурсне обґрунтування, яке характерно якісними даними щодо балансу й джерел формування регіонального (локального) ресурсного потенціалу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Грیشнова О. А. Людський капітал: Формування в системі освіти і професійної підготовки. - К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. 254 с.

2. Калініна С.П., Міщенко С.О., Кушнарченко О.П., Савченко Е.О. Регулювання ринку праці промислового регіону в умовах трудоворесурсної волатильності: концептуальний дискурс. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 208 с.

3. Клименко А.О. Економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу: сутність та основні функції. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2000. Вип. 9. С. 144—148.

4. Ришняк Н. М. Теоретичний аналіз ринку праці як складової економічної системи. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_69 (дата звернення: 25.06.2020).

5. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.9

UDC 504:316.3(15)=111

JEL: J24

Roleders V.

*PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral student, Faculty of Economics,
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID ID: 0000-0002-6653-6583
v.roleders@donnu.edu.ua*

BUILDING VECTORS OF AN ECOLOGICAL SUSTAINABLE SOCIETY

It has been proven that an ecological sustainable society should be prerequisite for the circular economy model's implementation. An ecological society is an integral part of a sustainable society, which also includes energy, resource, fiscal and social sustainability. It has been outlined that the life quality is influenced by a combination of economic, social and environmental factors. The main tools for creating a sustainable society have been studied, the characteristics of a sustainable society have been determined. The building vectors of an ecological sustainable society are outlined. It has been determined that this can be implemented using the 11 Goals of the UN SDG (Sustainable Cities and Communities), as well as using other tools, including protecting and improving the environment, meeting social needs, promoting economic success, etc.

Key words: ecologically sustainable society, environment, social needs, economic success, goals of sustainable development.

Роледерс В.

*кандидат економічних наук, доцент, докторант економічного факультету,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0002-6653-6583
v.roleders@donnu.edu.ua*

ВЕКТОРИ ПОБУДОВИ ЕКОЛОГІЧНО СТІЙКОГО СУСПІЛЬСТВА НА СВІТОВОМУ РІВНІ

Доведено, що одним із елементів впровадження моделі циркулярної економіки має стати створення екологічно сталого суспільства. Екологічне суспільство є невід'ємною частиною сталого суспільства, яке також включає енергетичну, ресурсну, фінансову та соціальну стійкість. Було підкреслено, що на якість життя впливає сукупність економічних, соціальних та екологічних факторів. Досліджено основні інструменти створення сталого суспільства, а також визначено характеристики сталого суспільства. Окреслено вектори побудови екологічно сталого суспільства. Визначено, що це можна реалізувати за допомогою 11 цілей ЦСР ООН (Сталого розвитку міст і громад), а також за допомогою інших інструментів, включаючи захист і покращення навколишнього середовища, задоволення соціальних потреб, сприяння економічному успіху тощо.

Ключові слова: екологічно стійке суспільство, довкілля, соціальні потреби, економічний успіх, цілі сталого розвитку.

Statement of the problem. In view of the non-obvious negative consequences of drastic climate change and the depletion of natural resources, the world economic system needs significant changes. One of the driving forces is building an ecologically sustainable society that

will focus on the well-being of the planet and future generations, rather than on the maximum exploitation of resources. The conditions for the society's sustainability include the energy, resource sustainable, environment, fiscal, and social elements.

Analysis of recent research and publications. The efforts of scientists, government bodies and public organizations in most countries of the world are directed towards the search for opportunities to ensure sustainable development, both of the economies of individual countries and regions, and of humanity as a whole. The main principles and approaches to solving the problems of sustainable development and related issues of economic progress, environmental protection and poverty reduction are explored in the works of R. Harrod, J. Harris, B. Hopwood, M. Mellor. Among domestic scientists are E. Kakutysh, Yu. Maceiko, L. Maslovska, L. Melnyk, A. Sadovenko, V. Sereda, T. Tymochko. Despite numerous studies on various issues related to this concept and significant efforts by governments and the public to its implementation, the threats posed by the development of human society still remain. Therefore, the relevance of the development and implementation of sustainable development over time not only does not decrease, but increases. This requires a comprehensive study of the building vectors of an ecologically sustainable society.

K. L. Higgins [1] points out that companies, individuals and nations are beginning to recognize the limitations of their existence, and the main question is whether we can grow the economy and preserve our planet, or whether these two processes are mutually exclusive.

Scientists are searching for answers to this question. There are quite different points of view on this issue, from more rigid views on the need for drastic growth restriction to rather flexible ones, which involve the search for ways to ensure sustainable development against the background of free economic growth. Some scientists express general skepticism about the possibility of curbing economic growth.

In the anniversary report of the Club of Rome [2], prepared by its two presidents (Ernst Ulrich von Weizsäcker and Anders Wijkman) and with the participation of 34 other members, it is noted that today humanity has entered the so-called "complete peace", with very unclear prospects for further border expansion. If you continue to live according to the accepted rules, the collapse will not take long. The authors emphasize that today's "crisis is not cyclical, but is intensifying. It is not limited to the nature around us, but includes a social, political, cultural, moral crisis, a crisis of democracy, ideologies and the capitalist system"[2]. The report highlights a number of areas in which achieving a balance is necessary, and argues that the emergence of global rules binding on all countries is inevitable, especially when it comes to consequences that affect the entire planet.

Therefore, to solve the paradox between economic growth and stability, it is necessary to find ways to balance these processes. This balance can be achieved mainly by sharply limiting the spirals of economic, population and resource depletion. The effects of these actions will certainly affect the lots of countries living standard, but they must be accompanied by an understanding that the nature of the problem is the tension between short-term growth and long-term survival.

L. Scutaru [3] points that sustainable development requires a new integrative approach, which should combine economic theory with the study of natural sciences; a new multidisciplinary concept is needed, aimed at smoothing the hard boundaries between various modern sciences in order to create conditions for a global view of all economic, social and environmental phenomena within the framework of a homogeneous set in which they all interact with each other.

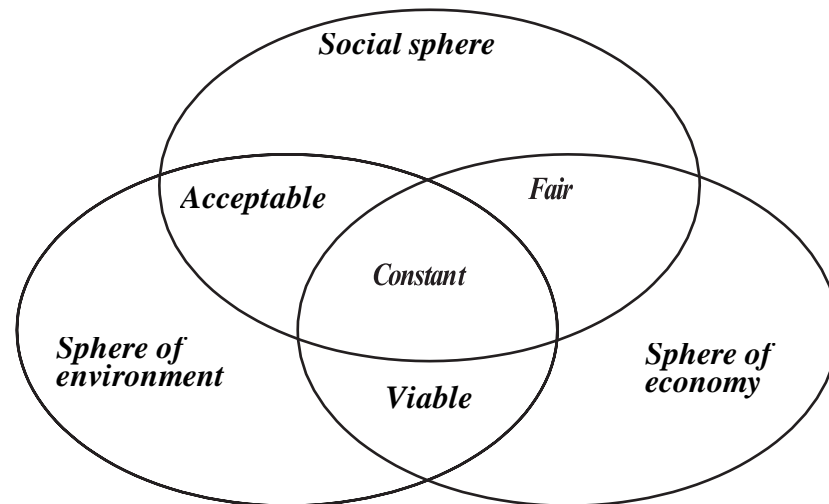
It should be noted that the concept of sustainable development has undergone a long evolution and continues to develop in accordance with new global challenges. Sustainable development is associated with the formation of a fundamentally new attitude towards man, on the one hand, as a subject of the ecological and economic system, and on the other – as the main goal of its development. The global transition to sustainable development is possible only under

the mandatory condition of coordination of all objects and subjects of this process, which is systemic in nature and connects all levels of the socio-economic system (global, national, regional, local) and various spheres of its functioning (economic, social, environmental).

The aim of the article is to determine the vectors of building of an ecologically sustainable society at the world level.

Results of the research. A sustainable society can be described as one where the needs of everyone in the community are met, people feel safe, healthy and ultimately happy. In such a society, the environment is valued, protected and improved, and the damage caused is minimized. In addition, employment opportunities and conditions improve, and work is valued more [5].

The life quality is influenced by a combination of economic, social and environmental factors (figure 1).

Figure 1. The threefold concept of sustainable development

The first step to build an environmentally sustainable society is electrification with renewable energy sources. Also, any new buildings should be designed with the ability to collect energy, as it is already done in Sweden, and the existing ones should be modernized. Energy consciousness, from the point of view of nature protection, production and efficiency, should be taken into account in every decision of public infrastructure [4].

The creation of a sustainable society involves the use of the following tools:

1. Protection and improvement of the environment
  - efficient and prudent use of energy resources, water and other raw materials;
  - waste minimization, its reuse or recovery through recycling, composting or energy recovery and only then disposal of the remains;
  - limitation of pollution to a level that does not harm natural systems;
  - appreciation and protection of the diversity of nature.
2. Satisfaction of social needs
  - to protect people's health thanks to a safe, clean and pleasant environment;
  - emphasis on preventive measures in the field of health care;
  - ensuring access to good food, water, housing and fuel at an acceptable price;
  - maximizing everyone's access to the opportunity to obtain knowledge and skills necessary for full participation in society;
  - protection of the diversity of society, local differences and strengthening of the local community and its cultural identity;
  - expanding the opportunities of all sections of the community to participate in decision-making and to consider the social and public aspects of decisions.

3. Promotion of economic success

- creating a "vibrant" local economy that provides access to work that is satisfying and rewarding without harming the local, national or global environment;
- value of unpaid work;
- encouraging the necessary access to facilities, services, goods and other people in such a way that cars are used less and, thus, the impact on the environment is minimized;
- access to culture, leisure and recreation for all.

It is necessary to conduct an open national conversation with the population, which will allow better absorption and processing of information. Only by informing society and establishing sustainability as a lifestyle should form a basis for understanding the real problems and opportunities [4].

The World Bank's Urban, Disaster Risk Management and Resilience Initiative examines the concept of urban and community resilience through four key dimensions:

1. Sustainable communities are environmentally sustainable in terms of cleanliness and the "greater" efficiency inherent in the circular economy.

2. Resilient communities are resilient to social, economic, and natural shocks. They are well prepared for natural disasters that are increasing in intensity and frequency due to climate change.

3. Sustainable communities are inclusive communities. They provide access to markets, services and development to all population groups.

Sustainable communities are competitive communities that also remain productive and create jobs [6].

Therefore, a sustainable society must meet the following characteristics:

use of electrified ground transport, widely available public transport, widespread car sharing services and reduction of car ownership;

goods and structures are built in such a way to last a long time and have the possibility to be modernized;

almost complete absence of disposable goods;

processing as a leading event and a separate branch of the economy;

most goods are produced at the national level;

international trade consists mainly of information services and critical goods and components;

the population is stable or moderately decreasing;

a high proportion of elderly people;

more compact urban areas with rural areas are used for food production and natural regeneration;

residential and commercial buildings are modernized to collect and store energy flows;

centralized heating is widespread among energy collection, storage and distribution in flexible local networks [4].

To build the inclusive, resilient, competitive, sustainable cities and communities is essential to achieve the UN Sustainable Development Goals by 2030 and to eradicate the extreme poverty and promoting shared prosperity at the local, regional and national levels, and this issue is highlighted in Goal 11 (Sustainable Cities and communities). This goal aims to accomplish the following tasks:

1. By 2030, to ensure access for all to adequate, safe and affordable housing and basic services and upgrade slums.

2. By 2030, to ensure access to safe, affordable and sustainable transport systems for all by improving road safety, in particular, by expanding public transport, with specific attention to the human demands in vulnerable situations, women, children, the disabled and the elderly.

3. By 2030, to strengthen inclusive and sustainable urbanization and capacity for joint,

integrated and sustainable settlement planning and management in all countries.

4. To strengthen efforts to protect and preserve world cultural and natural heritage.

5. By 2030, to reduce significantly the number of deaths and injuries and significantly reduce direct economic losses relative to global gross domestic product caused by disasters, including water-related disasters, with a focus on protecting the poor and vulnerable.

6. By 2030, to reduce the adverse impact of cities per capita on the environment, in particular by paying particular attention to air quality and the management of household and other waste.

7. By 2030, to ensure universal access to safe, inclusive and accessible green public spaces, in particular for women and children, the elderly and the disabled.

8. To support positive economic, social and environmental linkages between urban, non-urban and rural areas by strengthening national and regional development planning.

9. To increase significantly the number of cities and settlements that adopt and implement integrated policies and plans for inclusion, resource efficiency, mitigation and adaptation to climate change, disaster resilience, and develop and implement an Integrated Disaster Risk Management Program for at all levels.

As for the urban population living in slums in developing countries, this indicator has decreased significantly thanks to the concerted efforts of national governments, urban authorities and other stakeholders, from 28% in 2000 to 23% in 2014. However, in 2018, the rate cut to 24% (about 1 billion people), which is associated with rapid urbanization that outpaces the development of housing, infrastructure and services, namely in the regions of North Africa and the Middle East and Sub-Saharan Africa [8].

Conclusions. Sustainable development is becoming more acceptable as a social goal. What a sustainable society might be like, or how it might be created, however, remain elusive and vague. It is generally accepted that such a society must be based on widespread adoption of activities that are sustainable in economic, environmental and social terms. Organizational concepts of sustainability have tended to focus on the environmental aspect.

An environmentally sustainable society can be achieved if the natural resources are taken care of by the present generation to mind future generations. The purpose is to ensure that there is continuity of the people in the society. To sustain society, the environment should be conserved, refurbished, and improved. Major concerns are environmental pollution, land, ecology, biodiversity, and ethics concerning the environment.

REFERENCES

1. Higgins Karen L. (2013). Economic growth and sustainability – are they mutually exclusive? Access: <https://www.elsevier.com/connect/economic-growth-and-sustainability-are-they-mutually-exclusive>.
2. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springe (2018). 220 p.
3. Scutaru L. (2013). Economic Development Versus Sustainable Development. Access: <http://ecoforumjournal.ro/index.php/eco/article/view/19>.
4. What does a Sustainable Society look like? (2022). Access: <https://sustainablesociety.com>.
5. Characteristics of a Sustainable Community (2022). Access: <https://www.staffordbc.gov.uk/characteristics-of-a-sustainable-community>.
6. Sustainable Cities and Communities (2022). Access: <https://www.worldbank.org/en/topic/sustainable-communities>.
7. What a Waste 2.0 A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050 (2018). The World Bank, Washington. 295 p.
8. The Sustainable Development Goals Report (2020). United Nations, New York. 2020. 68 p.

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.10

UDC 331.1
JEL: F34, H63

Савченко М. В.

д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-9063-3551
m_savchenko@donnu.edu.ua

Біла І.В.

Контент-менеджер
МКП-ІТА «ВІТА»
ORCID: 0000-0002-6969-7702
megairchuk@gmail.com

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ БОРГІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Українська економіка сильно постраждала від війни і працює в надзвичайно складних умовах. Величезний дефіцит бюджету та триваюча надзвичайна потреба у фінансуванні привернули увагу до теми реструктуризації єврооблігацій України. Реструктуризація не виглядає неминучою, враховуючи щедрі фінансову допомогу, яку Україна отримує від своїх союзників.

У даній статті з'ясовано сучасні шляхи реструктуризації боргів, можливі шляхи зменшення боргового навантаження на економіку України, спричиненого військовим станом. На основі різних офіційних статистичних даних була досліджена структура державного боргу України, а також виявлені основні тенденції заборгованості та специфічні особливості її формування. Виходячи з зробленого аналізу, були виявлені проблеми та запропоновані шляхи оптимізації державного боргу і удосконалення боргової політики України.

Проаналізовано поточний стан боргового навантаження України. Охарактеризовано основні заходи щодо подолання боргової кризи. Розглянуто сучасний стан управління державним боргом в Україні та визначено принципи, якими слід керуватися при вирішенні питання реструктуризації боргу в Україні.

Було досліджено на прикладі інших країн, який вплив має на економіку країн стрімкий ріст зовнішнього боргу внаслідок криз та інших ситуацій, які дестабілюють становище в країні. Було розглянуто досвід країн у процесі реструктуризації зовнішнього боргу та наслідки, з якими стикнулись країни після цього.

Ключові слова: реструктуризація боргів, зовнішній борг, міжнародні фінансові організації.

Рис. – 2, літ. – 7.

Savchenko M.

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of International Economic Relations
Vasyl Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0002-9063-3551
m_savchenko@donnu.edu.ua

Bila I.

Content manager
CUC-IT «VITA»
ORCID: 0000-0002-6969-7702
megairchuk@gmail.com

DEBT RESTRUCTURING: PROSPECTS FOR UKRAINE

The Ukrainian economy was badly affected by the war and works in extremely difficult conditions. The huge budget deficit and the continuing emergency need for financing drew attention to the topic of restructuring Ukraine's Eurobonds. Restructuring does not seem inevitable, given the generous financial aid Ukraine receives from its allies.

This article clarifies modern ways of debt restructuring, possible ways of reducing the debt burden on Ukraine's economy caused by the state of war. On the basis of various official statistical data, the structure of the state debt of Ukraine was investigated, as well as the main trends of indebtedness and specific features of its formation were revealed. Based on the analysis, problems were identified and ways of optimizing the state debt and improving Ukraine's debt policy were proposed.

The current state of Ukraine's debt burden is analyzed. The main measures to overcome the debt crisis are described. The current state of public debt management in Ukraine is considered and the principles that should be followed when solving the issue of debt restructuring in Ukraine are determined.

Using the example of other countries, the impact of the rapid growth of external debt due to crises and other situations that destabilize the situation in the country has been studied. The experience of countries in the process of external debt restructuring and the consequences faced by countries after that were considered.

Keywords: debt restructuring, external debt, international financial organizations.

Fig. – 2, ref. – 7.

Постановка проблеми. У 2022 році Україна стикнулася з хвилею ескалації російської агресії на території нашої держави, яка полягала в повномасштабному воєнному вторгненню на територію України. Це одразу порушило стабільність на фінансових ринках, наслідком чого стало початок розпродажу українських активів іноземними фондами, що спричинило падіння їх вартості та стрімкого росту доходності. В свою чергу, уряд країни викупив певну частину боргових зобов'язань, це дало можливість стабілізувати макрофінансове становище в країні. Уряд України також провів у декілька етапів розміщення військових облігацій та перерозподіл держбюджету на 2022 рік, з ціллю збільшення фінансування державної оборони.

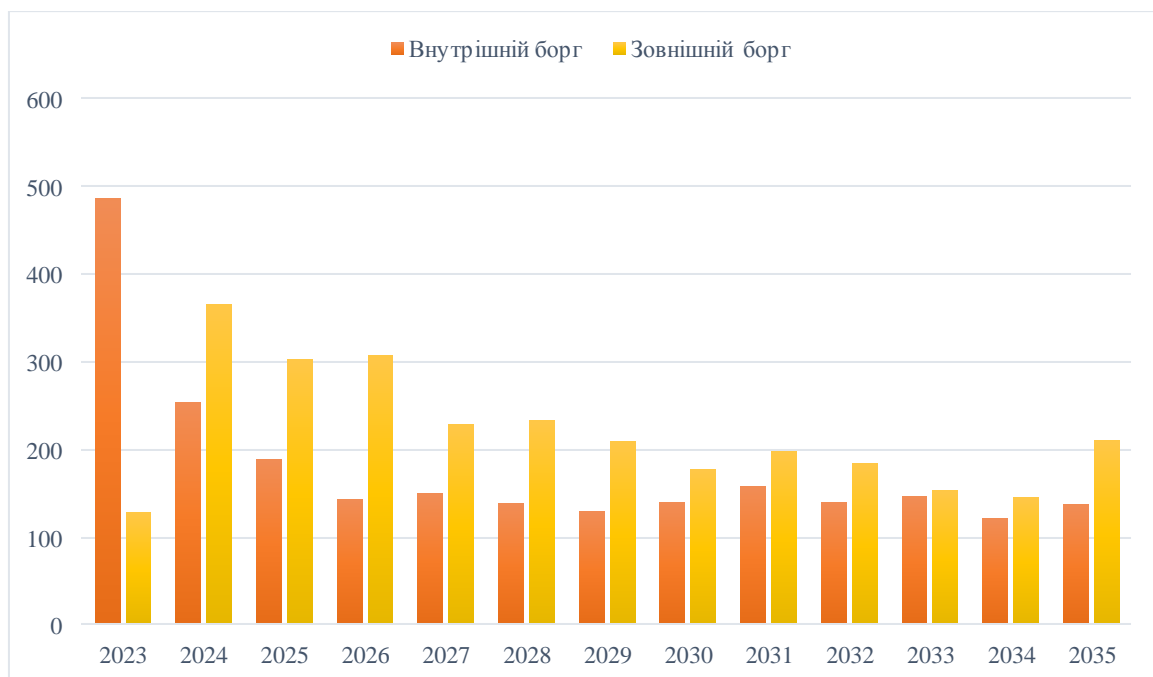
Метою даної роботи є пошук шляхів реструктуризації зовнішнього боргу України в умовах війни та післявоєнного відновлення, а також дослідження досвіду інших країн у процесі реструктуризації боргових зобов'язань та джерел рефінансування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням аналізу державного боргу та його реструктуризації займалися відомі вчені, такі як: Р. Барро, Г. Манків, Д.Сакс, Ф. Каселлі, Т. Лейн, Ф. Баррі, О. Бланчар та інші. Дослідженню міжнародного досвіду

реструктуризації держборгу присвятили свої праці Д. Розенблат, Дж. Крісті, С. Хінріксен, Д. Довган, Дж. Добрін та інші.

Викладення основного матеріалу. Ще на початку березня Міжнародний валютний фонд надав Україні екстрену допомогу, сумою в близько 1,4 млрд. доларів в рамках програми Інструменту швидкого фінансування, з метою допомоги країні закрити першочергові потреби у фінансуванні та для пом'якшення економічних наслідків війни. Важливо зазначити, що Україна наразі завершила співпрацю з Міжнародним валютним фондом за програмою stand-by, і планує продовжувати співпрацю з МВФ за новою економічною програмою, над якою зараз працюють. Основним є те, що вона має бути спрямована на відновлення та зростання української економіки. В той же час, Група Світового банку створила багатосторонній донорський фонд – MDTF, який посприє залученню нових грантових ресурсів від зарубіжних донорів в Україну [1].

Питання реструктуризації зовнішнього боргу країни зараз стає все більш актуальним. Реструктуризація зовнішнього боргу України допоможе заощадити близько 6 млрд. доларів, що дасть країні можливість зберегти макрофінансову стабільність, посилить стан економіки в країні та зробить нашу армію сильнішою. Через воєнні дії в країні розмір державного боргу може сягнути на кінець року понад 85% від ВВП. Борги тиснутимуть на бюджет країни, що відволікатиме суттєві фінансові ресурси на відновлення держави після закінчення війни (рис. 1).

Рис. 1. Обсяги державного боргу, що Україна має сплатити в 2023–2035 рр. за угодами, чинними на 01 грудня 2022 р., млрд дол. США

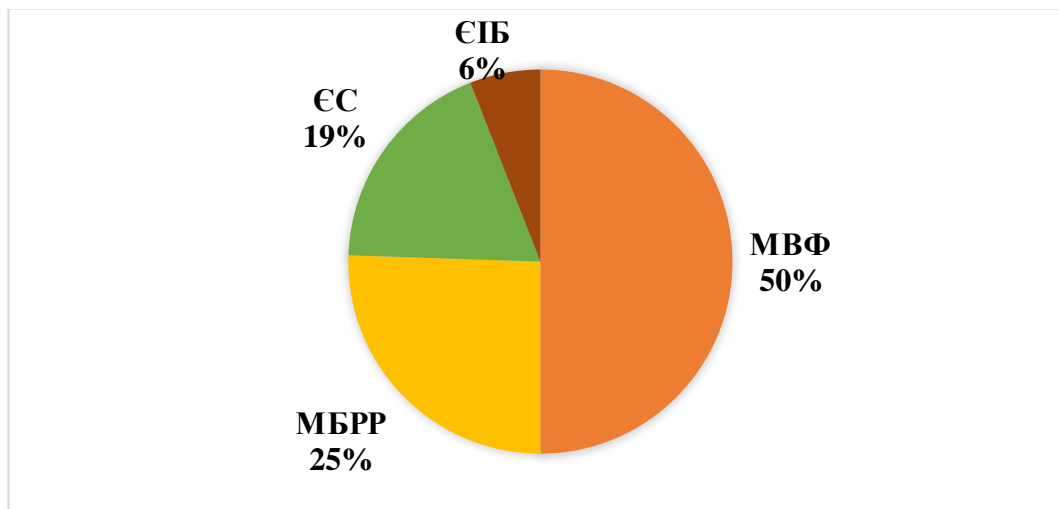
Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Структура зовнішнього боргу України є досить широкою, проте в ній домінують зобов'язання перед міжнародними фінансовими організаціями – 50,6% (29,6 млрд) та за цінними паперами – 41,3% (24,2 млрд дол. США). Меншу частку в структурі зовнішнього боргу мають заборгованість перед офіційними двосторонніми кредиторами – 3,2% (1,9 млрд дол. США), заборгованість перед іноземними банками – 4,6% (2,7 млрд дол. США).

Реструктуризація зовнішнього боргу після війни в першу чергу має мати активну політичну підтримку міжнародних партнерів – це США, Великобританії, країн ЄС та інших. США вже робить певні кроки у цьому, у березні цього ж року Конгрес США ухвалив законопроект «Ukraine Comprehensive Debt Payment Relief Act of 2022», який

спонукає уряд країни займатися пошуками шляхів звільнення України від двосторонніх, багатосторонніх та комерційних боргів.

США може стати головним посередником між Україною та її кредиторами в питаннях погашення та рефінансування старих боргів. Проте зупинка боргових платежів під час того як триває війна не дорівнює прощенню частини боргу. В процесі пошуку шляхів реструктуризації зовнішнього боргу варто зауважити, що найбільшою є заборгованість перед міжнародними фінансовими організаціями.

Рис. 2. Структура заборгованості України перед Міжнародними фінансовими організаціями станом на 2022 р.

Джерело: побудовано автором на основі [2]

Міжнародна практика використовує уже стандартні підходи реструктуризації боргів і ці підходи не передбачають списання чи перенесення термінів сплати за кредитами багатостороннім кредиторам, тобто міжнародним фінансовим організаціям. Проте в ситуації з Україною потрібно відкидати стандартні практики в програмі зменшення боргів та працювати над схемою списання великої частини боргових навантажень перед міжнародними фінансовими організаціями.

Варто розглянути досвід використання Багатосторонньої ініціативи з полегшення тягаря заборгованості (MDR-Initiative), а також Ініціативи щодо бідних країн, переобтяжених боргом (HIPC-Initiative) [2].

До прикладу, HIPC-Initiative була створена Міжнародним валютним фондом та Світовим банком як спеціальна програма для полегшення боргового навантаження. В даній програмі всі кредитори повинні брати участь у вирішенні боргових питань, в тому числі тих, які відносяться до заборгованості перед МФО.

Є стандартні вимоги до країн, завдяки яким вони можуть претендувати на включення до програм HIPC чи MDRI. Такими вимогами є: країна має бути з низьким рівнем доходів, є позичальником Міжнародної Асоціації Розвитку, країна не отримує кредитів МБРР. Звідси можна зробити висновок, що Україна не має можливості користуватись стандартною процедурою, бо не відповідає даним вимогам.

Головний економіст лондонської дослідницької фірми Tellmer, Стюарт Калверхаус, заявив, що замороження виплат за міжнародними облігаціями на два роки є важливим рішенням закордонних кредиторів, тому що після закінчення війни Україна ще не скоро зможе покращити свою ситуацію.

Очевидно, що у 2022 році в Україні відбудеться економічний спад приблизно на 45%, міжнародні резерви уже впали на 6,3 млрд дол. США і в липні вони склали 22,4 млрд дол. США. Двосторонні кредитори, включно з США, Великобританією, Японією, тощо, підтримали відстрочку виплати боргових зобов'язань, а група урядів в Паризькому

клубі погодилася поставити на паузу виплати до кінця року. Після такого заморожування очікується комплексна реструктуризація боргових зобов'язань [3].

Україна вже має досвід реструктуризації боргу загальною сумою 15 млрд. дол. США. Це відбулось у 2015 році внаслідок економічної кризи через російську агресію на сході країни.

Міжнародний досвід реструктуризації боргів дає надію на успішне подолання кризи Україною у післявоєнний період.

Найбільшу заборгованість у відношенні до ВВП мають острівні країни Карибського басейну. Такий великий обсяг державного боргу не дозволяє країнам розвиватись, обмежує їх потенціал, сповільнює економічне зростання. Таким країнам вигідно працювати над отриманням кліматичних боргових свопів, адже це допомагає вирішити проблеми з боргами та сприяє інвестуванню коштів у програми адаптації до кліматичних змін, а в країнах Карибського басейну це є досить актуальною проблемою.

Загалом реструктуризація боргів на кліматичні цілі це досить інноваційне джерело фінансування, основною метою є адаптація до кліматичних змін та подолання проблеми макрофінансової стійкості.

Країни Карибського басейну мають досвід у реструктуризації боргів в обмін на програми по захисту довкілля та боротьби з кліматичними катастрофами. До прикладу, Ямайка та США уклали угоду на 16 млн дол. США задля збереження унікальної флори та фауни країни. Середній валовий зовнішній борг країн Карибського басейну сягнув 71% від ВВП (дані за 2016 рік), це аж на 35% більше, ніж таке ж середнє значення для країн, що розвиваються, та інших країн Латинської Америки. Проте, лише три країни цього регіону змогли отримати можливість скористатись програмою Ініціативи щодо бідних країн, переобтяжених боргом (НІРС-Initiative). Такими країнами стали Гаїті, Гондурас та Нікарагуа, але в 2017 році ця програма завершилась. [4]

Перспективним для Еквадору є реструктуризація боргів на екологічні цілі, зокрема захисту довкілля. Одним з найбільших двосторонніх кредиторів Еквадору є КНР, незважаючи на поступове сповільнення кредитування. У структурі зовнішнього боргу країни, частка Китаю складає майже 5 млрд. доларів, або 11% від сукупного зовнішнього боргу Еквадору. Більшу частку у структурі зовнішнього боргу має лише дві фінансові організації: Міжамериканський банк розвитку та Міжнародний валютний фонд. Тому для Еквадору доцільним є фінансування програм, які стосуються збереження екосередовища та біорізноманіття. Таке може відбутись за рахунок списання певної частини боргу, при умові прийняття рішення інвестування в сферу охорони довкілля.

Еквадор залишається дуже багатою країною за рівнем біорізноманіття і в той же час не має можливості зберегти їх, не кажучи вже про ефективне їх використання. Це відбувається через високий рівень зовнішньої заборгованості країни. Вигідним для країни є обмін короткострокових фінансових зобов'язань на довгострокові екологічні зобов'язання. Це в свою чергу, створило б базу для більш стабільних та ефективних економічних відносин між Еквадором та Китаєм.

На момент вторгнення США в 2003 році зовнішній борг Іраку становив близько 130 млрд дол. США, який потребував реструктуризації. Реструктуризація була однією з найбільших в історії, але чіткої та детальної історичної інформації не існує.

Ірак був країною з найбільшою заборгованістю у світі, коли США та їхні партнери по коаліції вторглися 19 березня 2003 року. Іракська заборгованість була результатом боргів, які виникли під час ірано-іракської війни (1980–1988 рр.) та руйнівних економічних санкцій, запроваджених в 1990-ті роки. На початку 2003 року уряд США підтримав одну з найбільших реструктуризацій суверенного боргу в історії, щоб допомогти реінтегрувати Ірак у світову економіку. Позбутися від боргового тягаря було необхідно для полегшення торгівлі та уникнення арешту активів кредиторам.

Найбільшими кредиторами Іраку були члени Паризького клубу, країни Перської затоки та різні комерційні кредитори. Важливо досліджувати процес реструктуризації саме з країнами, які входять до Паризького клубу, тому що частка Паризького клубу в структурі боргів Іраку є найбільшою.

Реструктуризація боргу Іраку змогла обійти агресивних кредиторів. Політичний тиск і всесвітня імунізація іноземних активів призвели до однієї з найскладніших реструктуризацій боргу на сьогодні. США витратили значний політичний капітал і використали майже безпрецедентні інструменти, щоб змусити кредиторів обмінятися борговими вимогами.

У 2003 році Рада Безпеки ООН ухвалила нову резолюцію про скасування санкцій проти Іраку, призупинення програми «Нафта в обмін на продовольство», дозвіл на створення Фонду розвитку Іраку та заклик до реструктуризації боргу Іраку. Відповідно, спочатку Фонд був заснований Спільною тимчасовою адміністрацією Іраку для отримання активів від Центрального банку Іраку. Новий тимчасовий уряд Іраку почав вивчати можливість реструктуризації боргу, але процес не може бути офіційно запущений, доки не буде відновлено повний суверенітет. Це сталося після формування групи, до якої входять міністр фінансів Іраку та голова центрального банку, спрямована на створення політичної підтримки для реструктуризації боргу [7].

Після повернення суверенітету Іраку в червні 2004 році було вирішено, що Паризький клуб буде найкращим місцем для початку переговорів щодо реструктуризації боргу країни. Переговори Паризького клубу зазвичай завершуються протягом одного дня, тривають зазвичай не більше 48 годин, але у випадку з Іраком після місяців підготовки переговори тривали більше тижня. У жовтні 2004 року було досягнуто угоди про реструктуризацію боргу Іраку з такими умовами:

1. 80% скорочення боргу трьома траншами:
  - 30% негайного списання боргу з 1 січня 2005 року;
  - додаткова 30% реструктуризація боргу на період 23 роки, з 6-річним пільговим періодом за умови схвалення стандартної програми МВФ;
  - Відстрочення 20 відсотків початкового платежу за боргом на аналогічних умовах за умови зміни програми МВФ.
2. Шестирічний пільговий період погашення основної суми боргу та трирічний пільговий період по виплаті відсотків;
3. Рівень процентної ставки становить 6%;
4. Країни-кредитори можуть здійснювати боргові свопи.

У 2011 році Сполучені Штати списали 100% свого боргу перед Іраком у розмірі 4,1 млрд дол. США, а всі інші боргові зобов'язання перед Паризьким клубом були реструктуризовані.

Одним із альтернативних шляхів подолання боргових зобов'язань країною є припинення нарощування видобутку нафти та зменшення обсягів вирубки лісів вдвічі в наступне десятиліття. Таке рішення допоможе зберегти майже 200 тисяч гектарів тропічних лісів та зменшити, приблизно на 117 млн тонн, викиди вуглекислого газу. Такий процес відбудеться в обмін на зменшення боргу країни перед Китаєм аж на 440 млн. доларів, що становить майже 10% від сукупного боргу Еквадору [5]. За таких умов Китай розглядає можливість реструктуризації боргу. КНР сприяє удосконаленню партнерства між ними та Еквадором. Одним з прикладів є те, що ще на початку всесвітньої пандемії COVID-19, Китай відтермінував Еквадору близько 900 млн. доларів по виплаті боргу. Також варто зазначити, що Китай планує зайняти головні позиції у процесі фінансуванні програм по збереженню біорізноманіття. Саме для досягнення такої мети, ними було створено китайський фонд Kunming Biodiversity Fund у 2021 році на конференції з біорізноманіття.

Висновки. Враховуючи існуючу структуру державного та гарантованого боргу, вигідно зменшити серйозне боргове навантаження України, в якій у частці зовнішнього

боргу переважають кредити міжнародних фінансових організацій та єврооблігаційні позики. З метою відновлення боргової стійкості в Україні та усунення проблеми дефіциту фінансування в умовах війни та післявоєнного відновлення пропонується застосувати інструменти реструктуризації державного боргу шляхом реалізації таких першочергових заходів:

Прийняття нової боргової стратегії, в якій необхідно передбачити методи та інструменти зменшення боргового навантаження, оптимізацію управління державним боргом з точки зору співвідношення вартості обслуговування та ризику;

Заручитися політичною підтримкою міжнародних партнерів для гарантії від дефолту;

Подання заявок до Міжнародного валютного фонду та Світового банку щодо включення України до переліку країн світу, які можуть пройти процедури анулювання заборгованості мікрофінансовими установами за правилами НІРС та MDRI;

Можливість використання боргових свопів у контексті ширших програм післявоєнної реконструкції в обмін на фінансування цільових програм захисту навколишнього середовища та кліматичних заходів;

Налагодити початкову співпрацю з кредиторами та потенційними партнерами для здійснення обміну боргу, особливо за участю авторитетних радників міжнародних фінансових інституцій.

Обмін боргів в обмін на фінансування цільових програм захисту навколишнього середовища та адаптації до клімату є чудовим додатковим інструментом реструктуризації для країн із великою заборгованістю, які стикаються з проблемами погашення боргів. Однак таке рішення не є єдиним і універсальним. Будь-яка операція з боргового свопу в обмін на кліматичні заходи є комплексною через різні обставини.

Свопи вивільняють певну суму грошей у рамках національного бюджету, але жодним чином не мають на меті замінити сам бюджетний план – скоріше, вони надають додаткові засоби для виконання обіцянок, які ще не закріплені в національному плані із розбудови, стійкої до змін клімату, економіки. Оскільки боргові свопи можна застосовувати лише до довгострокового зовнішнього боргу, не всі країни можуть використовувати їх однаково ефективно для оптимізації макрофінансових умов.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Кращі практики реструктуризації боргу та повоєнного «зеленого» відновлення: можливості для України. Міжнародний фонд "Відродження". 2022. URL: <https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2022/04/kvartalnyk-n1-4-1.pdf>

2. Богдан Т. Реструктуризація зовнішнього боргу: міжнародна практика та можливості для України. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/20/688356/>

3. Rosario J. Do, Campos R., Strohecker K. Ukraine's creditors agree 2-year freeze on \$20 billion overseas debt. Reuters. 2022. URL: <https://www.reuters.com/markets/europe/ukraines-creditors-agree-two-year-payment-freeze-almost-20-billion-international-2022-08-10/>

4. Debt for climate swaps: Caribbean outlook. Climate Analytics. URL: <https://climateanalytics.org/briefings/debt-for-climate-swaps-caribbean-outlook/>

5. Opinion: Debt-for-nature swaps with China could boost Ecuador's conservation. Dialogo Chino. URL: <https://dialogochino.net/en/climate-energy/50895-debt-for-nature-swaps-china-ecuador-conservation/>

6. Боргові платежі та прогнози. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borгови-platezhi-ta-prognozi>

7. Debt relief on Iraq. Club de Paris. URL: <https://clubdeparis.org/en/communications/press-release/debt-relief-on-iraq-21-11-2004>

REFERENCES

1. Krashchi praktyky restrukturyzatsii borhu ta povoiennoho «zelenoho» vidnovlennia: mozhyvosti dlia Ukrainy. Mizhnarodnyi fond "Vidrozhennia". 2022. URL: <https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2022/04/kvartalnyk-n1-4-1.pdf>
2. Bohdan T. Restrukturyzatsiia zovnishnoho borhu: mizhnarodna praktyka ta mozhyvosti dlia Ukrainy. Ekonomichna pravda. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/20/688356/>
3. Rosario J. Do, Campos R., Strohecker K. Ukraine's creditors agree 2-year freeze on \$20 billion overseas debt. Reuters. 2022. URL: <https://www.reuters.com/markets/europe/ukraines-creditors-agree-two-year-payment-freeze-almost-20-billion-international-2022-08-10/>
4. Debt for climate swaps: Caribbean outlook. Climate Analytics. URL: <https://climateanalytics.org/briefings/debt-for-climate-swaps-caribbean-outlook/>
5. Opinion: Debt-for-nature swaps with China could boost Ecuador's conservation. Dialogo Chino. URL: <https://dialogochino.net/en/climate-energy/50895-debt-for-nature-swaps-china-ecuador-conservation/>
6. Borhovi platezhi ta prohnozy. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borhovi-platezhi-ta-prohnozi>
7. Debt relief on Iraq. Club de Paris. URL: <https://clubdeparis.org/en/communications/press-release/debt-relief-on-iraq-21-11-2004>

DOI 10.31558/2307-2318.2022.4.11

UDC 336.61:378.4
JEL: I22, I23, C33.

Юрчишена Л. В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0002-5904-0758
l.yurchishena@donnu.edu.ua

**МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ПОТОЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ
СТІЙКОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Досліджено методологічні підходи до оцінки фінансової стійкості університетів в міжнародній науковій спільноті, запропоновано алгоритм оцінки поточної фінансової стійкості закладів вищої освіти (ЗВО), що включає мету оцінки, вибір виду оцінки, формування інформаційного забезпечення із визначенням наявних джерел інформації, систему індикаторів/показників аналізу поточної фінансової стійкості ЗВО, їх аналіз та візуалізацію даних, оцінку рівня фінансової стійкості ЗВО та прийняття управлінських рішень. Охарактеризовано запропоновані групи показників поточної фінансової стійкості університетів. Визначено методику розрахунку групи динамічних показників доходів університету, запропоновано рекомендовані значення для кожного показника. Здійснено практичну апробацію динамічних показників доходів університету із застосуванням панельного підходу із двовимірним масивом даних: вибірка із 35 економічних, політехнічних, класичних, педагогічних та інших типів ЗВО та часового періоду. Представлено результати за допомогою інструментів візуалізації, що дає можливість робити загальні висновки щодо поточної фінансової стійкості університетів та ймовірності виникнення ризику її порушення.

Ключові слова: фінансова стійкість, ЗВО, університет, доходи університету, контингент, індикатори, методика оцінки фінансової стійкості, інформаційне забезпечення.

Рис. 9., Табл.1., Літ.11

Yurchyshena L.V.

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance and Banking,
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID ID: 0000-0002-5904-0758
l.yurchishena@donnu.edu.ua

**METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF THE CURRENT FINANCIAL
STABILITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Methodological approaches to assessing the financial stability of universities in the international scientific community were studied, an algorithm for assessing the current financial stability of higher education institutions was proposed, which includes the purpose of the assessment, the choice of the type of assessment, the formation of information support with the identification of available sources of information, a system of indicators/indexes for the analysis of the current of

financial sustainability of higher education institutions, their analysis and visualization of data, assessment of the level of financial sustainability of higher education institutions and management decision-making. The proposed groups of indicators of the current financial stability of universities are characterized. The methodology for calculating a group of dynamic indicators of the university's income is defined, and recommended values for each indicator are proposed. A practical test of the dynamic indicators of the university's income was carried out using a panel approach with a two-dimensional array of data: a sample of 35 economic, polytechnic, classical, pedagogical and other types of higher education institutions and time period. The results are presented with the help of visualization tools, which makes it possible to draw general conclusions about the current financial stability of universities and the probability of the risk of its violation.

Key words: financial stability, higher education institutions, university, university income, contingent, indicators, method of assessing financial stability, information support.

Постановка проблеми. Розширення фінансової автономії закладів вищої освіти при одночасному скороченні бюджетного фінансування, зростанні вартості освітніх послуг та невідповідності витрат на їх надання призводить до порушення фінансової стійкості ЗВО, що обумовлено зменшенням контингенту здобувачів, зміною його структури, формуванням неповноцінних груп, перевищенням темпів зростання номінальної вартості освітніх послуг над реальною вартістю, зниженням фінансової спроможності населення, і як наслідок – обмеженою здатністю закладів покривати поточні витрати.

Проблеми порушення фінансової стійкості ЗВО посилюються наслідками впливу Covid-19, необхідністю переходу на онлайн та асинхронне навчання, можливістю навчатися віддалено як у вітчизняних, так і закордонних ЗВО, що ще більше вплинуло на відтік здобувачів з регіональних до провідних вишів. Війна в Україні посилила фінансові проблеми у вищій школі за рахунок скорочення бюджетного фінансування, що призвело до нетрадиційних заходів економії, зокрема, за рахунок відпусток працівників, в т. ч. НПП за власний рахунок, простоїв, зниження доплат за звання, ступінь НПП тощо. Всі ці проблеми можна було б передувати за рахунок вчасної діагностики та виявлення основних чинників, що впливають на ризик порушення фінансової стійкості. Наразі є необхідність у розробці комплексної методики оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО із врахуванням особливостей їх діяльності, адже окреслена проблема у вітчизняній науковій спільноті розглядається з позиції суб'єктів господарювання та некомерційних установ, що не дає можливість застосовувати її ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінки фінансової стійкості ЗВО не достатньо висвітлена у працях українських вчених, адже дана проблема є відносно новою, що обумовлено переходом на нову модель функціонування університетів. В міжнародній науковій спільноті вчені різнобічно розглядають дану проблему, так Di Carlo F, Modugno G, Agasisti T, Catalano G. [1] запропонували методичний підхід до оцінки фінансової стійкості італійських університетів запропонували. Garland M. [2] досліджував фінансову стійкість університетів через призму диверсифікації доходів та запропонував індекс диверсифікації національного доходу для державних університетів Англії. Вплив диверсифікації доходів на фінансову стійкість університетів Малайзії здійснювали Jaafar J.A., Latiff A.R.A., Daud Z.M. [3], науковці Chikoto GL, Ling Q, Neely DG. [4] довели, що організації з високим рівнем концентрації доходів або незначною диверсифікацією є фінансово вразливими, при цьому фінансово стійким установам властива значна диверсифікація доходів при низькому рівні їх концентрації. Ovchinnikova O., Kokuytseva T., Butrova E. [5] досліджують фінансову стійкість через призму конкурентоспроможності, визначення пропорцій розподілу бюджету. Kuzmina J. [6] критично досліджує інструменти оцінювання та вимірювання ефективності ЗВО для оцінки фінансової стійкості на підставі

показника ефективності. Взаємозв'язок між фінансовою стійкістю, звігністю та фінансовою автономією досліджують Almagtomea A., Shakerb A., Al-Fatlawic Q., Bekheet H. [7], та доводять неспроможність працювати більшості університетів без фінансової підтримки держави. Alshubiri F.N. [8] досліджує показники фінансової стійкості ЗВО та визначає основним критерієм її забезпечення – перевищення доходів над операційними витратами, що забезпечується за рахунок самофінансування та здатності залучати інвестиції.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка методологічного підходу до оцінки поточної фінансової стійкості закладів вищої освіти, що враховує алгоритм проведення, інформаційне забезпечення, систему груп індикаторів та методику їх розрахунку, здійснення практичної апробації групи динамічних показників доходів університету.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить про незначну кількість публікацій та неоднозначні методичні підходи до оцінки фінансової стійкості університетів, здебільшого – запозичення методик оцінки суб'єктів господарювання. Проте, фінансове забезпечення ЗВО поєднує державне і приватне фінансування, що ґрунтується на різних методиках його залучення, а тому при оцінці фінансової стійкості ЗВО має бути застосована інший методичний підхід й набір показників, що передбачає формування алгоритму оцінки (рис. 1) залежно від визначеної мети.

Рис. 1. Алгоритм оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО

*Джерело: складено автором

На першому кроці визначається мета оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО, яка може передбачати комплексну оцінку індикаторів із врахуванням ієрархії ЗВО, задля визначення тих структурних підрозділів, факультетів, освітніх програм, що порушують фінансову стійкість за рахунок збиткової діяльності, внаслідок недоотримання доходів через малокомплектні групи здобувачів вищої освіти, невідповідність їх структури, демпінгових цін на освітні послуги тощо. Мета визначається суб'єктами оцінки (ректор, представники адміністрації ЗВО, представники внутрішнього аудиту, зовнішні користувачі тощо), що і визначає її подальші кроки.

На другому кроці, визначається вибір виду оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО, такий як:

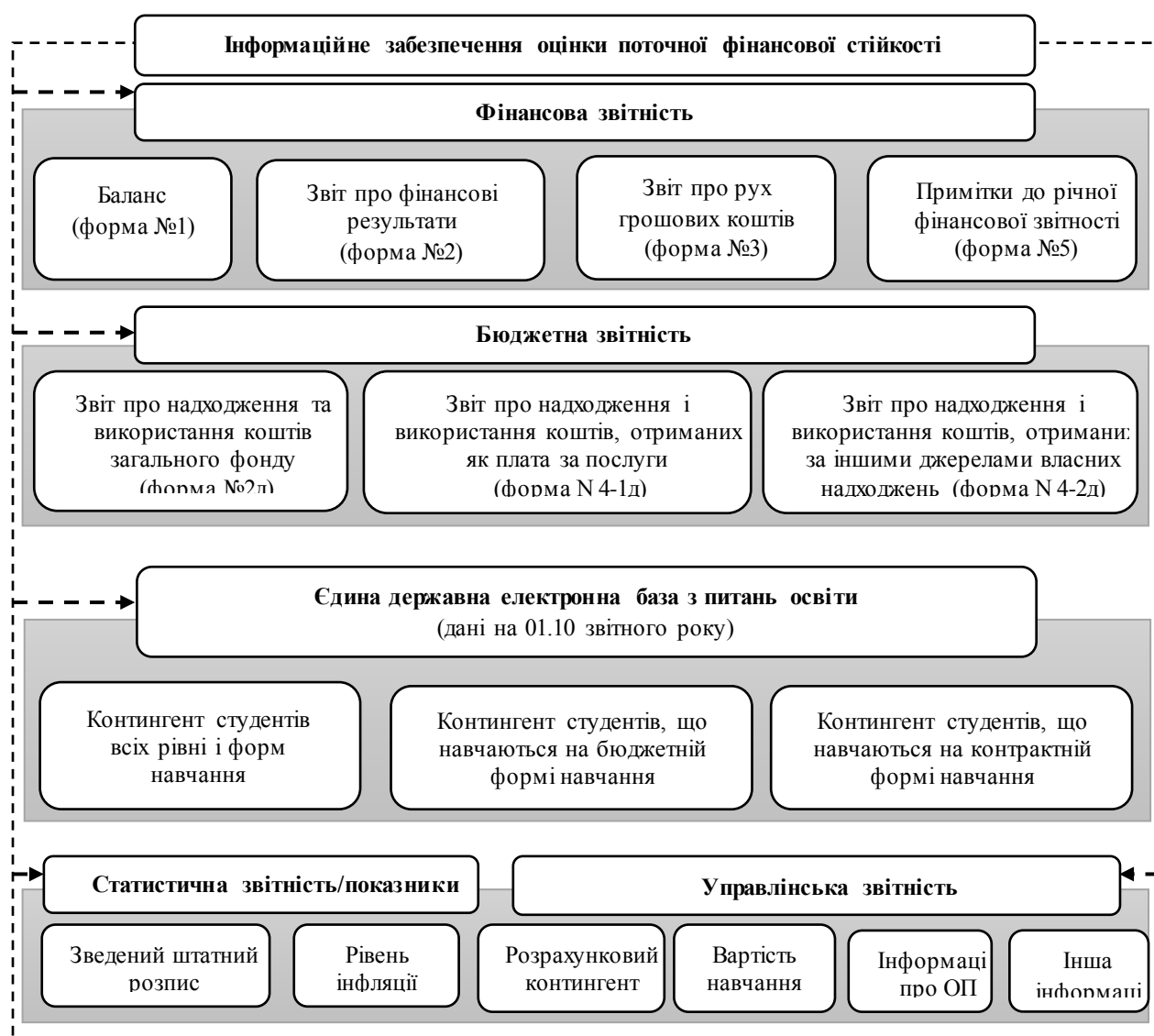
- експрес-оцінка – передбачає відбір найбільш значимих індикаторів для суб'єкта задля оперативної оцінки ситуації, відстеження змін і прийняття управлінських рішень;

- комплексна оцінка поточної фінансової стійкості університету включає набір індикаторів, що характеризують динаміку і структур доходів, витрат, контингенту здобувачів вищої освіти як в цілому, так і в межах факультетів, освітніх програм, рівнів освіти тощо;

- сегментна оцінка фінансової стійкості здійснюється в розрізі факультетів, освітніх програм, контингенту здобувачів вищої освіти (бюджет/контракт, денне/заочне відділення, рівнів освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії) тощо;

- порівняльна оцінка фінансової стійкості здійснюється на підставі вибірки індикаторів і порівняння діяльності ЗВО з групою регіональних, центральних, галузевих або вибірки ЗВО.

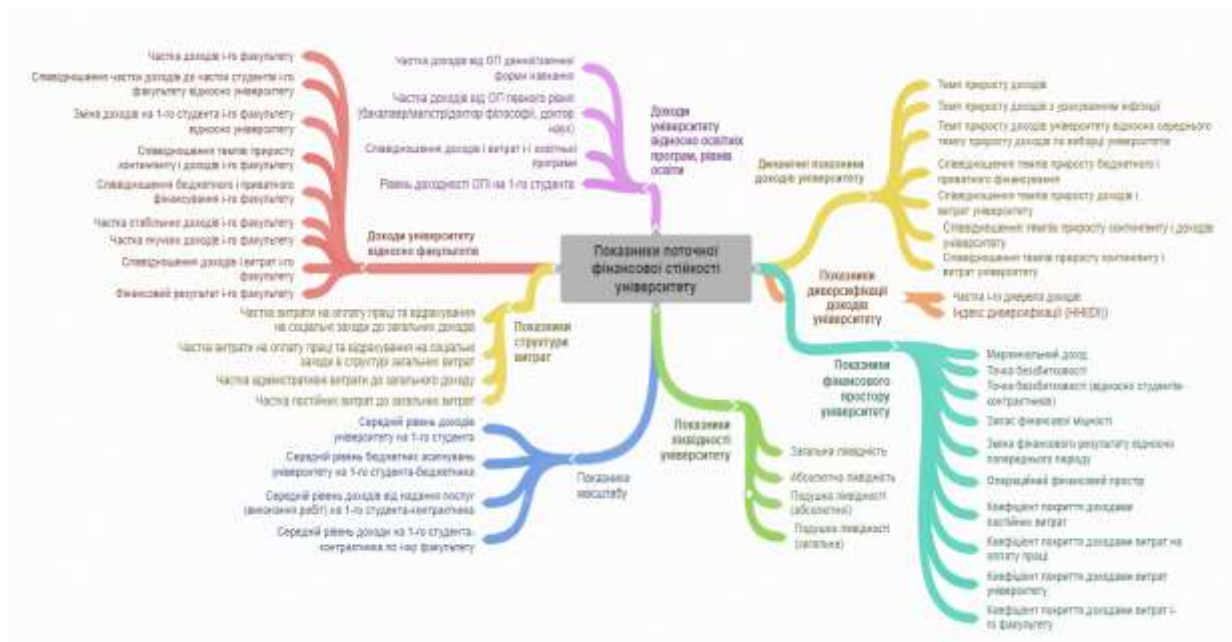
Третім кроком є формування інформаційного забезпечення аналізу поточної фінансової стійкості залежно від виду оцінки та доступності до інформативної бази. Складовими інформаційного забезпечення є фінансова, бюджетна, статистична, управлінська звітність, дані Єдиної державної електронної бази з питань освіти (зазвичай на 01.10 аналізованого року) (рис. 2).

Рис. 2. Інформаційне забезпечення аналізу поточної фінансової стійкості університету

*Джерело: складено і систематизовано автором

Четвертий крок передбачає підбір індикаторів/показників аналізу поточної фінансової стійкості ЗВО із груп показників (рис. 3).

Рис. 3. Система індикаторів оцінки поточної фінансової стійкості університету

* Джерело: побудовано і систематизовано автором

Характеристика груп індикаторів оцінки поточної фінансової стійкості закладів вищої освіти включає:

1) *Динамічні показники доходів університету* – оцінюють зміну доходів в динаміці відносно інших оціночних показників, таких як джерела фінансування, контингент (береться показник розрахункового (приведеного) контингенту, що визначається з урахуванням здобувачів вищої освіти, що навчаються на денній формі з коефіцієнтом 1, вечірній – 0,25, заочний – 0,1 [9]), витрати, індекс інфляції. Для усунення ефекту масштабу вищу доцільно застосовується динамічний підхід, що передбачає визначення тенденцій зміни поточної фінансової стійкості в ретроспективі на підставі ланцюгового методу (якщо отримане значення показника в групі становить ≤ 1 , то це свідчить про негативний вплив на фінансову стійкість, якщо > 1 – позитивний), виявлення індикаторів її зниження та порівняння значень показників відносно середніх по групі університетів або в цілому. Такий підхід дає змогу умовно визначити тип фінансової стійкості: стабільна – вище середнього значення показника по галузі/групі університетів, ризикова – нижче [10].

2) *Показники диверсифікації доходів* застосовуються для визначення структури доходів ЗВО (бюджетне, приватне фінансування, доходи від додаткових освітніх послуг, наукової діяльності, благодійні внески, дарунки та інші), визначення ступеня їх диверсифікації, пріоритетних джерел фінансування, їх зміни. Оцінка даної групи показників є одним із найбільш популярних індикаторів фінансової стійкості в закордонній практиці, вважається, що зростання диференціації доходів університету позитивно впливає на рівень фінансової стійкості.

3) *Доходи університету відносно факультетів* є одним із індикаторів оцінки фінансової стійкості структурного підрозділу ЗВО. Аналізуючи доходи факультету/університету їх доцільно розділити на:

- стабільні – дохід від навчання здобувачів вищої освіти на бакалавраті, магістратурі, аспірантурі, докторантурі (із урахуванням термінів навчання);
- гнучкі – доходи від додаткових освітніх послуг, наукової діяльності, фінансові доходи, гранти, дарунки та інші джерела доходів.

Оцінка здійснюється за показниками, що характеризують діяльність і-го факультету і порівнюється із значенням показників по університету. Таке порівняння дає можливість

визначити наскільки факультет є фінансово стійким та як результати діяльності впливають на стійкість університету в цілому. Якщо розраховані значення показників є вищі рекомендованих, то фінансова стійкість є стабільна, якщо нижче – ризикова. Зазначена група показників застосовується при сегментному аналізі і потребує даних управлінської звітності, які доступні обмеженому колу осіб.

4) *Доходи університету відносно освітніх програм, рівнів освіти.* Дана група показників дає можливість оцінити дохідність окремих освітніх програм розділити їх на певні категорії, виявити і відмовитися від збиткових ОП. Аналіз доходності ОП денної/заочної форми навчання є інструментом прийняття рішень щодо подальшої їх реалізації та визначення пріоритетних напрямків підготовки здобувачів вищої освіти.

5) *Показники масштабу, що визначаються контингентом.* Це ключовий індикатор, що характеризує діяльність ЗВО і дає можливість згладжувати кризові явища, демонструючи стійкість відносно контингенту. Позитивний приріст даного показника при наявності інших результативних і якісних показників діяльності університету є індикатором забезпечення фінансової стійкості. Дана група показників оцінює середній рівень доходів університету на одного здобувача, як в цілому, так і в розрізі бюджетного і приватного фінансування відносно факультетів, а також дає можливість оцінити вплив зміни контингенту, доходів і витрат університету на фінансову стійкість.

6) *Показники структури і покриття витрат* – група показників спрямована на оцінку впливу витрат на фінансову стійкість ЗВО, аналізу структури витрат, визначення їх частки в доходах задля прийняття рішень щодо їх оптимізації. Всі витрати ЗВО доцільно розділити на умовно постійні та умовно змінні, при цьому до умовно змінних віднесемо ті, що залежить від контингенту – витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи, всі інші (амортизація, матеріальні витрати, витрати на комунальні послуги та енергоносії, орендна плата, витрати на дослідження та розробки та інші витрати) до умовно-постійних, так як їх зміна прямо не залежить від зміни контингенту здобувачів вищої освіти.

7) *Показники ліквідності* характеризують здатність ЗВО погашати поточні зобов'язання наявними фінансовими активами, грошовими коштами та їх еквівалентами. Показники подушки абсолютної та загальної ліквідності показує залишок коштів на рахунках або суму фінансових активів за умови погашення всіх зобов'язань і доходів майбутніх періодів. Дана група показників характеризує рівень платоспроможності ЗВО і є індикатором поточної фінансової стійкості.

8) *Показники фінансового простору університету* оцінюють здатність університету покривати за рахунок доходів витрати, приймати рішення і визначати кількість контингенту, що має навчатися в університеті, факультеті, освітній програмі задля забезпечення беззбиткової діяльності на кожному рівні.

П'ятий крок передбачає здійснення аналізу показників поточної фінансової стійкості, їх систематизації та візуалізації даних задля подальшої оцінки. Якісне графічне представлення результатів аналізу дає можливість сформулювати правильні і раціональні висновки, виявити причинно-наслідкові взаємозв'язки між показниками.

Шостий крок – оцінка рівня фінансової стійкості ЗВО та прийняття управлінських рішень. Потребує логічної ув'язки отриманих значень показників, критичної оцінки їх зміни, визначення тенденцій зміни показників задля оцінки рівня фінансової стійкості та прийняття правильних, раціональних управлінських рішень.

Резюмуючи, потрібно зазначити, що запропонований методичний підхід слугує основою для розробки індивідуальних підходів до оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО залежно від мети оцінки та обмежень, що обумовлені доступом до інформаційного забезпечення, адже здійснення комплексної оцінки потребує управлінської інформації.

Практичну апробацію запропонованого методичного підходу представимо на прикладі динамічних показників доходів університету за 2017-2021 рр., на підставі панельної вибірки університетів, що включає 35 ЗВО України, що об'єднані за типами:

- багатогалузеві (класичні, технічні);
- галузеві (економічні, педагогічні та інші).

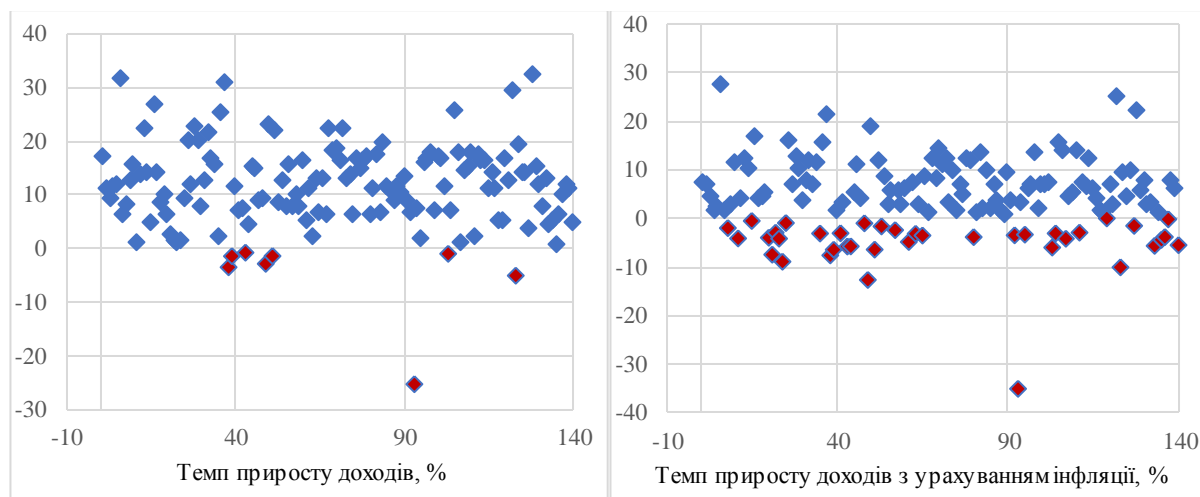
Базовий період дослідження обрано відповідно до введення в дію з 01.01.2017 р. НП(С)БО в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» [11]. Методику розрахунку динамічних показників доходів університету представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Методика розрахунку динамічних показників доходів університету

№ п. п.	Показник	Методика розрахунку	Параметри
1	Темп приросту доходів (IGR – Income Growth Rate)	$IGR = \frac{Income_n - Income_{n-1}}{Income_{n-1}}$ $IGR = \frac{Income_n - Income_0}{Income_0}$ де $Income_n$ – доходи університету у періоді n; $Income_{n-1}$ – доходи університету у попередньому періоді n-1; $Income_0$ – доходи університету у базовому періоді	Показує як змінюються доходи ЗВО відносно попереднього або базового періоду. Рекомендоване значення >0 .
2	Темп приросту доходів з урахуванням інфляції (IGR _I)	$IGR_I = \frac{Income_n - Income_{n-1}}{Income_{n-1}} - R_{In}$ R_{In} – індекс інфляції в країні у періоді t.	Показує наскільки приріст доходів ЗВО перевищує індекс інфляції в країні, якщо даний показник є від'ємний, то це негативно впливає на фінансову стійкість ЗВО. Рекомендоване значення >0 .
3	Темп приросту доходів університету відносно середнього темпу приросту доходів по виборці/ групі університетів (IGR _{U_i})	$IGR_{U_i} = \frac{IGR_{U_i}}{\sum U_i}$ $IGR_{\sum U_i}$ U_i – i-й університет; $\sum U_i$ – i-й університет	Показує наскільки змінюються доходи ЗВО порівняно із середнім значенням по виборці університетів. Рекомендоване значення ≥ 1 .
4	Співвідношення темпів приросту бюджетного і приватного фінансування (GR _{PF})	$GR_{PF} = \frac{GR_{PF}}{GR_{PrF}}$ GR_{PF} – темп приросту бюджетного фінансування; GR_{PrF} – темп приросту приватного фінансування.	Показує співвідношення приросту доходів університету відносно джерел фінансування. Перевищення приросту приватного фінансування над бюджетним є індикатором зростання фінансової автономії ЗВО. Рекомендоване значення ≤ 1 .
5	Співвідношення темпів приросту доходів і витрат університету (GR _{IGR_I})	$GR_{IGR_I} = \frac{IGR_I}{IGR_{costs}}$	Показує як змінюються доходи університету відносно витрат. Рекомендоване значення ≥ 1 .
6	Співвідношення темпів приросту контингенту і доходів університету (GR _{IGR_{st}})	$GR_{IGR_{st}} = \frac{IGR_{student}}{IGR_I}$ $IGR_{student}$ – темп приросту приведенного контингенту здобувачів вищої освіти; IGR_I – темп приросту доходів університету	Показує як змінюються доходи ЗВО залежно від зміни контингенту. Рекомендоване значення ≤ 1 .
7	Співвідношення темпів приросту контингенту і витрат університету (GR _{IGR_{st}})	$GR_{IGR_{st}} = \frac{IGR_{student}}{IGR_{costs}}$ IGR_{costs} – темпів приросту витрат університету	Показує як змінюються витрати ЗВО залежно від зміни контингенту. Рекомендоване значення ≥ 1 .

За результатами розрахунків отримано неоднозначні тенденції по виборці університетів, що не дає можливість робити логічні висновки, адже показники суттєво коливаються як в межах досліджуваного періоду відносно конкретно ЗВО, так і відносно один одного. Тому, при оцінці фінансової стійкості застосовано панельний підхід, що представляє двовимірний масив даних: просторовий – вибірка ЗВО та часовий.

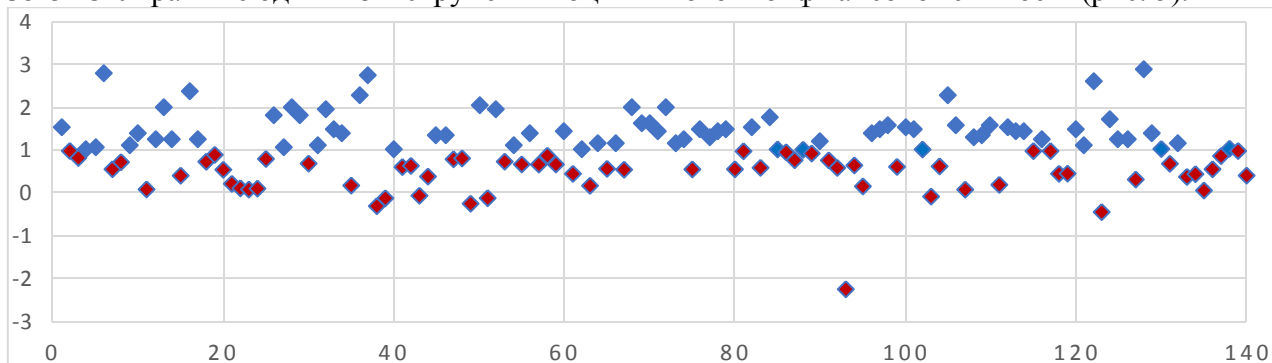

Рис. 4. Темп приросту доходів ЗВО за 2017-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними публічної інформації ЗВО

Оцінюючи поточну фінансову стійкість університетів доцільно враховувати не лише позитивний приріст доходів, а й вплив інфляційного фактору. На рис. 4 можна прослідкувати зміну зони значень показників, темп приросту доходів ≤ 0 спостерігався лише у 8 випадках, то із врахуванням інфляційного чинника частота значно зростає і становить майже в 40 випадках. Тому, застосування темпу приросту доходів із врахуванням інфляційного фактору є більш доцільним, адже не викривлює результати, а значення показника за умови стабільної стійкості має становити >0 , якщо ≤ 0 , то поточна фінансова стійкість оцінюється як ризикова.

Здатність університету генерувати доходи в достатньому для розширеного відтворення обсязі та співвідношення темпів їх приросту відносно середніх по вибірці із 35 ЗВО України є одним із інструментів оцінки поточної фінансової стійкості (рис. 5).

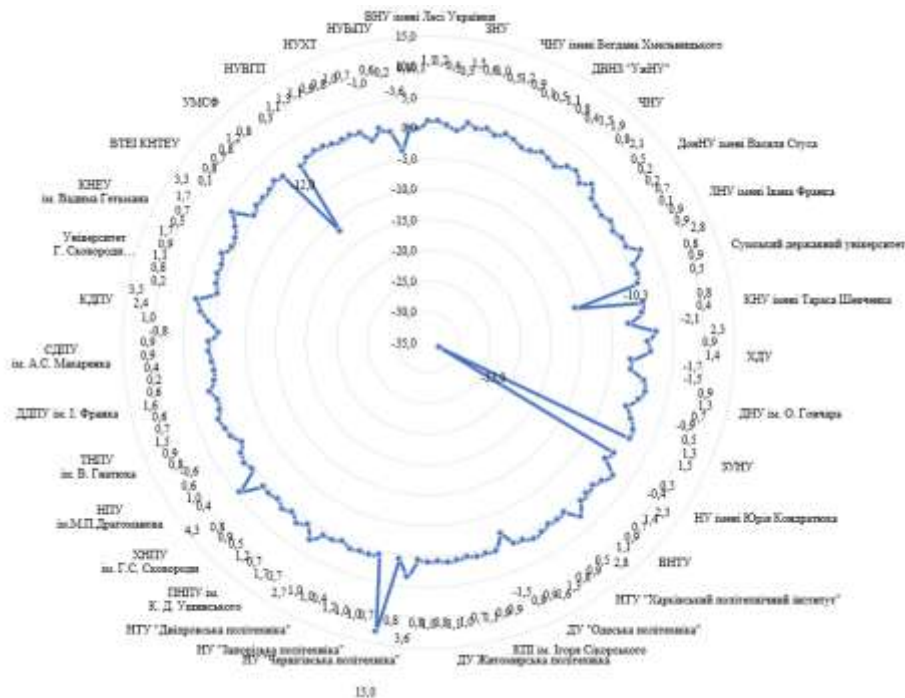
Рис. 5. Темп приросту доходів університету відносно середнього темпу приросту доходів по вибірці університетів

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними публічної інформації ЗВО

На рис. 5 представлені результати зміни темпу приросту доходів університету відносно середнього по вибірці ЗВО, що становить 11,2 %. Більшість ЗВО знаходиться в ризиковій зоні, так як значення показника ≤ 1 . За результатами розрахунків не можливо здійснити комплексну оцінку, адже ЗВО в різні періоди знаходиться в різних зонах, при цьому не прослідковуються чіткі тенденції. Середнє значення для класичних університетів становить 11,3 %, політехнічних – 12 %, педагогічних – 10,6 %, інші – 10,7 %, що є свідченням незначних коливань в межах 1,4 % залежно від типу ЗВО.

Скорочення бюджетного фінансування, внутрішньогалузева конкуренція за потенційних абітурієнтів зумовлює ЗВО диференціювати і вживати заходів щодо збільшення приватних джерел фінансування. Показник співвідношення темпів приросту бюджетного і приватного фінансування є індикатором зростання фінансової автономії ЗВО,

при цьому визначено рекомендоване значення ≤ 1 , тобто темпи приросту приватного фінансування повинні перевищувати бюджетне.

Рис. 6. Співвідношення темпів приросту бюджетного і приватного фінансування
Джерело: розраховано і побудовано автором за даними публічної інформації ЗВО

Максимальне значення визначено в Сумського державного університету в 2020 р. 49,6, при цьому темпи приросту по бюджетному і приватному фінансуванні негативні, мінімальне значення -81,8 в НУВГП в 2021 р. за рахунок низького приросту приватного фінансування. Середнє значення по виборці ЗВО України становить 1, за умови виключення статично незначимих показників, що є нехарактерними для більшості ЗВО. При цьому лише у 44 випадках більше 1, у 96 випадках – менше 1, що є свідченням переважання бюджетного фінансування і недостатнім приростом приватного, що підтверджується результатами розрахунків (темпер приросту бюджетного фінансування у 131 випадку є більшим нуля, і лише в 9 випадках меншим нуля, щодо приватного фінансування, то у 17 випадках темп приросту менше нуля, у 123 більше нуля, але не вище 0,62). Такі тенденції можна пояснити і демпінговими цінами на освітні послуги в регіональних ЗВО, що намагаються за рахунок цінової конкуренції залучити абітурієнтів. Одним із ключових показників поточної фінансової стійкості університетів є їх здатність стримувати видатки, що як наслідок забезпечує отримання позитивного фінансового результату. Оцінивши темпи приросту доходів і витрат університетів (рис. 7), можна стверджувати, що у 44 випадку університети характеризуються як фінансово стійкі, так як отримані значення коливаються в межах від 1 до 13, при рекомендованому значенні ≥ 1 , в 96 випадках значення менше 1, що свідчить про ризик порушення фінансової стійкості ЗВО у відповідному періоді. Зазначені результати отримано внаслідок значних коливань приросту витратків та незначного приросту доходів, що є одним із індикаторів порушення фінансової стійкості ЗВО.

Рис. 7. Співвідношення темпів приросту доходів і витрат університету

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними публічної інформації ЗВО

Одним із індикатором фінансової стійкості ЗВО є синхронність приросту контингенту і доходів, що показує як змінюються доходи ЗВО залежно від зміни контингенту (рис. 8). Рекомендоване значення ≤ 1 , що властиве для університетів у 96 випадках, у 44 випадках значення є більшим 1, що характеризує ймовірність ризику порушення фінансової стійкості.

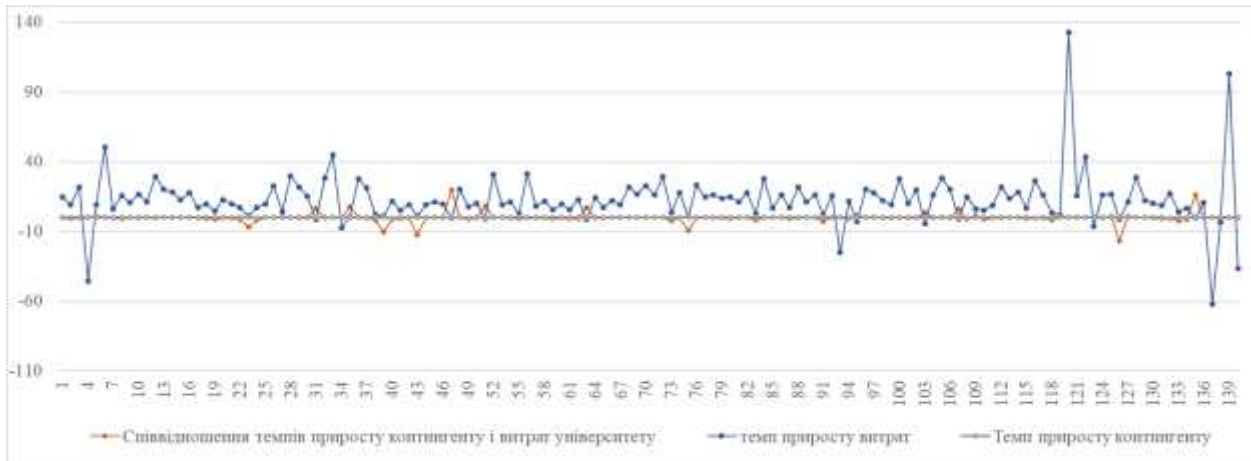

Рис. 8. Співвідношення темпів приросту контингенту і доходів університету

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними публічної інформації ЗВО

Важливим індикатором забезпечення поточної фінансової стійкості є забезпеченість ЗВО синхронності темпів приросту контингенту і витрат, здатність стримувати витрати за умови скорочення контингенту та/або скорочення доходів. Більшість ЗВО (рис. 9) демонструє нездатність збалансувати темпи приросту витрат і контингенту, що впливає на порушення фінансової стійкості.

Зростання контингенту ЗВО повинно відбуватися швидшими темпами порівняно із витратами університету, адже збільшення контингенту впливає на зменшення сукупних витрат на одного здобувача, насамперед, за рахунок скорочення умовно-постійних витрат на одного здобувача, і умовно-змінних за рахунок збільшення контингенту здобувачів, що навчаються в одній групі, як наслідок зниження витрат на оплату праці НПП. Якщо значення показника співвідношення темпів приросту контингенту і витрат університету ≥ 1 , то ЗВО вважається фінансово стійким, якщо менше 1, то виникає ризик порушення фінансової стійкості. За результатами розрахунку (рис. 9) лише в 11 випадках значення більше 1, в 129 менше 1, що є свідченням порушення фінансової стійкості ЗВО.

Рис. 9. Співвідношення темпів приросту контингенту і витрат університету

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними публічної інформації ЗВО

Висновки та перспективи подальших досліджень. Основним результатом наукового дослідження є розробка методологічного підходу до оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО, що включає: алгоритм спрямований на досягнення мети оцінки визначеної суб'єктами, і передбачає вибір одного із видів оцінки: експрес, комплексної, сегментної або порівняльної; інформаційне забезпечення, що включає фінансову, управлінську, бюджетну та статистичну звітність, інформацію з ЄДЕБО; систему груп індикаторів оцінки поточної фінансової стійкості університету, що включає: динамічні показники доходів університету, показники диверсифікації доходів, доходи університету відносно факультетів, доходи університету відносно освітніх програм, рівнів освіти, показники масштабу, показники структури і покриття витрат, показники ліквідності, показники фінансового простору університету; визначено коефіцієнти для кожної групи показників, що дають можливість оцінити рівень фінансової стійкості ЗВО; запропоновано методику розрахунку групи динамічних показників доходів університету, для кожного з яких визначено рекомендовані значення.

В статті представлено результати практичної апробації методики оцінки поточної фінансової стійкості за групою динамічних показників доходів університету на прикладі панельної вибірки із 35 економічних, політехнічних, класичних, педагогічних та інших типів ЗВО України за 2017-2021 рр. Даний тип оцінки не дає можливість виявити галузевий чинник на зміну показників, проте отримані значення показників свідчать, що для більшості ЗВО присутній ризик порушення фінансової стійкості, що підтверджується висновками зробленими у статті. Застосування динамічного підходу до оцінки поточної фінансової стійкості університету є одним із індикаторів, що демонструє вплив зміни показників в динаміці на здатність ЗВО генерувати і забезпечувати приріст доходів відносно інших показників. Показує зміни приросту ключових показників діяльності ЗВО, що залежить насамперед від контингенту здобувачів, що навчаються на різних рівнях освіти. Основним індикаторами фінансової стійкості ЗВО є наявність сталого або нарощеного обсягу контингенту, наявність негативного приросту призводить до зростання сукупних витрат на одного здобувача. Проявом фінансової автономії є зростання приватного фінансування, проте цінова політика, що наявна на вітчизняному ринку освітніх послуг не дає можливість забезпечити достатній рівень доходів студентів-контрактників, тому для більшості ЗВО пріоритетним залишається бюджетне фінансування, яке зростає у центральних ЗВО та скорочується в регіональних.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на розробці методики розрахунку груп показників поточної фінансової стійкості, визначенні критеріїв оцінки рівня фінансової стійкості та їх практичній апробації.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Di Carlo F., Modugno G., Agasisti T., Catalano G. Changing the Accounting System to Foster Universities' Financial Sustainability: First Evidence from Italy. *Sustainability*. 2019. № 11(21):6151. doi: 10.3390/su11216151
2. Garland M. How vulnerable are you? Assessing the financial health of England's universities. *Perspectives*. 2020. № 24(2),. Pp. 43–52. doi: 10.1080/13603108.2019.1689374.
3. Jaafar J.A., Latiff A.R.A., Daud Z.M. et al. Does Revenue Diversification Strategy Affect the Financial Sustainability of Malaysian Public Universities? A Panel Data Analysis. *High Educ Policy*. 2021. doi:10.1057/s41307-021-00247-9.
4. Chikoto GL., Ling Q., Neely DG. The adoption and use of the Hirschman–Herfindahl Index in nonprofit research: does revenue diversification measurement matter? *VOLUNTAS*. 2016. № 27(3):1425–1447. doi: 10.1007/s11266-015-9562-6.
5. Ovchinnikova O., Kokuytseva T., Butrova E. Financial Stability of University as Factor Improving the Competitive Ability of the National Economy. Proceeding of the International Science and Technology Conference "FarEastCon 2021". *Springer, Singapore*. 2022.
6. Kuzmina J. Financial sustainability of higher education institutions. *Society. Integration. Education Proceedings of the International Scientific Conference*. 2021. Vol. VI, May 28th-29th. Pp. 324-335.
7. Almagtomea A., Shakerb, A. Al-Fatlawic Q., Bekheetd H. The integration between financial sustainability and accountability in higher education institutions: an exploratory case study. *Integration*. 2019. No. 8 (2), 202-221.
8. Alshubiri F. N. Analysis of financial sustainability indicators of higher education institutions on foreign direct investment: Empirical evidence in OECD countries. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2021. Vol. 22 No. 1, pp. 77-99. doi: 10.1108/IJSHE-10-2019-0306.
9. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>.
10. Laktionova O., Yurchyshena L., Matviychuk V. Income and financial stability of university: sectoral approach. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. 35 (40). С. 204-2015.
11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11#Text>

REFERENCES

1. Di Carlo, F., Modugno, G., Agasisti, T., Catalano, G. (2019). Changing the Accounting System to Foster Universities' Financial Sustainability: First Evidence from Italy. *Sustainability*, 11(21):6151. doi: 10.3390/su11216151
2. Garland, M. (2020) How vulnerable are you? Assessing the financial health of England's universities. *Perspectives* 24(2):43–52. doi: 10.1080/13603108.2019.1689374.
3. Jaafar, J.A., Latiff, A.R.A., Daud, Z.M. et al. (2021). Does Revenue Diversification Strategy Affect the Financial Sustainability of Malaysian Public Universities? A Panel Data Analysis. *High Educ Policy*. doi:10.1057/s41307-021-00247-9.
4. Chikoto, GL., Ling, Q., Neely, DG. (2016). The adoption and use of the Hirschman–Herfindahl Index in nonprofit research: does revenue diversification measurement matter? *VOLUNTAS* 27(3):1425–1447. doi: 10.1007/s11266-015-9562-6.
5. Ovchinnikova, O., Kokuytseva, T., Butrova, E. (2022). Financial Stability of University as Factor Improving the Competitive Ability of the National Economy. Proceeding of the International Science and Technology Conference "FarEastCon 2021". Springer, Singapore.
6. Kuzmina, J. (2021). Financial sustainability of higher education institutions. *Society. Integration. Education Proceedings of the International Scientific Conference*. Volume VI, May 28th-29th, 324-335.

7. Almagtomea, A., Shakerb, A., Al-Fatlawic, Q., Bekheetd, H. (2019). The integration between financial sustainability and accountability in higher education institutions: an exploratory case study. *Integration*, 8 (2), 202-221.

8. Alshubiri, F.N. (2021). Analysis of financial sustainability indicators of higher education institutions on foreign direct investment: Empirical evidence in OECD countries, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 22 No. 1, pp. 77-99. doi: 10.1108/IJSHE-10-2019-0306.

9. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk>.

10. Laktionova, O., Yurchyshena, L., Matviychuk, V. (2021). Income and financial stability of university: sectoral approach. *Finansovo-kredytna dijalnistj: problemy teorii ta praktyky*.

11. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghaltersjkojho obliku v derzhavnomu sektori 101 «Podannja finansovoji zvitnosti». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11#Text>.

ОГОЛОШЕННЯ

Шановні колеги!

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» доводить до Вашої уваги що, свідоцтва про державну реєстрацію засобу масової інформації наукових видань:

1. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки, зареєстрований Міністерством Юстиції України 21.06.2011 р., Свідоцтво КВ № 17949 – 6799 Р – знищено.

2. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Технічні науки, зареєстрований Міністерством Юстиції України 21.06.2011 р., Свідоцтво КВ №17950-6800 ПР – знищено.

В.о. ректора ДВНЗ «ПДТУ» О.Хаджинова